

Серія II — «ЗАПИСКИ ЧСВВ» — Секція I
Series II — «ANALECTA OSBM» — Sectio I

Л. Соневицький

Український Єпископат Перемиської і Холмської Єпархій в ХУ-ХУІ ст.

Р И М 1 9 5 5

ОО. Василяни — Piazza Madonna dei Monti 3

diasporiana.org.ua

Series II — «ANALECTA OSBM» — «ЗАПИСКИ ЧСВВ» — Серія II

СЕКЦІЯ I SECTIO

П Р А Ц І — О П Е Р А

ТОМ VI

Л. Соневицький

УКРАЇНСЬКИЙ ЄПИСКОПАТ ПЕРЕМИСЬКОЇ І
ХОЛМСЬКОЇ ЄПАРХІЙ

В XV — XVI ст.

L. Sonevuckyj

EPISCOPATUS UCRAINUS EPARCHIAE
PEREMYSLIENSIS ET CHOLMENSIS

saec. XV — XVI.

R o m a e

Серія II — «ЗАПИСКИ ЧСВВ» — Секція I
Series II — «ANALECTA OSBM» — Sectio I

Л. Соневицький

Український Єпископат Перемиської і Холмської Єпархій в ХУ-ХУІ ст.

diasporiana.org.ua

Р И М 1 9 5 5

ОО. Василіяни — Piazza Madonna dei Monti 3

Можна друкувати

Рим, з Генеральної Курії ОО. Василіян, дня 2. V. 1955

о. Павло П. Миськів ЧСВВ

Протоархимандрит

Дозволяється друкувати

Рим, від Вікаріяту Міста, дня 4. V. 1955

† Алойсій Тралья

Кесарійський Архiep. — Заступник

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Друкуючи працю Леоніда Соневицького в «Записках ЧСВВ», ми були свідомі того, що вона заслуговує вповні на те, щоб вийти окремою книгою та стати під власним іменням на книгарняних полицях.

Українське етнографічне західне пограниччя та його історія було та буде завжди актуальною справою для українського народу. Сучасні події, що збулися чи збуваються на цих західних наших пограниччях, тим більше оправдують цей окремий інтерес до них та до всіх тих публікацій, що зв'язані з їх історією та сучасністю.

І саме праця Л. Соневицького є добрим причинком до тієї історії, розглядаючи таку важливу справу, як їхня епархіяльна організація та церковно-релігійне життя на них. Очевидно, праця Л. Соневицького, — це тільки один малий витинок тієї історії, далеких XV—XVI століття.

Буде кожному ясним і вповні зрозумілим, що праця на таку тему, написана здалеку від цих земель та без особистого вгляду в існуючі джерела на місцях, може мати тільки умовний і тимчасовий характер. І Автор і Видавництво того вповні свідомі. Однак безперечні позитивні осяги і висновки автора вже і на основі доступних йому джерел заслуговують на увагу історика української Церкви і народу, а головно історика цих прикордонних сьогодні земель. Це вповні оправдує це видання.

Українська вільна наука сьогодні має тільки малі можливості для своєї праці. Тому кожную позитивну появу, хай і тимчасового характеру, треба тільки вітати та піддержати. Не можемо дозволити, щоб вільне досліджування нашої минувшини замовкло в наші тяжкі дні. І то тимбільше, що його розроблюється сьогодні поневільно на штучних, як вже не скажемо на фальшивих схемах та напрямках.

Хай і ця праця буде голосом вільної української науки на чужині, в її тяжкому змагу за своє існування та належне місце в світі.

Перемишль і Холм дорогий українському народові не менше Києва, Львова чи Мукачєва. Усі вони разом ждуть кращого завтра.

Рим, 25 березня 1955 р.

Редакція

ВІД АВТОРА

«Церковні відносини цих віків мають право на увагу історика українського народу».

(М. Грушевський, Історія України-Руси, т. 5, ст. 385)

Коли два з половиною року тому я приступав на Віденському університеті до опрацювання семінарійного реферату із ділянки історії української Церкви, грізні й невеселі вістки про долю наших західних окраїн, а передусім нашої Церкви на землях Володаря і Данила немов би подавали мені отухи вглибитись в минуле тих земель, щоб шукати в ньому заспокоєння і розради. Тимто я звернув свою увагу в першу чергу на землі, положені найдалі на захід, що впродовж довгих століть переживали найсильніший, бо безпосередній натиск чужого елемента, здержуючи його в нерівній боротьбі. Сьогодні ті наші передні твердині на деякий час втрачені, але саме тому їхнє минуле зацікавило мене найбільше.

Головна прикмета оцієї моєї праці проявляється в тому, що вона написана на чужині. Через те не було можливости черпати із самих джерел, і, хоч головне завдання історика — відкривати ще невідкриті листки давнини і тим самим збагачувати наші відомості про минуле, я, на жаль, мусів обмежитись до використання вже друкованого матеріялу. Але й тут довелось переборювати щораз то нові труднощі, починаючи від недостачі потрібної літератури — через те прийшлося деколи переписувати цілі розділи із тільки хвилино доступного матеріялу — і до різного роду невігід еміграційних відносин. Тому то й праця йшла то посиленими темпами, то знову сповільнювалась, а то й доходило до коротших чи довших перерв.

Врешті вдалось мені її закінчити. Вона являє собою спробу насвітлити український єпископат західних окраїн IV—XVI ст., його діяльність і ролю в історії Церкви й народу шляхом аналізу окремих питань. З уваги на широкий засяг цієї праці я не змагав до того, щоб використати весь друкований матеріял — це й не під силу було б в еміграційних умовах — і дати повний огляд тих чи інших питань; моє завдання було в тому, щоб поглянути на представників нашої єпархії західних земель з іншого як досі становища, дослідити на протяжії двох століть спочатку склад єпископату, його походження, освіту, життєвий шлях до владицтва, спосіб вибору тощо, а опісля розглянути головніші прояви його архипастирської діяльності, щоб у світлі тих дослідів спробувати дати об'єктивну оцінку праці перемиських і холмських владик тієї доби.

М ю н х е н, в лютому 1948 р

В С Т У П

Обсяг цієї праці обмежується двома, найдалі на захід висуненими українськими єпархіями, перемиською і холмською.

У противагу до інших українських земель, що опинилися і входили в склад в. кн. Литовського аж до часу Люблинської унії 1569 р., галицькі землі, а в тому і вищезгадані єпархії, перейшли в половині XIV ст. під владу Польщі і в неціле століття пізніше, по реформі 1435 р., не відрізнялись вже щодо свого ладу від решти провінцій польської Корони. А й пізніше, коли зросла сила козацтва і східноукраїнські землі стали ареною його діяльності і боротьби, що захопила й сумежні землі Поділля та Волині, галицькі землі переживали лише відгомін тієї боротьби і тільки у хвилинах найбільшого насилення отих змагань взяли безпосередню в них участь.

Із трьох єпархій галицьких земель, галицької, перемиської і холмської, моя праця бере до уваги тільки дві останні. Спільна обом єпархіям доля обосновувалась вже самим їхнім положенням на західних окраїнах української території. Доля галицької єпархії була дещо відмінна. Від початку XIV ст., коли Галич став митрополією для єпархій західно-українських земель, продовжувались намагання вдержати або відновити цю митрополію, поки вкінці в XV ст. галицька єпархія не залишилась без свого єпископа і правилась митрополічими намісниками, іменованими в XVI ст. латинським львівським архієпископом. Із претенсіями цього архієпископа на право вибору владик мусіли ще декілька десятиліть боротися єпископи відновленого в р. 1539 галицького владичтва. А вже від 80-их рр. XVI ст., від часу надання львівському братству прав Ставропігії, став Львів центром нового конфлікту, якого не переживали сусідні західно-українські єпархії, конфлікту, що абсорбував усю увагу й енергію обох спірних сторін. Зате релігійна боротьба, що у холмській, а передусім у перемиській єпархії велась майже ціле XVII ст. і розпалювалась до крайніх меж, у львівській єпархії, що залишилась ввесь той час православною, ця боротьба не відчувалась так гостро.

Щодо часу, то розгляд поодиноких питань починатиметься в основному 30—40-ими роками XV ст. Це зумовлене тим, що всі дотогочасні вістки про життя і діяльність єпископів західних окраїн опираються майже повністю на літописах і тільки з того часу попадаються щораз частіше грамоти й акти, що відносяться

до перемиських і холмських владик. Тимто весь літописний матеріал поза декількома згадками при порівняннях із відносинами пізнішого часу, не ввійде в рядки цієї праці. Зрештою відомості, передані літописами про події з історії нашої Церкви здебільша лише принагідні і дуже скупі, не тільки в X—XI ст.¹, але й «після руїни 1169-го р. до самої татарської катастрофи 1240-го року історія Київсько-руської митрополії стає убога. Літописи мало цікавляться нею, і з тої причини трудно навіть уложити повний реєстр митрополитів»². Коли ж літописні вістки такі небагаті в матеріал про самих митрополитів, що ж тоді говорити про єпископат окремих єпархій!

Правда, перші архівні джерела про перемиських єпископів датуються вже 2-ої половини XIV ст. (Akta grodzkie i ziemskie, t. II i VII), однак вони ще зовсім спорадичні. Тільки починаючи із 30—40 років XV ст. стають ті відомості частіші й докладніші; з того приблизно часу збереглися акти городських і земських судів: акти сянського городського суду від р. 1423, перемиського земського від р. 1436, переворського земського від 1437 р.³. Записи холмського земського суду починаються 1428 роком⁴, белзького 1439⁵. Для холмського владитва дата 1428 р. тим важливіша, що велика частина актів архіву холмської катедри пропала у Володимирі Волинським при пожежі на початку січня 1758 р.⁶. Поява земських і городських актів у 30-их рр. XV ст. рівночасно в багатьох околицях галицьких земель не випадкова. Вона тісно в'яжеться із введенням в 1435 р. польського права на тих землях, із розбудовою городського та земського судівництва, якого початки сягали другої половини XIV ст. Але польське панування в Галичині було до самої креської унії zagrożене і тільки польською окупацією 1387 р. доля галицьких земель остаточно вирішилась. Польська адміністрація і польське судівництво поволі витискали залишки давнього ладу, поки в р. 1435 не введено на галицьких землях повністю польського ладу. Реформа 1435 р. завершила оформлення шляхетської верстви в Галичині на зразок польської, закріпила територіальний поділ українських коронних земель, запровадила нові уряди і шляхетську автономію на тих землях; через те вона має ще особливе значення для деяких розділів цієї праці, таких як походження тощо.

¹ «В джерелах про часи Ярослава згадана поіменно тільки одна-однісенька катедра — новгородська», хоч це не значить, щоб їх не було більше (С. Томашівський, Історія Церкви на Україні, ст. 104).

² Ibid., ст. 160.

³ Акти перемиського городського суду збереглися від р. 1467, а сянського земського від р. 1497. — S. Sochaniewicz, Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich, Львів 1912, ст. 38-39.

⁴ В. М. Плошанській, Прошлое Холмской Руси, т. I, Вильно 1899, ст. 81.

⁵ S. Sochaniewicz, op. cit., ст. 39.

⁶ А. Петрушевич, Краткое извѣстіе о Холм. епархіи и ея святителяхъ, Наук. Сборникъ Гал.-Русской Матицы, Львів 1867, ст. 4.

Перша половина і середина XV ст. позначились видатними подіями також в житті української Церкви. В тому то часі довершився поділ Київської митрополії на дві окремі одиниці. Історичний процес почав йти в тому напрямку від монгольського заливу 1240 р. Митрополити дедалі щораз частіше перебували у Володимирі над Клязьмою, куди на постійно переніс свою резиденцію на переломі XIII і XIV ст. митр. Максим Грек. Внаслідок того в р. 1303 постала окрема митрополія з осідком у Галичі, створена патріархом Атанасієм для Галицько-Волинської держави, а ок. р. 1315 окрема литовська митрополія. З того часу чергувались об'єднання із новими поділами. Унія Литви з Польщею перерішила, вправді, справу окремої галицької митрополії, що все ж таки формально знесена не була, але помітно заактивізувала думку про створення митрополії для білоруських і українських земель в. кн. Литовського і Корони. Новгородський Собор 1415 р. становив дальший етап в тому розвитку, а якраз наприкінці 30-их років XV ст. сталась подія, що довела своїми наслідками до остаточного поділу єдиної колись митрополії: була це Фльорентійська унія 1439 р. Її відгуки сягали по кінець XV ст. (Місаїлова петиція 1476 р., посольство митр. Йосифа Болгариновича р. 1500), на неї українсько-білоруський єпископат покликувався знову при кінці XVI ст., вона обумовила появу грамоти кор. Володислава в 1443 р., що зрівнювала українську Церкву з латинською і стала в майбутньому опорою для українських владик, що виступаючи в обороні прав своєї Церкви, покликувались довго ще на цю грамоту добиваючись раз-у-раз її підтвердження. Коли митр. Ісидор, ув'язнений у Москві, втік звідти, а сьбор московських єпископів висвятив на його місце в р. 1448 в митрополити Йону, зв'язок галицьких єпархій із московськими фактично перервався аж до наших днів, бо в р. 1451 Казимир віддав Йоні Київську митрополію без галицьких єпархій. А поставлення в р. 1458 нового митрополита Григорія припечатало процес відокремлення українських і білоруських єпархій від московських, у яких від р. 1448 ставив митрополитів собор тамошніх єпископів.

На першу половину XV ст. припала ще й розбудова польської єпархії на західно-українських землях. Хоч вже папська була із р. 1375 покликкала до життя 4 римо-католицькі катедри на новоприлучених до Польщі землях (перемиську, холмську, володимирську і галицьку), проте лише галицька й перемиська були одразу обсажені. Холмська одержала свою дотацію, як каже місцева традиція, щойно від Ягайла в р. 1417, а й перемиська розбудувалась тільки в XV ст.; згадати, напр., передачу їй в р. 1412 православного собору Ягайлом. В тому то й часі перейшли до Львова латинські архієпископи і прийняли титул львівських.

Над устійненням часу, від якого починатиметься розгляд поставлених тут питань, я вважав за потрібне довше зупинитись, щоб могли його якслід обґрунтувати. Закінчуватиметься ця праця подією, що для дальшої історії української Церкви мала епохальне значення — Берестейською унією 1596 р.

Визначивши, таким чином, рамки тієї доби, яку охоплюватиме оця праця, можна вчислити всіх тих перемиських і холмських єпископів, про яких тут буде мова. При тому треба ще зазначити, що до уваги візьмуться тільки єпископи, єпископи-помічники і номінати обох епархій, тоді як адміністратори, між якими бували єпископи сумежніх епархій, а то й митрополити, не ввійдуть в обсяг цієї праці. Об'єктом дослідів стане, отже, 25 єпископів, єпископів-помічників і номінатів, в тому 12 перемиських⁷ і 13 холмських (перемиські: Ілля, Атанасій Дрогойовський, Атанасій Бірецький, Йона Бірецький, Йоаннікій, Антоній Онікий, Йоаким, Лаврентій Терлецький, Антоній Радилівський, Арсеній Брилінський, Михайло Копистинський і єпископ-помічник Йоан Радилівський; холмські: Григорій Демольтицький, Сильвестер, Герасим Бозький, Симеон Бугак, Йона Сосновський, Філарет Облазницький, Васіян Бака, Теодосій Лазовський, Захарія, Леонтій Пелчицький, Діонісій Збіруйський і номінати Михайло Сосновський та Теодор Омніс-Лаговський).

Кінчаючи оці вступні зауваги, треба ще зазначити, що походження єпископів, їхня освіта й всі інші питання розглядатимуться в цій праці тільки загально, і що не буде тут, таким чином, мови про кожного єпископа зокрема, бо тоді треба б перейти до біографічних характеристик окремих представників західньо-українських владицтв, покидаючи тим самим спробу досліду над єпископатом цілої доби у світлі обговорюваних проблем. Моею ж ціллю дати загальний погляд на українських єрархів Перемишля і Холма XV—XVI ст., тому відомості про поодиноких єпископів подаватимуться настільки, наскільки вимагатиме цього загальна характеристика єпископату цієї доби. А втім, докладні персональні відомості про всіх перемиських і холмських єпископів, що стануть тут об'єктом досліду, зібрані в додатку, поміщеному наприкінці цієї праці.

⁷ Для історії перемиських єпископів XV ст. дуже цінною є праця І. Крип'якевича «Перемиські єлладики в XV в.» (Стара Україна, Львів 1924), що на підставі нових матеріалів справляє реєстр перемиських єпископів XV ст., поданий у Добрянського.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Грушевський М., *Історія України-Руси*, т. II (² 1905), т. III (² 1905), т. V (1905), т. VI (1907), т. VIII (1922).
- Грушевський М., *Матеріали до суспільно-політичних і економічних відносин Західної України* (Записки НТШ, т. XIII, 1905; т. XIV, 1905; т. XIX, 1906).
- Грушевський М., *Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва* (Записки НТШ, т. XV).
- Голубинський Е., *Історія русскої церкви*, т. I (² 1901—1904), т. II (1900).
- Добрянський А., *Історія єпископів трьох соединених єпархій Перемишльської, Самборської и Саноцької, отъ найдавнѣйшихъ временъ до 1794 г.*, Львів 1894.
- Добрянський А., *Короткі записки історическі о мѣстѣ Самборѣ* («Зоря Галицкая яко Альманахъ на годъ 1860»).
- Кордуба М., *Історія Холмщини й Підляшшя*, Краків 1941.
- Крип'якевич І., *Перемиські владика в XV ст.* («Стара Україна», Львів 1924).
- Крип'якевич І., *З історії галицького шкільництва XVI—XVIII ст.* («Рідна Школа», 1933, ч. 2).
- Крип'якевич І., *Українські оселі в Люблинщині* («Життя і знання», 1939, ч. 2).
- Малиновський М., *Грамоты до історіи Церкви Руской вообще, до сравненія же обряда греч. католического съ латинскимъ въ особенности относящихся* («Зоря Галицкая яко Альбумъ на годъ 1860»).
- Малиновський М., *Історическое обозрѣніе митрополіи руской галицкой* («Зоря Галицкая», 1860).
- Петрушевич А., *Краткое извѣстіе о Холм. єпархіи и ея святителяхъ со временъ введенія христіанства до 1863 г.* (Наук. Сборникъ Гал.-русской Матицы за 1866 і 1867 pp.).
- Плоцанський В. М., *Прошлое Холмской Руси по архивнымъ документамъ XV—XVIII в.* Духовенство. Вильно, т. I — 1899, т. II — 1901.
- Рудович І., *Унія въ львівській єпархії*, Львів 1900.
- Сакович Є., *Пінський собор 1791 р.*, Кремянець 1935.
- Сушко О., *Єзуїти в заведенню Унії на Русі в доберестейській добі*, Львів 1902.
- Томашівський С., *Історія Церкви на Україні*, 1931.
- Филарет, *Історія русскої церкви* (нім. переклад Блюменталя, Франкфурт н/М., 1872).
- Шематизм гр.-кат. духовенства злучених єпархій перемиської, самбірської і сянської на р. Б. 1930, Перемишль 1930.
- Заикин В., *Къ вопросу о положеніи православной церкви въ польскомъ государствѣ въ XIV—XVII вѣкахъ*, Варшава 1935.

- Зайкинъ В., **Учаііе свѣтскаго элемента въ церковномъ управленіи, выборное начало и «соборность» въ Кіевской Митрополіи въ XVI—XVII в.**, Варшава 1930.
- Caro J., **Geschichte Polens**, 2. Bd. 1863; 3. Bd. 1869; 4. Bd. 1875; 5. Bd. 1886 in „Geschichte der europäischen Staaten“, herausgegeben von Heeren u. Ukert).
- Chodynicky K., **Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska 1370—1632**, Warszawa 1934.
- Encyklopedia Powszechna Orgelbranda**, t. III—XVI, Warszawa 1898—1904.
- Harasiewicz M., **Annales Ecclesiae Ruthenae ... cum singulari respectu ad dioeceses ruthenas Leopoliensem, Premisliensem et Chelmensem**, Leopoli 1862
- Pelesz J., **Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart**, Wien, 2. Bd. 1878—1880.
- Sochaniewicz S., **Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie**, Lwów 1912.
- Szujski J., **Dzieje Polski**, t. I—III, Kraków 1894—1895.
- Theiner A., **Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia**, tomus III, Romae 1863.
- Theiner A. — Miklosich Fr., **Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum Graecae et Romanae**, Vindobonae 1872.
- Völker K., **Kirchengeschichte Polens**, Berlin u. Leipzig 1930.
- Załęski St., **Reforma XX. Bazylianów w Polsce w XVII wieku**, Lwów 1883.
- Ziegler A., **Die Union des Konzils von Florenz in der russischen Kirche**, Würzburg 1938.

ВВЕДЕННЯ

ПЕРЕМИСЬКА І ХОЛМСЬКА ЕПАРХІЇ ДО XV СТ.

Поки перейти до обговорення складу і діяльності українського єпископату перемиської то холмської єпархій XV—XVI ст. треба коротко згадати про повстання обох кафедр, їхній розвиток до XV ст. і сказати декілька слів про найдавніших єпископів тих земель.

Про час оснування перемиського і холмського владитв нема певних історичних даних. Виводити їхній початок від часів Володимира В., як це робив із холмською єпархією еп. Яків Суша у своїм творі «Phoenix», стверджуючи, що на одній мармурній колоні у вітварі холмської катедрі був вирізьблений у грецькій мові напис «1001», який мав би означати дату будови тієї катедрі, немає жодних підстав¹. Щоправда Томашівський не виключає можливості існування вже в часи Володимира владитв у таких тодішніх головних адміністраційних осередках поза Києвом, як Перемишль, Володимир тощо, але рівночасно зазначає «одначе про всі ті можливі катедрі годі сказати щось певне»². Також в часи Ярослава (1019—1054) літопис згадує поіменно тільки новгородську катедру³.

Шематизм перемиської єпархії за 1930 р. кладе час оснування владитва в Перемишлі найдалі на XI ст.⁴, покликуючись на згадки про перемиського єпископа в списках літопису Нестора і на Татіщева, який подав 1157 рік як дату висвячення еп. Косми на єпископа галицького і завважив при тому, що до того часу єпископський престіл знаходився в Перемишлі. На думку Пелеша, погляд, будьто би перемиське єпископство заложив митр. Іларіон (1051—1068), є тільки здогадом, якого не можна доказати⁵. В ін-

¹ Вже Пелешові видавалось це неймовірне; він вказував на те, що місто Холм заложив щойно кн. Данило ок. 1220 р., а катедрна була туди перенесена ок. р. 1223 із Угровська (Ю. Пелеш, *Geschichte der Union*, т. I, ст. 136).

² С. Томашівський, *Історія Церкви*, ст. 84.

³ *Ibid.*, ст. 104.

⁴ «Якщо воно (єпископство перемиське) не зістало основане в X- згл. IX-ому віці, як це доказують деякі з істориків, воно напевно існувало вже в XI віці» (Шематизм гр.-кат. духовенства злучених єпархій перемиської, самбірської і сянської на р. Б. 1930, ст. IX).

⁵ Пелеш, I, 136.

шому місці Пелеш стверджує, що в другій половині XI ст. повстали нові владцтва, в тому числі й перемиське⁶. Добрянський звертає увагу, що перемиська катедра згадується в часах Болеслава Сміливого, який заволодів у р. 1071 Перемишлем і зимував там із своїм військом. З уваги на те тодішній перемиський єпископ перейшов до Старого Самбора⁷. Також Грушевський вважає, що перемиська катедра повстала коли ще не в перших часах християнства на галицьких землях, то найдалі за перших Ростиславичів⁸, перед підвищенням Галича на першу столицю Галичини⁹, у протипагу до Голубінського, який думає, що після Галича¹⁰.

Полишаючи питання часу повстання перемиського владцтва, щодо якого думки дослідників поділені, відкритим, можна погодитись із ствердженням, що перемиська катедра — найстарша в Галичині.

Забужжя входило спершу в склад володимирської єпархії. На терені самої Холмщини повстала спочатку катедра в Угровську¹¹. Відвоювавши від Лешка Забужжя, Данило побудував в Угровську єпископську катедру й монастир пророка Іллі. Першим знаним угровським єпископом був Асаф, чернець із Афонської гори. Щойно коли Данило зробив Холм своєю столицею, переніс туди також і єпископську столицю з Угровська, а першим холмським єпископом став Іван, крилошанин Богородичної церкви в Угровську¹².

Приблизно із того ж часу (перша половина XIII ст.) існують відомості про перших поіменно відомих перемиських єпископів. Перша історична постать на кафедрі Перемишля це Антоній Добриня Ядренкович, із роду новгородський міщанин, що висвячений київським митрополитом став насамперед новгородським архієпископом, а пізніше, змушений покинути Новгород, за благословенням митрополита зайняв у р. 1218 опорожнену тоді катедру в Перемишлі. Але по кількох роках Антоній вернувся в Новгород (1225 р.) і про перемиських єпископів джерела знову мовчать кількадесять років або згадують, не подаючи імені¹³. Щойно останні десятиліття XIII ст. залишили більше відомостей про перемиських владик, але й вони лише випадкові. Не краще ма-

⁶ Пелеш, I, 150.

⁷ А. Добрянський, Історія єпископівъ трехъ соединенныхъ єпархій Перемишльської, Самборської и Саноцької, Львів 1894, ст. III.

⁸ За тим промовляла б вістка Длугоша, що катеру св. Івана в Перемишлі поставив Володар Ростиславич, де й його поховано.

⁹ М. Грушевський, Історія України-Руси, т. II, ст. 462.

¹⁰ Е. Голубинський, Історія руської Церкви, I, 698.

¹¹ Сьогодні Угровськ, місцевість положена над Бугом, ок. 20 км на півн.-схід від Холма.

¹² М. Кордуба, Історія Холмщини й Підляшшя, Краків 1941, ст. 66—67; Грушевський, Іст. України-Р., т. II, ст. 380 і 383—384.

¹³ Напр. про перемиського владика із 1240-их рр. галицький літопис розказує тільки те, що він виступав як противник Данила і стояв по боці Ростислава, не називаючи його (Грушевський, Іст. України-Р., т. II, ст. 462).

ється справа і в XIV ст., коли про перемиських єпископів нема цілі десятиліття ніяких згадок. Дошкульно дається тут відчутти брак навіть такого джерела, яким був для XIII ст. галицько-волинський літопис. У другій половині XIV ст. подибується вже перші вістки про перемиське єпископство в актах громадських і земських, але вони дуже рідкі. Докладніші й обширніші відомості подаються тільки починаючи 30-ими і 40-ими роками XV ст.

Також про холмських владик другої половини XIII ст. передав галицько-волинський літопис декілька нотаток, а XIV і перші десятиліття XV ст. вбогі на матеріал і для цього єпископства. Імена, що ними виповнюють цей період твори еп. Суші й митр. Кишки, не зовсім достовірні, бо, як це завважив Плошанський¹⁴, між тими іменами знаходяться теж володимирські й інші не-холмські владики; всі вони поміщені без якого небудь хронологічного порядку.

Вкінці треба на цьому місці порушити ще одне питання, спірне в історичній літературі. Справа в тому, що перемиська єпархія здавна звалась єпархією перемиською і самбірською, а пізніше ще й сяніцькою. Опираючись на літописних переданнях і грамотах кн. Льва, Добрянський іде слідами своїх попередників і вже в заголовку своєї праці говорить про «три об'єднані єпархії», а у вступі¹⁵ намагається довести існування окремої самбірської єпархії. Він звертає притому увагу на розміщення катедральних маєтків перемиської єпархії — те, що вони згуртовані або біля Перемишля або в околицях Самбора та Свято-Спаського монастиря вказувало б, на його думку, на існування двох, колись самостійних одиниць — і пригадує, що князь Лев закінчив своє життя у Свято-Спаським монастирі, який, отже, мусів мати неабияке значення в Галицько-Володимирській державі. Але вже сам Добрянський говорить про можливість фальсифікації грамот кн. Льва, що опісля й доказав М. Грушевський¹⁶, як також про пізніше походження літописних відомостей (із XIV ст.), а крім тих джерел нема ніяких автентичних документів про існування окремої катедри в Самборі. Тому Грушевський сумнівається в тому, чи існувала колинебудь самостійна самбірська єпархія і висловлює здогад, що титул самбірського владика міг повстати через довше перебування перемиського єпископа в Самборі, подібно як постав згодом титул «сяніцький». Могло це статись, напр., по відібранні перемиської катедри Ягайлом в р. 1412 (титул «владика перемиський і самбірський» зустрічається вперше в р. 1422). Грушевський відмічає також, що в привілеях для перемиських владик нема ані згадки про окрему колись самбірську єпархію, а таких згадок, на його думку, треба було б сподіватися¹⁷.

¹⁴ Плошанський, Прошлое Холмской Руси, т. I, ст. 11.

¹⁵ Добрянський, *op. cit.*, ст. IV—VI.

¹⁶ М. Грушевський, Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва (Записки НТШ, т. XLV).

¹⁷ Грушевський, *Ист. України-Р.* т. V, ст. 460—461.

ЧАСТЬ I.

**ПЕРСОНАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ПЕРЕМИСЬКИХ
І ХОЛМСЬКИХ ВЛАДИК XV—XVI СТ.**

РОЗДІЛ І.

ПОХОДЖЕННЯ ПЕРЕМИСЬКИХ І ХОЛМСЬКИХ ВЛАДИК

XV—XVI СТ.

Встановити походження єпископів у XV, а почасти й на початку XVI ст., дещо трудніше, ніж у пізніших часах, тому що акти того періоду називали владик по більшій часті тільки по імені. З поміж чотирьох холмських єпископів середини й кінця XV ст. холмські акти називали лише Герасима «дідич із Бозка», або «Грицько (світське ім'я) Окушкович»¹, всіх інших самим тільки іменем². Зате із холмських єпископів першої половини XVI ст. не зустрічається в актах лише прізвище Філарета³, інші владики виступають вже під своїми прізвищами. Холмські єпископи другої половини XIV ст. згадуються, щоправда, тільки по імені⁴, але з того часу залишилось стільки документального матеріалу, що брак прізвищ у владик того періоду не становить великих труднощів при встановленні їхнього походження. Перемиські єпископи, починаючи від Лаврентія Терлецького (1528—1549), називаються без винятку своїми прізвищами⁵.

а) Станове походження.

В другій четвертині XV ст., з якого то часу починатиму розгляд українського єпископату західніх окраїн, еволюція суспільного ладу українських земель в Короні доходила до свого кінця. Останки давнього ладу доживали віку, уступаючи місця польському ладові. Тимто й прошаркування населення підлягало змінам і все більше зрівнювалось із структурою польських земель.

¹ Hryczko, heres de Besko (Площанський, Прошлое Холмской Руси, т. I, ст. 95), або Hryczko Okuskowycz (в акті від 21. 7. 1488; там же, ст. 101).

² Єп. Григорія назвав «Депольтицьким» Площанський (op. cit., т. I, ст. 91), про єп. Симеона Бугака холмські акти не згадують.

³ Тільки у королівській грамоті з 12. 2. 1508 р. єп. Філарет називається «Облазницький».

⁴ З причини їхнього нешляхетського походження.

⁵ Єп. Терлецького називає, напр., королівська грамота з 3. 12. 1528 р. — Olechno Terlecki (М. Грушевський, Матеріяли до суспільно-політичних і економічних відносин Західної України, ч. LXXIX), А. Радилівського грамота Жигмонта Августа з 6. 3. 1549 Iaczko (світське ім'я) Radylowski (Грушевський, Матеріяли, ч. CI) і т. д.

У Польщі докінчувалось саме в XIV—XV ст. формування шляхетської верстви, що стала там з того часу не тільки панівною, але й єдиною упривілейованою верствою населення. Тоді як Кошицький привілей 1374 р. зводив обов'язки шляхти до походів в обороні землі у межах держави і до податку 2 гр. польських із лану управленої землі річно, то, з другого боку, вже в XIV ст. польська шляхта володіла своїми маєтками на праві абсолютної власності, із юрисдикцією над усіма підданими своїх посіlostей та з правом вільного розпорядження своїми землями разом із замешкалими на них селянами. Нешавські статuti 1454 р. закріпили остаточно цей стан, зносячи каштелянський суд, обмежуючи, юрисдикцію старостів і затверджуючи юрисдикцію шляхти над її підданими. Крім того нешавські статuti становили важливий етап у процесі обмеження королівської влади на користь шляхти; король не міг в майбутньому видавати законів та переводити реформ ані скликувати походу без згоди соймиків поодиноких земель. Таким чином, з того часу шляхта вирішувала по через земські соймики всі важніші державні справи як єдиний повноправний стан у державі. Шляхетський парламент поступово обмежував королівську владу в управі державою, так що помертві Ягайлонів, у період виборних королів (XVI—XVIII ст.), польська держава перетворилась в шляхетську республіку в повному розумінні того слова.

В українських землях, що перейшли під владу Польщі, шляхетська верства сформувалась на зразок інших провінцій Корони. Надання маєтків місцевим боярам і польським колоністам супроводилось із застереженням обов'язків, яких не знала шляхта польських земель, а які ставили галицьку шляхту в нижче, напів-привілейоване положення. Зрівняння в правах і обов'язках із шляхтою решти земель корони завершилось в р. 1435 введенням на галицьких землях польського ладу та шляхетської самоуправи. Так, отже, реформа 1435 р., що сталась у часі, від якого починатиметься оця праця, вплинула остаточно на формування шляхетської верстви західно-українських земель на зразок польської шляхти.

Із 25 перемиських і холмських єпископів XV і XVI ст. про походження чотирьох, що жили на грані XV і XVI ст. і в перших десятиліттях XVI ст.⁶, не знайшлося ніяких відомостей, а про походження п'ятого (холм. єп. Сильвестер, 2-га пол. XV ст.) можна тільки здогадуватись. Із решти 20-ти владик (11 холмських і 9 перемиських) походило 13 (отже приблизно дві третині) із шляхетських родів⁷. Це й не дивно, коли зважити, яку роль відогра-

⁶ Мова йде про холмського єп. Симеона Бугака і про перемиських: Йоаннікія, Антонія Онікія та Йоакима.

⁷ Документи називають шляхтичів «nobilis» або «generosus»; рівнозначні терміни: «telligena» (землеволодіння в Польщі було монополією шляхти) і «heres» — спадкоємець, дідич. Особи нешляхетського походження зветься «providi», «honesti» (uczciwy, slawetny) деколи «plebei», «ex plebeo genere».

вала шляхта в житті давньої Речипосполитої. Натомість інтєресно ствердити, що єпископи-шляхтичі XV і XVI ст. виводились, поза деякими винятками в другій половині XV ст., коли то дехто з владик походив із знатніших шляхетських родів, із верстви дрібної, більше чи менше заможної шляхти.

Цей факт тим більше замітний, коли порівняти його з вістками про походження єпископів попереднього періоду. В реєстрі холмських владик Петрушевича⁸, який він зладив опираючись на літописи і записки на євангелії, а далі на твори єп. Суші і митр. Кишки, подибуються й імена Нестора із князів Ольгимунтовичів Гольшанського та Сильвестра князя Кобринського, що, як розказують ці джерела, управляли холмською єпархією в останній чверті XIV ст. Обидва вони походили із старих княжих родів: рід Гольшанських виводився від старолитовської княжої династії⁹, рід Кобринських від Гедиміновичів (потомки Федора Ольгердовича)¹⁰. В другій половині XIV ст., коли за даними вищезгаданих джерел представники тих родів зайняли холмську катедру, окремі князівства у складі в. кн. Литовського творили ще більш або менш самостійні одиниці під зверхністю великого князя. Про значення князів Ольгимунтовичів Гольшанських, яке вони мали в тому часі у Литовсько-Руській державі, свідчить те, що в делегації до Ядвиги в р. 1385 брав участь Ольгимунт, а Іван Гольшанський переговорював у 90-тих рр. XIV ст. із вел. майстром Хрестоносців та із великим князем московським. Його дочка Юлія була жінкою Витовта, а із Софією, дочкою Андрія, сина Івана, оженився Ягайло¹¹. В пізніших часах ще тільки на початку XVI ст. дехто із дослідників¹² згадує про Алексія (Александра) князя Збарзького, який, якщо вірити цим вісткам, займав тоді холмську катедру, але вже в дуже короткому часі помер. Однак Площанському не вдалось знайти в холмських актах будьяких слідів його перебування в Холмі¹³.

Залишаючи на боці оту, документально не стверджену згадку про кн. Збарзького як єпископа холмського в 1504 р., серед перемиських та холмських єпископів-шляхтичів доберестейської доби (XV і XVI ст.) подибуються тільки в середині і в другій по-

⁸ А. Петрушевич, Краткое извѣстіе о Холм. єпархіи и ея святителяхъ.

⁹ Грушевський, Іст. України-Р., т. 5, ст. 29.

¹⁰ Там же, т. 5, ст. 33.

¹¹ Encyklopedja Powszednia Orgelbranda, Warszawa 1898—1905, т. 7, ст. 129.

¹² Бартошевич, Петрушевич й інші.

¹³ Кн. Збарзькі були потомками князів Несвицьких. На початку XVI ст., коли то один з них за даними деяких джерел займав холмський престіл, затерлась вже була границя між потомками княжих родів, що зійшли до становища звичайних дідичів, і магнатами із давніх бояр; деякі магнатські, давні боярські, роди своїм маєтком навіть перевищили колишні княжі роди (напр., у пописі 1528 р. один Олександр Ходкевич ставить 198 коней, тоді як п'ятох князів Збарзьких і Вишневецьких тільки 98!) — Грушевський, Іст. України-Р., т. 5, ст. 30—31.

ловині XV ст. представники впливовіших шляхетських родів (перемиські владика А. Дрогойовський, А. і Й. Бірецькі тощо), всі інші походили з дрібної шляхти. Про заможність тих дрібношляхетських родів, що видавали в XV—XVI ст. західньо-українських владик, говорять такі факти: перемиський еп. Ілля (1-а пол. XV ст.) ділив у лютім 1440 р. спадщину по матері — половину села Садкович¹⁴, холмський єпископ Герасим Бозький (2-а пол. XV ст.) був власником тільки частини дідичного села Бозка (половина маєтку знаходилась у руках його брата Михайла). А впродовж років, із збільшенням членів роду, ті маєтки дедалі дробились все більше, так що при кінці першої половини XVI ст. Йона Сосновський міг записати, напр., в р. 1539 у спадщині одному із своїх синів, що женився тоді з дочкою шляхтича сусіднього маєтку, лише 3 селян в селі Сосновиці, 4 кірці меду з того маєтку та новозбудований двір з усіма чиншами і доходами від згаданих селян¹⁵.

У деяких спископів шляхетського походження можна зустрінутись почасти вже в XV ст. із існуванням гербів. Правда, вже володіння дідичними маєтками, а далі й відповідна термінологія в актах підтверджують шляхетство поодиноких єпископів, однак бувають випадки, що з браку іншого матеріялу про приналежність до шляхти свідчать тільки герби; тому то поминути це питання тут аж ніяк не можна. У XV і XVI ст. згадуються герби таких перемиських і холмських владик: герб «Корчак» у перемиського єпископа Анастасія Дрогойовського (1-а пол. XV ст.), «Гоздава» у Йони Бірецького (перем. еп. у 2-ій пол. XV ст.), «Сас» у перемиських владик Лаврентія Терлецького (1-ша пол. XVI ст.) і Арсенія Брилинського (2-а пол. XVI ст., «Вукри»), у холмського єпископа Васіяна Баки (середина XVI ст.), «Лелива» у Михайла Копистицького (перем. еп. кінця XVI — початку XVII ст.).

Починаючи з першої половини, і передусім в другій половині XVI ст. попадаються на єпископські престולי західніх окраїн особи, щодо шляхетського походження яких можна сумніватись, а то й нешляхтичі.

До перших належали холмський єпископ Філарет (I пол. XVI ст.) і перемиський Арсеній Брилинський (2-га пол. XVI ст.).

Еп. Філарета назвав король у своїй грамоті з р. 1508 «Облазницьким». Але у численних холмських актах, що в них виступає Філарет цього прізвища не зустрічається, хоч інших владик того часу, попередників і наступників Філарета, холмські акти називають їхнім прізвищем¹⁶. Єпископи одержували ті прізвища переважно від маєтків, яких вони були дідичами. Отже те, що акти

¹⁴ І. Крип'якевич, Перемиські владика в XV ст., Стара Україна, Львів 1924, ст. 164.

¹⁵ Площанський, *op. cit.*, т. I, ст. 132.

¹⁶ Напр., Бозький, Сосновський, Бака.

не називають Філарета по прізвищу¹⁷, вказувало б, що він не мав родового маєтку. Цей сумнів скріплює ще заява шляхтичів Угровецьких, що в своїм позові на Філарета наприкінці його життя називали його довголітнім слугою і довіреною особою своїх предків, при допомозі яких Філарет, мовляв, став владикою¹⁸. При тім угровецькі обвинувачували Філарета в тому, що він нібито не звернув грамот і дорогоцінностей, що їх дав колись їхній батько йому на переховання. Отож можливо, що Філарет прийшов колись із Облазниці в Холмщину, де перебував у якомусь службовому відношенні до Угровецьких, і при їхній підтримці став пізніше холмським єпископом. В кожному разі, в часі свого владитства Філарет придбав собі частину маєтку Тернів і Тернівська Воля, які й залишив своїм потомкам.

Сумніви постають також щодо шляхетського походження перемиського єпископа Арсенія Брилинського. Щоправда у королівській грамоті говориться про нього як про «nobilis», а Добрянський розказує, що в того владика був герб «Сас», все таки не можна мовчки поминути писання православних панів в р. 1585 до митрополита, в якому вони називають Арсенія «брилинським тивуном, підданим перемиського старости» і кажуть, що «тотъ негодный нареченный епископъ» не сміє в нічому супротивлятися старості «яко подданный противко пана своего»¹⁹. Грушевський здогадується, що Брилинський походив із роду брилинських крайників²⁰ і цей здогад не стоїть, мабуть, далеко від правди. В такому випадку Арсеній міг дійсно вважатись «підданим перемиського старости», як про це й писали митрополитові православні пани.

Ясно, що такі владики не могли як слід виконувати своїх архиєрейських обов'язків, про що буде ще зрештою мова у розділах, які стосуються діяльності єпископів.

Впродовж цілої другої половини XVI ст. на холмській кафедрі засідали єпископи нешляхетського походження. Першого із них, єп. Теодосія (1552—1565) називала королівська грамота, видана

¹⁷ Правда, Площанський наводить один холмський акт із р. 1492, в якому виступає шляхтич Фелікс із Тернова і здогадується, що це світське ім'я пізнішого владика Філарета, опираючись на спостереженні, що єпископи того часу звичайно обирали собі таке ім'я, яке починалось першою буквою світського імені, але, на мою думку, цього ще мало і треба б мати ще якінебудь інші дані, бо були випадки, що монаше ім'я владик починалось і з іншої букви, ніж світське (напр., Антоній — Яків Радилівський [перем. єп. 1537—1581], Арсеній — Стефан [Стецько] Брилинський [перем. єп. 1581—1591] тощо). Тому цей здогад Площанського залишається вповні гіпотетичний, тим більше, що ок. р. 1497 Філарет старався про перемиську кафедру, отже не перебував у тому часі ще мабуть в Холмщині.

¹⁸ Площанський, *op. cit.*, т. I, ст. 120.

¹⁹ Це місце цитує Грушевський, *Іст. України-Р.*, т. V, ст. 502, за Актами Зап. Рос. III, ч. 146.

²⁰ Грушевський, там же, т. VI, ст. 264.

у Вильні 8. 3. 1566 р.²¹ «Теодосієм із Берестя». Тоді як холмські акти часто згадували про родові маєтки його попередників, напр. Йони Сосновського, між актами з часів владцтва Теодосія нема ніяких згадок про якісь дідичні маєтки цього єпископа, не зважаючи на те, що Теодосій вів також багато судових справ і про спори за катедральні маєтки з часів його правління залишилось у холмських актових книгах чимало матеріалу. Крім того акти називали є. Теодосія тільки по імені, за винятком одного лише акту з 1588 р., отже при самому кінці життя владики (вже у володимирівській єпархії, куди він перейшов у р. 1565), що додає йому прізвище «Лазовський». Всі ті факти свідчать про те, що Теодосій шляхтичем не був; по всій правдоподібності він походив із міщанського берестейського роду.

Після відходу Теодосія до Володимира холмська катедра перейшла в руки однієї родини красноставських міщан, з якої в часі від 1566 по 1603 р. засідали або претендували на владичий престіл у Холмі Зенько Ілляшевич, його син Левко і зяті Теодор та Дмитро Грицькович.

Єп. Захарія (у світському — Зенько Ілляшевич), що започаткував династію красноставських міщан на холмській кафедрі, був впливовою людиною між міщанами Красноставу, займаючи місце радного того міста. Однак повноправною людиною міг бути у тогочасному розумінні тільки шляхтич. У XIV—XVI ст., добі, коли сформована у відокремлену привілейовану верству шляхта розширяла і зміцнювала свої впливи у політичному житті Речі-посполитої, міщанство не мало ніякого впливу на правління державою. За винятком декількох міст (з українських тільки Львів) міщанство не брало участі в парламентарному житті і тим самим не мало жодного голосу при ухвалях законів, в тому числі й тих, що торкались передусім самих міст (навіть спеціальні міські податки шляхта вирішувала без волі й відома міщан). Тому цілий ряд соймових ухвал міцно вдаряв по інтересах міщанства, обмежуючи його права. Самоуправа міст обкріювалась і тільки деякі з них мали змогу самі обсаджувати вийтівський уряд. Крім того немалу роль у міському господарстві й управі відігравали старости. Для відносин шляхти до міщанства у польській Речі-посполитій характеристичні соймові постанови, що забороняли міщанам і взагалі всім нешляхтичам володіти земельними маєтками, мотивуючи це тим, що міщани не допускали шляхтичів до управи землями міського права, і, щоби більше, не виконували військової служби, як це робила шляхта. В одній такій соймовій постанові про надбання земських маєтків міщанами із р. 1505 говорилося: «Це з становища їх приватних інтересів добре, але з державного становища невідповідно й викликає незадоволення».

²¹ Площанський, *op. cit.*, т. I, ст. 61.

що тим часом як шляхта боронить державу своєю кров'ю й охороняє публичний спокій, — багаті міщани забирають земські маєтності й видирають хліб шляхті, та й ще звільняються через свою оборотність (проворність), як то буває, від публичних обов'язків»²².

Коли загальне положення міщанства у давній Польщі було таке невідрадне, що ж тоді говорити про становище українського міщанства. Тому й не диво, що на одній судовій розправі в р. 1586 шляхтич Рембовський назвав тодішнього холмського номіната Збіруйського з погордою «плебеем» і настоював на тому, щоб владика як «*homo impossessionatus*» підлягав юрисдикції старости, а не духовному судові, з чим тоді й суд погодився. Якже ж могли успішно боронити прав своєї Церкви єпископи, що самі вважались неповноправними.

У зв'язку з тим зрозумілим стає факт, що такі владика нешляхтичі старались за всяку ціну досягнути стан шляхетства, тим більше, що вже брала верх тенденція, щоб до вищих урядів допускати лише шляхтичів. (Прикладом може тут послужити внесок послів недалеко Волинського воевідства, поданий на координаційний сейм 1576 р., в якому пропонувалось, щоб на архимандритів і владик настановляли мешканців Корони шляхетського походження²³. І справді, деякі холмські єпископи другої половини XVI ст. добились шляхетства і нових шляхетських прізвищ: єп. Тесдосія назвав один акт 20. 5. 1588 р. (отже в році смерті владика) «Лазовським», Леонтій, син владика Захарії згадується вперше під прізвищем «Пелчицький» у холмським акті 1585 р.

²² Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 235 (за Volum. legum, т. I, ст. 139).

²³ Площанський, ор. cit., т. I, ст. 61 (за Volum. legum, т. II, ст. 927).

А в XVII ст. подібуються раз-у-раз домагання, щоб владиками ставали особи шляхецького походження. Так, напр., в р. 1606 підчас рокошу Зєбжидовського українська шляхта жадала, щоб на майбутнє духовні бенефіції роздавались людям православним шляхетського походження, місцевим обивателям (Грушевський, Іст. України-Р., т. VI, ст. 578) і король обіцяв не роздавати духовних урядів інакше, як тільки «людемъ шляхецькимъ народу руского и релѣи кгрецькоюе». (Там же, т. VI, ст. 579). Також на елекційнім сеймі 1632 р. було встановлено, що митрополит і владика (православні) мали вибиратися з осіб шляхетських (Грушевський, Іст. України-Р., т. VIII, ст. 165).

Тоді як акти часів Берестейської унії не згадували про те, якого походження мали бути в майбутньому єпископи, грамоти 1681 і 1700 рр., видані в зв'язку з приступленням до унії перемиського та львівського владик, порушували це питання. У грамоті з 18 березня 1681 р. говорилось м. ін., що владичтва й архимандрії повинні належати «*samey szlachcie ruskiey koronnym w koronie, a Litewskim w Litwie*» (M. Harasiewicz, Annales Ecclesiae Ruthenae, ст. 468. Див. також М. Малиновський, Грамоты до истории Церкви Руской, Зоря Галицкая 1860, ст. 218). Також король Август II обіцяв у грамоті з 15 червня 1700 р. надавати «*Episkopie, Archimandrije juxta leges Regni samej Szlachcie Ruskiej Unitom*» (Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 221. Пор. І. Рудович, Унія въ львівской епархи, ст. 60—61).

В XVII—XVIII ст. перемиську й холмську катедру займали й у дійсності звичайно особи шляхетського походження.

(в часі, коли він перебирався на пинську катедру), а зятя владики Захарії, Діонісія, називали пізніші акти «Збіруйським». В той спосіб єпископи нешляхетського походження намагались увійти в орбіту шляхти і зрівнятись у правах із нею.

Таким чином, владичі престолои західньо-українських окраїн займали впродовж XV і XVI ст., коли не брати на увагу можливого селянського походження Арсенія Брилинського, а може й Філарета, тільки шляхтичі і міщани. Найчисленніша верства народу — селянство не мала, отже, майже ніякого впливу на обсаду владитв тих земель. Тим більше неймовірним було б, щоб на єпископських катедрах могли засідати владики селянського походження в пізніших часах. Адже якраз глибокі перемини, що їх переходило селянство західньо-українських земель в XV—XVI ст., запечатали його долю на майбутнє. Друга половина XV, а ще більше перша половина XVI ст. це були часи дедалі більш форсовного розвитку панщини на українських землях польської Корони. Впродовж того періоду селянство вповні перейшло під юрисдикцію своїх дідичів, що в XV ст. законодавно оформилась, а в 1-ій половині XVI ст. завершилась виключенням можливости яких-небудь скарг селян на їх панів. А щораз більше обмежування права свобідного виходу протягом XV ст. довело до цілковитого прикріплення селян до землі в XVI ст.

б) Територіяльне і національне походження

Поміж єпископами XV і XVI ст., яких походження вдалось устійнити, тільки холмський єпископ Теодосій (1552—1565) не був місцевого походження²⁴, а походив з українських земель вел. кн. Литовського (із Берестя). Сумніви можуть повстати щодо походження Діонісія Збіруйського, що довгий час перебував на Волині, а оженився з дочкою владики Захарії, продовжував немов би династію красноставських міщан на холмській катедрі. Всі інші владики цього періоду, наскільки знайшлись вістки про

²⁴ Назва «місцевого походження» означає тут, що владики походив із території перемиської і холмської єпархій, при чому випадки, якщо холмський єпископ походив із земель перемиської єпархії або навпаки, будуть в дальшому зазначені.

У відношенні до адміністративного поділу, що в основному устійнився в XV ст. по введенні польської адміністрації на галицьких землях в 1935 р. і по переході Белзької землі в р. 1461 до складу Корони, перемиська і холмська єпархії охоплювали ціле воевідство белзьке і частину воевідства Руського, а саме землі перемиську, сяницьку і холмську. Холмську землю зараховує S. Sochaniewicz [Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie, Львів 1912, ст. 6—7] до воевідства Руського; Грушевський стоїть на становищі, що вона тільки номінально входила до Руського воевідства і, обговорюючи адміністративний поділ українських земель по Люблинській унії 1569 р., подає, що українська територія складалась тоді з дев'яти воевідств і одной землі — холмської [Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 314 і 339].

їхне походження, були місцевими людьми (про кожного єпископа зокрема подані відомості в додатку). Відмітити тільки треба, що холмський єпископ Філарет походив із Стрийщини. Інтересно, що перемиські владики XV—XVI ст. походили з найближчих околиць Перемишля або Самбора, із місцевостей віддалених від тих міст 10—15, а найбільше 20 км. (тільки єп. Терлецький походив з місцевості, положеної даліше від Перемишля і Самбора), тоді як решта земель єпархії не мали своїх представників на владичому престолі. Холмські єпископи XV ст. походили теж із найближчих околиць Холма²⁵, в XVI ст. між єпископами місцевого походження були уродженці північно-західньої частини єпархії у першій половині XVI ст. (Сосновські) і міста Красностава в другій половині того століття.

Тоді як єпископи в Київській Русі були часто, а спочатку виключно греки і тільки в періоді перед монгольським наїздом 1240 р. «устає — за словами Томашівського — дотогочасна інвазія грецьких монахів і скопців на руські єпископства й ігуменства»²⁶, всі холмські і перемиські єпископи XV і XVI ст. були, наскільки можна було прослідити, українського походження²⁷.

Такі висновки про територіяльне і національне походження перемиських і холмських владик XV—XVI ст. тісно пов'язуються із фактом, що єпископи тих єпархій виводились переважно з дрібної шляхти. Не було це випадкове явище. Українське боярство на землях завойованих Польщею відсувалось пришельцями-колоністами все більше на другий плян. Шляхетська самоуправа, що прийшла із введенням польського права в р. 1435, застала на галицьких землях вже тільки рештки ще перед 100 роками численного і сильного тут боярства. В XVI ст. не стало на західніх окраїнах українських земель й тих решток заможніших і впливовіших українських родів, що видали в середині й другій половині XV ст. таких владик, як Атанасій Дрогоївський і обидва Бірецькі. Тільки дрібна шляхта залишилась вірною своєму народові; з тієї то якраз верстви й походили в більшості єпископи західно-українських єпархій другої половини XV і в XVI ст.

Тоді як на коронних землях не було вже в XV ст. не тільки княжих родів, але й вищої, впливової української шляхетської

²⁵ Григорій Демпольтицький, Герасим Бозький, мабуть і Сильвестер.

²⁶ Томашівський, Історія Церкви, ст. 160.

²⁷ Щоб забезпечити духовні гідності, а передусім владичтва й надалі для кандидатів українського (чи пак білоруського) походження і східного обряду, єпископи вимагали у своїх дезідератах перед приступленням до унії від короля: «Metropoliæ, Episcopatus, et aliæ spirituales dignitates ritus nostri, ne alterius nationis vel religionis, præterquam Ruthenicæ et Græcæ hominibus conferantur». (A. Theiner, *Vetera Monumenta Poloniæ et Lithuanicæ*, т. III, ст. 234. Пор. Гарасевич, *Annales* ст. 182; J. Pelesz, *Geschichte der Union*, т. I, ст. 532; Малиновський *Грамоты*, Зоря Гал., ст. 209). Король погодився на це домагання владик, якщо вони перейдуть на унію. (Гарасевич, *op. cit.*, ст. 188—189; Малиновський, *Грамоты*, Зоря Гал., ст. 212—213. Пор. Пелеш, *op. cit.*, т. I, ст. 534—535).

верстви, на землях вел. кн. Литовського княжі роди задержали спочатку своє самостійне становище в державній організації, а коли впродовж XV ст. їхнє значення затратилось, землі великого князівства репрезентувала ще довгий час сильна місцева князівсько-магнатська аристократія, що тільки після Люблинської унії 1569 р. почала покидати свою Церкву, а разом з тим денаціоналізуватись. Недаром єдиними єпископами княжого походження, що фігурують в списках холмських владик були якраз представники княжих родів із земель вел. кн. Литовського: Нестор князь Ольгимунтович Ольшанський походив із Білорусі²⁸, Сильвестер князь Кобринський з Берестейщини²⁹, Алексій-Александр кн. Збаразький із Волині, що входила на початку XVI ст. також в склад вел. кн. Литовського.

Так само факт, що в другій половині XVI ст. холмська катедра була в руках міщан, не без глибшої причини; адже в XV і в першій половині XVI ст. холмською єпархією управляли майже виключно місцеві шляхтичі. Але досить приглянутись історії декількох холмських шляхетських родів, з яких вийшли холмські владики, щоб зрозуміти, чому ті роди не видавали з-поміж себе кандидатів на єпископів і пізніше, в другій половині XVI ст. Найяскравішим прикладом може послужити рід Сосновських. Вже брат єпископа Йони (1-а пол. XVI ст.) Георгій перейшов на латинство і став плебаном у Любомлі, а опісля холмським каноніком³⁰. Його неофітська ревність довела до того, що він охрестив сина своєї і владики Йони сестри, Андрія, в латинському обряді, хоч батько і мати були православні. А вже син Андрія, Йосиф помер в р. 1599 як латинський київський єпископ! Друга сестра владики Йони, Анна, вийшла заміж за шляхтича-поляка Бартка Бежбовського, а з тим і ця вітка роду була втрачена для свого народу. Також обі внучки старшого брата Йони віддалились за шляхтичів-латинників. В той спосіб весь рід Сосновських за винятком дітей самого владики покинув свою Церкву і перейшов до чужого табору.

Отак процес колонізації української шляхти, що його перейшли впродовж століть майже всі українські землі під Польщею, у Холмщині, найбільш на захід висуненій землі, завершувався найшвидше: у XVI ст. він огорнув вже масу дрібної шляхти — єдиної верстви, що могла ще репрезентувати назверх цю землю³¹. Тому, коли в другій половині XVI ст. не стало вже в холмській

²⁸ Гольшани коло Ошмян, між Минськом та Вильном.

²⁹ Кобринське князівство було виділене з Берестейської землі (Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 33).

³⁰ Площанський, *op. cit.*, т. I, ст. 130.

³¹ Інтересно замітити, що в першій половині XVI ст. холмські владики походили вже з північно-західної закутини єпархії, тоді як у XV ст. вони походили з найближчих околиць Холма, а перемиські єпископи теж і в XVI ст. походили переважно з-під Перемишля або Самбора.

землі основної маси місцевої української шляхти і лише її рештки вдержувались ще якийсь час на поверхні життя, стає зрозумілим, що місце шляхти мусіла заступити найбагатша і найзнатніша по ній верства — міщанство, що й обсаджує холмську катедру в другій половині XVI ст.

Процес колонізації місцевої шляхти не оминув також перемиської і сяниської землі. Рід Дрогойовських, із якого походив у XV ст. один із перемиських владик, у XVI ст. був вже златинщений. Із того, донедавна ще українського роду, походив Ян, спершу каштелян перемиський (1540—1544), опісля латинський єпископ, спочатку камінецький, потім холмський, а вкінці куявський. Інший Дрогойовський, Ян Тома, став перемиським старостою († 1606), Станислав згадувався в р. 1574 як перемиський каштелян, а його син Ян Криштоф добився в р. 1591 каштелянства сяниського³². Але тоді як у Холмщині процес колонізації охопив у XVI ст. вже широкі круги дрібної шляхти, на землях перемиської єпархії він обмежився до кругів впливовішої й заможнішої; основна маса дрібношляхетських родів, передусім на Підкарпатті, залишилась й надалі вірною своїй Церкві й своєму народові. Так можна до деякої міри пояснити факт, що перемиська єпархія обсаджувалась і в XVII та XVIII ст. здебільша місцевими шляхтичами, коли холмська катедрa переходила в руки осіб немісцевого походження.

в) Споріднення

У XV—XVI ст. нерідко зустрічаються випадки споріднення єпископів західніх окраїн. І так перемиською єпархією управляло в другій половині XV ст. двох владик-свояків Бірецьких; про холмського єп. Сильвестра (2-а пол. XV ст.) Плоцанський згадується, що він був свояком єп. Григорія, свого попередника; холмський єп. Йона Сосновський (1-а пол. XVI ст.) був споріднений із родом Бозьких, що з нього походив у другій половині XV ст. владика Герасим.

В першій половині XVI ст. зарисувалась перша спроба діичення єпископської катедри: ще за життя Йони Сосновського королівську грамоту на холмське владичтво одержав його син Михайло. А й Теодосієві Лазовському (1552—1565) видавалось корисним віддати свою дочку за Михайла Сосновського, який, можливо, зрезигнував при тому остаточно із прав до холмської катедри. Після переходу Теодосія до Володимира холмський престіл опинився на декілька десятків років у руках одного роду

³² Encyklopedja Powszechna Orgelbranda, Warszawa 1898—1904, т. IV, ст. 477.

красноставських міщан³³, які вважали його немов би якоюсь власністю свого роду (Діонісій Збіруйський був ще й посвячений із нащадками владики Філарета).

Не так сильно виступала тенденція до дідичення катедри у перемиській єпархії. Але й тут єп. Антоній Радилівський на старості своїх літ прикликав у р. 1578 на свого помічника з правом наступства свого братанича Івана, і тільки смерть останнього перекреслила пляни старого владики. А останній перемиський єпископ XVI ст. Михайло Копистинський був посвячений із своїм попередником Арсенієм Брилинським³⁴.

³³ Династію красноставських міщан на холмській кафедрі започаткував Зенько Ілляшевич (як єпископ: Захарія), що з уваги на свою старість передав її в р. 1577 своєму старшому синові Левкові. Левко (Леонтій Пелчицький) і його наступник, зять Зенька, Дмитро Грицькович (Діонісій Збіруйський) обороняли своїх прав до холмської катедри у довголітній, впертій боротьбі із другим зятем Зенька, Теодором-Терентієм Омніс-Лаговським.

³⁴ Випадки споріднення траплялись і в XVII—XVIII ст. Перемиська єпархія правилась, напр., в другій половині XVII і на початку XVIII ст. по черзі трьома Винницькими, Антонієм (1650—1679), його братаничем Інокентієм (1679—1700) і молодшим братом Інокентія, Георгієм (1700—1713).

РОЗДІЛ II.

ОСВІТА ПЕРЕМИСЬКИХ І ХОЛМСЬКИХ ВЛАДИК XV—XVI СТ.

Тоді як акти й документи XV—XVI ст. висвітлюють питання походження українського єпископату західних окраїн того часу доволі докладно, про освіту владик цього періоду вони говорять дуже мало і обмежуються при тому до дуже загальних стверджень³⁵.

Про Антонія Радилівського король писав у своїй номінаційній грамоті з 6. 3. 1549 р., що той мав «*litterarum peritiam et honestam et laudabilem inter homines conversationem*»³⁶. Також Івашка Сосновського іменував король свого грамотою з 24. 10. 1504 р. холмським єпископом «з уваги на його чесність і твердість характеру, а зокрема за його знання руської грамоти»³⁷, а Жигмонт Август у своїй номінаційній грамоті для Зенька Ілляшевича від 8. 3. 1566 р. покликувався м. ін. на його вченість³⁸.

Оце й все, що розказують джерела про освіту перемиських і холмських єпископів XV—XVI ст.³⁹.

³⁵ Такі ближче неозначені вістки траплялись зрештою вже в літописах: Галицько-волинський літопис, розказуючи про перемиського єпископа Мемнона (у 80-их рр. XIII ст.) характеризував його словами: «бысть книжникъ великій і философъ» (Добрянський, Історія єпископів, ч. I).

³⁶ Грушевський, Матеріяли до суспільно-політичних і економічних відносин Західної України, ч. CI (Записки НТШ, т. XIX, 1906, кн. I).

³⁷ Наводжу тут український переклад із Площанського, Прошлое Холмской Руси, т. I, ст. 103, що покликується на Metr. reg. 21, fol. 52.

³⁸ Площанський, цит. тв., т. I, ст. 172.

³⁹ Перші вістки про студії перемиських і холмських владик зустрічаються тільки в XVII ст. І так перемиський православний єпископ (від р. 1620), що став опісля митрополитом, Ісая Копинський вчився в школі Ставропільського братства у Львові; із п'яти перемиських єпископів-уніятів XVII ст. збереглися відомості про студії чотирьох на університетах (Павло Овлучинський і Прокопій Хмільевський покінчили свої студії в Бравнсбергу в коронній Пруссії, а Антоній Терлецький і Іван Малаховський осягнули ступінь доктора богослов'я, а перший з них ще й філософії в греко-слов'янській колегії в Римі); із холмських єпископів-уніятів XVII ст. Методій Терлецький студіював у Відні, де й одержав ступінь доктора богослов'я, Атанасій Фурс кінчив свої студії в Оломовці (на Моравії) і в Римі, Яків Суша осягнув ступінь доктора в Оломовці, а опісля поїхав ще до Риму, Августин Лодята закінчив курс богослов'я із ступенем доктора в Римі, Гедеон Война Оранський студіював у виленьській Академії єзуїтів.

Які ж були можливості здобути знання у XV—XVI століттях?

В краю існували й надалі тільки церковні школи⁴⁰, в яких наука не виходила поза початки читання і слов'янського письма; латинських наук ті школи не сягали⁴¹. Ширшу освіту можна було досягнути тільки від більш освічених одиниць або самоосвітою. Щойно в останніх десятиліттях XVI ст. повстали перші школи вищого типу на українських землях. Окрім єзуїтських колегій створились перші українські вищі школи — спершу острозька, а далі братські, передусім у Львові. Але на освіту єпископів XVI ст. вони не могли вже мати ніякого впливу; ті школи виховували діячів наступної доби⁴².

Щодо можливостей студій закордоном, то можна вповні погодитись із словами Площанського, що єрархи до Збіруйського не відзначались заграничною освітою⁴³: Перешкодою ставав вже сам католицький характер західно-європейських університетів, а з другого боку та обставина, що незаможні дрібношляхетські й міщанські роди, з яких походили західно-українські владики XV—XVI ст., не могли собі дозволити на такий видаток, як висилка своїх синів на студії за кордоном⁴⁴.

Тому не дивно, що західно-українські єпископи XV—XVI ст. не вибивались своєю освітою, хоч, як це ствердив Грушевський, у вищій єрархії не бракувало людей із теологічним і літературним приготуванням⁴⁵. Але такі люди зустрічались розмірно рідко (між владиками західних окраїн міг визначатись дещо ширшою освітою, напр., Йона Сосновський, що у своїм світському житті був руським писарем короля, або Діонісій Збіруйський, давніше писар у Луцьку). Недаром сучасники нарікали на брак освіти в тодішніх керівників Церкви. В р. 1566 волинська шляхта жалілась на виленським соймі, що єпископства й архимандрії дістають люди «простые и неучоны»⁴⁶, а Василь Тяпинський, пишучи у своїй передмові до євангелія «а що вже може бути жалосніше, що гірше, як те, що ті, котрі між ними зветься духовними й учите-

⁴⁰ В р. 1550 згадується шпиталь і школа при красноставській церкві.

⁴¹ Тому в передмові до свого перекладу євангелія Тяпинський заохочував до закладання шкіл словами «ку науце, леч не такой, яко тепер, на вѣчный свой встыд: толко прочести, и то ледво в своем языке, не больш учат се», а Скарга писав про освіту православного духовенства «У унней szkoły chyba na czytanie nie mają. У то ich wszystkiej nauki na wszystkie duchowne stany doskonałstwo» (оба цитати із Грушевського, Іст. України-Р., т. VI, ст. 331).

⁴² Таких, як нап., Ісая Копинський.

⁴³ Площанський, цит. тв., т. I, ст. 75.

⁴⁴ Після Берестейської унії 1596 р. католицький характер університетів не творив для уніятського духовенства вже ніяких перешкод, а студії були облегшені ще й розпорядком папи Павла V, що в р. 1615 призначив удержання для 22 молодих Василіян-уніятів на католицьких західно-європейських університетах (4 місця в Римі, 2 у Відні, 2 в Празі, 2 в Оломоуці, по 6 у Вільні і в Бравнсбергу).

⁴⁵ Грушевський, Іст. України-Р., т. VI, ст. 353.

⁴⁶ Грушевський, цит. тв., т. V, ст. 462 і 499.

лями, сміло скажу — найменше його знають, найменше вміють розуміти його (слов'янського язика), ані його вчать, ані шкіл ніде не мають до науки його», звертався до православних панів, щоб повели митрополита і владиків своїми просьбами до того, щоб вони вчилися слова Божого самі й других учили⁴⁷. А й самі владики, домагаючись від короля у своїх артикулах напередодні унії віднови канонічного вибору, мотивували це тим, що король, будучи іншої релігії, не може знати, хто гідний вищих духовних урядів; тому часом займали ті уряди такі неуки, з яких дехто ледве вмів читати⁴⁸. Також постанова владик на соборі в Берестю 1590 р. відбувати щорічні з'їзди і привозити з собою на них духовних «в письме божомъ поучонымъ» свідчить, на думку Грушевського, про те, що самі владики не почували себе досить сильними на тім полі⁴⁹.

Поки польська Церква знаходилась в стані занепаду, малограмотність української ерархії не відчувалась принайменше так боляче, як пізніше, в другій половині XVI ст., коли то зреформована католицька Церква перейшла до наступу, в якому вирішну ролю відіграли в Польщі єзуїти. Тоді то доходило до того, що, коли православне духовенство, не вміючи протиставитись проповідям Гербеста у Динівських маєтностях, відкликалось до свого перемиського владика, не знайшло в нього ніякої підтримки, бо й владика не був у стані дати відсіч єзуїтській науці.

⁴⁷ Грушевський, цит. тв., т. VI, ст. 436—437.

Про брак освіти серед кругів вищого духовенства говорили й полемісти кінця XVI — початку XVII ст., але в їхніх писаннях можна б дошукуватись тенденційного характеру — адже кн. Острозький пояснював у своїй грамоті, висланій на з'їзд протестантів у Торуні в серпні 1595 р. справу приступлення єпископів до унії тим, що тих владиків, мало обачних і мало учених, підійшли і здурили латинники (Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 593).

⁴⁸ «*Sacra enim Regia Maiestas alterius religionis cum sit, non ita facile scire potest, qui eis digni habeantur. Unde accidebat aliquando idiotis hominibus et vix legere scientibus haec officia conferri.*» (Theiner, Monumenta Poloniae, т. III, ст. 234).

⁴⁹ Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 565.

РОЗДІЛ III.

**ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ПЕРЕМИСЬКИХ І ХОЛМСЬКИХ ВЛАДИК
ДО ЧАСУ ВЛАДИЦТВА**

Цей розділ поділятиметься на дві частини; в першій будуть обговорюватися світські заняття і уряди майбутніх владик, в другій духовний стан і їхні функції в житті Церкви.

Підрозділ «Світські заняття і уряди» охоплюватиме питання військової служби, яку відбували в своїй молодості деякі пізніші єрархи, не буде, однак, в ньому мови про ті заняття майбутніх владик, які випливали з їхнього походження, отже, напр., про землеволодіння дідичними маєтками і проблематику, із тим пов'язану, про приватні торговельні трансакції, або про участь у справах суто родинного характеру. Зате всі ті заняття, функції й уряди єпископів до часу їхнього владичтва, які вони виконували чи займали у своєму світському житті поза обсягом свого особистого і родинного життя, будуть входити в рамки цього підрозділу.

а) Світські заняття й уряди

З-поміж перемиських і холмських єпископів XV і XVI ст. один, Іван Бірецький (перемиський єпископ другої половини XV ст.) служив у молодих літах у війську⁵⁰. Це й не дивно, коли взяти на увагу, що Бірецький походив із видатного шляхетського роду перемиської землі, а військова служба вважалась в давній Польщі за найголовніший обов'язок шляхтича супроти держави. Цей обов'язок шляхти зафіксував вже Кошицький привілей 1374 р. Впродовж цілого XV ст. Речипосполита опиралась тільки на загальним шляхетським поході і щойно на початку XVI ст. появилось постійне військо, спершу на південних границях держави в цілях безпеки українських провінцій від татар. Але шляхта творила й надалі основну масу війська, не зважаючи на зорганізування «кварцяного» війська в часи Жигмонта Августа і на спроби Стефана Баторія із т. зв. вибранцями. Розглядаючи значення військової служби в житті шляхти, можна б скоріш диву-

⁵⁰ Добрянський, цит. тв., т. I, ст. 30.

ватись, що в XV—XVI ст. тільки один владика західньо-українських епархій перебув у своїй молодості військову службу⁵¹. При тому треба, однак, зважити скупість джерельних матеріалів у XV і на початку XVI ст., з одного боку, і нешляхетське походження багатьох єпископів середини і другої половини XVI ст., коли джерельні вістки стають обильніші, з другого. Зрештою, майбутні зверхники Церкви повинні були вже змолоду віддавати себе службі Богові; полемісти кінця XVI — початку XVII ст. вважали тих, що засідали на єпископських столицях, прийшовши «безпосередньо від господарства світового чи ріллі або від жовнірського ремесла, в нагороду тих своїх заслуг»⁵² негідними займати такі високі становища в Церкві.

Небагато розказують грамоти й про інші функції та уряди, які займали єпископи XV—XVI ст. у світському житті. Григорія Окушковича Бозького згадують холмські акти в р. 1457, на кільканадцять років перед його вступленням на катедру, поміж членами холмського суду⁵³. Івашко Сосновський був перед назначенням в р. 1504 холмським владикою руським писарем короля Олександра⁵⁴. Площанський висловлює здогад, що й холмський єпископ Григорій Демольтицький (середина XV ст.) займав колись таку посаду, спираючись на згадку, що на засіданні суду 16. 2. 1430 р. в Красноставі виступив в оборону священника з Черничина у присутності Ягайла його руський писар Грицько. «Не той же Грицько — завважає Площанський — став опісля холмським владикою Григорієм або Георгієм? Івашко або Йона Сосновський також походив із руських писарів короля на початку XVI ст.»⁵⁵.

В другій половині XVI ст. майбутні владики не досягали вже таких урядів. Тільки в трьох випадках джерельні вістки того часу говорять про заняття й уряди, які займали тодішні єпископи у своїм світському житті. І так Зенько Ілляшевич згадувався в р. 1562 як «consul civitatis crasnostaviensis»⁵⁶. Дмитра Грицьковича (Діонісій Збірський) називав холмський акт з 5. 5. 1578 р.

⁵¹ Із перемиських і холмських владик XVII—XVIII ст. служили змолоду при війську 3 перемиські єпископи другої половини XVII і початку XVIII ст. (Антоній, Інокентій та Георгій Винницькі).

⁵² Ці слова Копистенського, автора «Палінодії» наводить Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 496.

⁵³ Площанський, Прошлое Холмской Руси, т. I, ст. 94.

⁵⁴ Там же, ст. 103 і 130.

⁵⁵ Там же, ст. 84.

⁵⁶ Там же, ст. 171.

митним писарем⁵⁷, а Арсенія Брилинського називали тогочасні джерела тивуном⁵⁸, підданним перемиського старости⁵⁹.

Ось і все, що можна довідатись про світські уряди й заняття перемиських і холмських єпископів доберестейської доби. На загальне число 25 владик це дуже мало, тим паче, що єпископи тієї доби, як про це буде мова в наступному підрозділі, жили здебільша довгий час світським життям, а дехто з них вступив у духовний стан на старості своїх літ. Адже зберіглись номінаційні королівські грамоти для багатьох єпископів цього періоду і на їх основі можна подекуди встановити більше чи менше докладно походження тих владик. Якби ці номінати займали у своєму світському стані якінебудь видатні пости чи виконували якісь важливі функції в державі або в місцевій самоуправі, тоді королівські грамоти не забули б, мабуть, про те згадати. Але таких згадок немає. Частинно можна б це пробувати в'яснити тим, що між єпископами середини і кінця XVI ст. було небагато осіб шляхетського походження. Але ж у XV і в першій половині XVI ст., коли на єпископських престолах засідали майже самі тільки шляхтичі теж нема, поза дрібними винятками⁶⁰, відомостей про участь прийдешніх владик у самоуправному житті місцевої шляхти, про виконування якихось замітніших функцій в місцевій адміністрації, судівництві тощо⁶¹. Справа в тому, що українська шляхта в Короні в протизагуг до сусідніх земель вел. кн. Литовського вже в останніх десятиліттях XV і тим більше XVI ст. не відогравала не тільки ніякої псаважнішої ролі в загальнодержавному житті, але й не брала видатнішої участі в керівних органах місцевої шляхетської самоуправи; для неї залишились щонайвище якісь малозначні посади.

б) Духовний стан

В XVI ст. владиками західньо-українських єпархій були здебільша люди, незв'язані органічно з життям Церкви, що довгий час проживали у світському стані, закладали родинні вогнища

⁵⁷ Площанський, цит. тв., т. I, ст. 227. — Про Збіруйського писав Вишенський у своїх посланнях: «Коли въ Луцку жилъ, Саксономъ и Майдебурскимъ правомъ черево свое кормилъ» (Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 498; *Encyklopedia Powszechna Orgelbranda* розказує про нього: «Początkowo prawdopodobnie był prawnikiem w Łucku», т. XVI, ст. 64).

⁵⁸ Уряд тивуна, що сягав своїм походженням княжої доби, втратив впродовж століть на значенні й означав в Галичині в XV—XVI ст. сільського начальника або урядника, що його завданням було доглядати господарства дідича в селі і виконувати обов'язки начальника громади.

⁵⁹ Добрянський, цит. тв., ч. I, ст. 62—63; так говорили про Брилинського й православні пани у своєму листі до митрополита в р. 1585 («Походження», ст. 32—33).

⁶⁰ Григорій Бозький поміж членами суду, Івашко Сосновський — руський писар короля тощо.

⁶¹ Небагато, зрештою, таких відомостей і про перемиських та холмських владик XVII і XVIII ст., коли джерельного матеріалу значно більше.

і тільки згодом вступали в духовний стан, сподіючись досягнути єпископські катедри. Тоді як у XV ст. акти згадують тільки одного владика⁶², що перед вступленням на престіл мав родину⁶³, то з-поміж 16 керівників західньо-української Церкви XVI ст. 10-ох, а з перемиських та холмських єпископів останніх десятиліть XVI ст. всі, за винятком може одного⁶⁴, були у своєму світському житті жонаті. При тому дехто з владик XVI ст. мав велику родину⁶⁵. Не могло це, очевидно, бути корисним для єпархіяльних справ; окрім великих нераз матеріяльних витрат, такі владики зуживали занадто багато енергії і часу на справи своєї великої родини, щоб могли у задовільній мірі присвятитись потребам своїх єпархій. Такі сильні були, отже, світські впливи в західньо-українській Церкві в XVI ст., а передусім в останніх його десятиліттях, із шкодою для неї і для її вірних.

Однак, ще грізніший для Церкви тієї доби був факт, що дехто з номінатів засідав на єпископський престол, навіть формально не висвячуючись, а то й продовжуючи жити в подружжї житті. Перший такий випадок трапився в другій половині XV ст.: король іменував у р. 1467 перемиським владикою⁶⁶ Йону Бірецького, людину світську. З недостачі відповідних джерел не можна ствердити, в якому стані перебував Грицько Окушкович Бозький, коли вступав на холмський престол. Два роки передтим, в одному акті з р. 1469 згадувалась ще його жінка Маруся з Чорткович⁶⁷. На початку XVI ст. холмську катедру одержав Івашко Сосновський, але через те, що він у визначений термін не висвятився і далі вів подружжє життя, король Жигмонт грамотою від 27. 10. 1507 р. позбавив його владництва. Коли по смерті Філарета Івашко Сосновський в р. 1533 вдруге заняв холмський престіл, все ще жила його дружина Милюхна і її акти згадували ще деякий час як жінку владики⁶⁸. Син Івашка Михайло Сосновський, що дістав королівську грамоту на холмську єпископію за життя свого батька, не міг стати його наступником

⁶² Герасим Бозький, єпископ холмський в другій половині XV ст.

⁶³ Жінку і 4 дітей (3 синів і 1 дочку).

⁶⁴ Арсенія Брилинського, хоч і щодо нього така можливість не виключена.

⁶⁵ Йона Сосновський 3 синів і 2 дочки. Філарет 2 сини, Захарія 3 сини і 4 дочки, тощо.

⁶⁶ Добрянський, цит. тв., ч. I, ст. 30.

⁶⁷ Площанський, цит. тв., т. I, ст. 95.

⁶⁸ Напр., в одній записці з р. 1534 говориться, що суд увільнив жінку владики Йони Милюхну від позову шляхтича Івашка Андріївського (Площанський, цит. тв., т. I, ст. 131). Коли син Йони (у світському: Івашка) женився з Марусею Верешинською, її батько заявив у судовому акті з 7. 7. 1538 р., що він приймає на себе відповідальність за владика у всіх позовах, карах і труднощах, які могли б вийти від митрополита (Площанський, там же, ст. 132) — тут можна добачувати натяк на страх Йони перед можливими переслідуваннями з боку митрополита за те, що владика й надалі жив подружжєм життям. Декілька років пізніше, в р. 1544, Милюхна вже виступає в актах як монахиня Теоктиста.

мабуть і тому, що був двічі одружений. Більше таких випадків у першій половині XVI ст. не було і це доказ, що в тому часі вони належали ще до виняткових явищ і викликували спротив, що доводив навіть до усунення владики з катедри, як це сталось з Івашком Сосновським в р. 1507. Інші єпископи того періоду, що довгий час жили світським життям, вступали на престол, будучи вже в духовному стані⁶⁹.

Інакше було в останніх десятиліттях XVI ст., коли світські, ще й до того жонаті, частіше попадались на єпископські катедри. Поминаючи єп. Захарію, що став холмським владикою на старості своїх літ, коли він міг бути вже вдівцем, всі три його наступники, що займали чи претендували на холмську катедру, були людьми світськими і жонатими. З них син Захарії Левко (Леонтій Пелчицький) розвіявся з своєю жінкою щойно декілька років після вступлення на холмський престіл; тоді він і висвятився. Діонісій Збіруйський став холмським владикою, будучи світським і жонатим, і висвятився тільки кільнадцять місяців пізніше⁷⁰. Також в Перемишлі заняв на декілька років перед Берестейською унією єпископський престіл Михайло Копистинський, одержавши королівську номінацію, дістав і свячення, залицяючись у подружжю житті⁷¹.

Щоб зарадити такому станові, єпископи вимагали у своїх унійних постулятах, щоб у майбутньому номінації мусіли висвя-

⁶⁹ Напр., холмський єпископ Філарет (перша половина XVI ст.) вступив до монастиря по смерті своєї жінки; холмський єпископ Теодосій Лазовський (1552—1565) перебував також перед своїм владичтвом деякий час у монастирі.

⁷⁰ Але, з другого боку, Леонтія Пелчицького і Діонісія Збіруйського можна почасти виправдати. Довгий час вони не могли вибратись до митрополита по свячення з уваги на зогрозу з боку свогого противника Терентія-Теодора Омнис-Лаговського. Щоправда, в часі, коли Леонтій дістав королівську номінацію (виставлена в таборі під Гданськом 20. 6. 1577 р., вписана в холмські актові книги 11. 7. 1577), Лаговський перебував на вигнанні (вигнаний із холмської землі в травні 1577 р.), але дальша його діяльність вказувала на те, що він хотів за всяку ціну розправитись із Леонтієм (напр., в грудні 1577 р. напав Омнис-Лаговський на катедральні мастки Білополе і Бусно та погрожував при тому вбити владика). В таких обставинах трудно було їхати Леонтієві до митрополита. Побоювання владика не були безпідставні; коли в р. 1580 Леонтій подався, врешті, до Новгородка, де його висвятив митрополит, Лаговський напав на нього в поворотній дорозі 21. 6. 1580 р., розбив його валку, побив його слуг і розграбив майно, в тому різні дорожочінності і грамоті, а сам владика ледви втік живий. В обличчі того самого противника зволивав з іздою і наступник Леонтія, Діонісій Збіруйський. Автім Лаговський старався різними шляхами не допустити Діонісія до висвячення і закріплення тим самим на холмській катедрі й не зупинився навіть перед наклепом на Збіруйського, немов би той вбив шляхтича Андрія Рембовського. Коли в листопаді 1586 р. процес проти Збіруйського припинився і суд виправдав владика, ніщо вже не стояло на перешкоді до висвячення Діонісія, яке й наступило десь зимою 1586/87 р. (Холмські акти згадують ще 24. 11. 1586 Збіруйського як номіната, а під 25. 2. 1587 р. говорять про нього вже як про справжнього владика).

⁷¹ Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 571—572.

титись найдалі до трьох місяців від часу своєї номінації під загрозою втрати владництва⁷². Король погодився на те під умовою, що владики приймуть унію⁷³.

Деякі владики XV—XVI ст. стояли у близьких стосунках до своїх попередників, допомагаючи їм в управі єпархією і рівночасно привчаючись, щоб могли опісля зайняти їхнє місце. І так холмський єпископ Сильвестер (друга половина XV ст.) виступав в часи свого попередника Григорія в р. 1460 як його довірена особа в суді і спорі за границі маєтків⁷⁴. Площанський висуває здогад, що Сильвестер був племінником Григорія, який прикликав його в Холм і доручив керування своїми справами, пригтовляючи його до перебрання владництва. Наступник Сильвестра Григорій Бозький обіцяв в одному судовому акті за життя свого попередника вистаратись королівську грамоту, яка б потверджувала передачу катедрального маєтку Невіркова в застав⁷⁵. Взагалі, вже споріднення владик між собою приводить до висновку, що кандидати на майбутніх владик переходили часто практичний вишкіл правління єпархією за життя своїх попередників. Яскравим прикладом може стати тут видана в 1543 р. грамота синові Йони Сосновського на холмську єпископію за життя батька, чи управа холмського владництва родом красно-

⁷² «Quod si alicui saeculari eiusmodi dignitas (митрополію, владцтво або інший духовний уряд) conferetur, is intra trium mensium decursum sacros Ordines suscipere tenebitur sub privatione eiusmodi beneficii... Sunt enim etiam nunc aliqui, qui officiis huiusmodi praesunt a plurimis annis, neque tamen Ordines sacros suscipiunt, exceptionum quarundam praetensione» (Theiner, Monum. Pol., т. III, ст. 234. Пор. Гарасевич, Annales ст. 183; Пелеш, Geschichte der Union, т. I, ст. 533; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 210).

⁷³ В XVII і XVIII ст. перемиські й холмські владики, і в першу чергу уніятські, перебували здебільша довший час перед своїм владцтвом у манастирях.

Вже в грамоті короля Августа II, виданій 15 червня 1700 р. у зв'язку з приступленням до унії львівського єпископа Йосифа Шумлянського, говориться: «Secundo Beneficia Ecclesiastica w Diecezyach swoich Ruskich do Unij przyłączonych, jako to Episkopie, Archimandrije juxta leges Regni samej Szlachcie Ruskiej Uniom in vita et Religione S. Basilij probatis konferować obiecujemy» (Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 221. Пор. І. Рудович, Унія въ львівській єпархії, ст. 60—61), а Замойський собор 1720 р. ухвалив, «ut nemo deinceps nisi a s. Sede Dispensationem obtineat, Episcopus esse possit, qui professionem Religiosam non fecerit, nemo vero profiteri valeat, qui prius intra septa Monasterii non expleverit annum probationis Regularis, et sex hebdomadas juxta Constitutiones et consuetudines Ordinis D. Basilii Magni» (Гарасевич, op. cit., ст. 482—483. Див. також St. Załęski, Reforma XX. Bazylianów w Polsce w XVII wieku, ст. 34—35. Пор. Пелеш, Geschichte der Union, т. II, ст. 439). Після переходу Галичини під владу Австрії, Марія Тереса анулювала на просьбу галицького єпископату цю постанову Замойського собору.

Поміж перемиськими й холмськими владиками XVII—XVIII ст. тільки в перемиській єпархії траплялись в першій половині XVII ст. випадки, що єпископи не висвячувалися довший час по своїм виборі (перемиські православні владики Іван Шишка-Хлопецький та Іван Попель).

⁷⁴ Площанський, Прошлое Холмской Р., т. I, ст. 91.

⁷⁵ Там же, ст. 93.

ставських міщан в другій половині XVI ст., або прикликання перемиським єпископом Антонієм Радилівським на свого помічника з правом наступництва свого братанича Івана в р. 1578. (Самого ж Антонія Радилівського покликав у р. 1537 на свого помічника його попередник Лаврентій Терлецький).

Декількох єпископів XV—XVI ст. займали перед своїм вступленням на владичий престіл видатне становище в Церкві, чи то в своїй єпархії, чи поза її межами. Було це в першу чергу в XV ст. і в першій половині XVI ст., коли на європейських катедрах засідали, поза деякими винятками, люди з духовного стану. Холмський владика Сильвестер (друга половина XV ст.) був крилошанином⁷⁶, Філарет (перша половина XVI ст.) і Теодосій Лазовський (1552—1565) архимандритами. Філарет управляв, крім того, холмською єпархією вже по смерті єпископа Симеона Бугака, а коли опорожнилась перемиська катедра, старався дістати королівську грамоту на неї. Звичайно, на загальну кількість єпископів цього періоду тих прикладів мало, ще більше вражає, однак, факт, що з-поміж владик останніх десятиліть XVI ст. ніхто не відігравав перед своїм призначенням на владичтво ніякої помітної ролі в житті Церкви і не займав ніяких становищ у церковній організації, хоч якраз в ті часи кількість джерельних матеріалів сильно збільшується і на недостатню інформацію не можна вже жалітись. Але чи ж могло бути інакше, коли в тому саме часі владиками ставали світські, що часто не поспішали навіть із висвяченням, продовжуючи жити подружжям⁷⁷.

⁷⁶ «Pop de Crylos» (Плоцанський, цит. тв., т. I, ст. 92)

⁷⁷ В XVII—XVIII ст. багато перемиських і холмських єпископів були перед своїм владичтвом ігуменами монастирів, архимандритами, місіонерами, проповідниками тощо.

РОЗДІЛ IV.

ФОРМА ВИБОРУ ПЕРЕМІСЬКИХ І ХОЛМСЬКИХ ВЛАДИК

XV—XVI СТ.

Згідно з постановами вселенських соборів нового єпископа мали вибирати єпископи всієї провінції, а затверджувати вибір і висвячувати митрополит. В добі Київської Русі єпископів вибирав в дійсності не єпископський собор, а сам митрополит⁷⁸, що разом з двома єпископами й висвячував їх⁷⁹. Участь світського елементу в управі Церкви завелась, як це ствердив Заїкін⁸⁰, відносно пізно й не мала ніякого обоснування в давній традиції. За винятком Новгороду, де помітна була деяка участь верховної ради в житті Церкви, в Київській державі нема сліду будь-якого впливу вірних на церковну управу, щонайбільше бували факти встрявання пануючих князів. Але якраз ці встрявання вказують на те, що митрополити не були самостійні у виборі єпископів; вони мусіли його переводити за згодою, а принайменше в порозумінні з місцевим князем. Через те нераз доходило до гострих конфліктів між князями і митрополитами⁸¹. По татарським заливим єпископи вибирались в XIV ст. деякий час єпископськими соборами⁸². Однак той стан не тривав довго: у вел. кн. Литовським витворився новий спосіб обсади духовних урядів — вибір на з'їздах духовних і світських вельмож⁸³. Такий то вибір уважав за законний і Виленський собор 1509 р. Але постанови цього собору вказують рівночасно на те, що також ця

⁷⁸ Грушевський, Іст. України-Р., т. III, ст. 280.

⁷⁹ Тому то повстала, на думку Томашівського, катедра в м. Юрієві над Россю, «щоб митрополит мав під рукою, побіч білогородського єпископа, ще одного суфрагана для висвячування нових владик» (С. Томашівський, Історія Церкви, ст. 104).

⁸⁰ В. Заїкинъ, Участіє свѣтскаго елемента въ церковномъ управленіи, розд. II, ст. 10—14.

⁸¹ Так, напр., кн. Андрій переяславський держав переяславську катедру необсадженою, поки митрополит не висвятив йому особи місцевого походження (Томашівський, цит. тв., ст. 149).

⁸² Грушевський, Іст. України-Р., т. III, ст. 281—282.

⁸³ Приклади подає Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 15—16.

форма вибору ставала для сучасників далекоюсяжним ідеалом; вже траплялися випадки, що кандидати, за словами учасників собору 1509 р., «славы ради мирския и властельства еще живу епископу и здраву, прежде преставленія его, на то епископство подъкупаются и берутъ безъ совѣта и воли митрополи и епископовъ и безъ осмотрѣнія и събранія князей ѿ пановъ нашего закону греческого»⁸⁴. На вибір епископів позначувався щораз більше вплив короля чи вел. князя, що почали по своїй волі вирішати про обсаду катедр. Виленський собор виступив рішуче проти такого способу обсади і не дозволяв у своїх постановах висвячувати на майбутнє кандидатів неправно іменованих, хочби й за рекомендацією короля.

Якраз від початку XVI ст., отже приблизно від часу Виленського собору, можна, опираючись на номінаційні грамоти королів та судові акти, прослідити, в який спосіб обсаджувались катедри Перемишля і Холма. Для попереднього періоду, включно з цілим XV ст., матеріяли про спосіб вибору західньо-українських владик ще дуже фрагментарні: тільки про одного перемиського владика, Йону Бірецького, розказує грамота, що в р. 1467 він одержав гідність епископа на основі королівського рішення за свої заслуги військовій службі, хоч жив він тоді у світському стані.

У своїх номінаційних грамотах XVI ст., видаваних для перемиських та холмських епископів, польські королі покликувалися звичайно на просьби і свідчення своїх підданих. Деколи були це прохання «мешканців епархії»⁸⁵, в деяких випадках король прихилився до бажань самих епископів, затверджуючи їм помічників з правом наступництва, але здебільша говорилось в королівських грамотах загально про дорадників короля, що вставлялись за кандидатом⁸⁶. Номінаційні грамоти покликувалися часто на їхні свідчення, що рекомендували чесне життя і правий характер кандидата⁸⁷, його побожність і знання обрядів своєї Церкви, а в деяких випадках ще й вченість і товариську огладу⁸⁸. Але вичисляючи отак, напр., прикмети Івашка Сосновського, які мали доказувати, що він здібний управляти дорученою йому епархією, король Олександр забув мабуть згадати про найважливіше: Сосновський був його руським писарем!

Хто ж насправді мав вирішальний вплив на королівську номінацію?

Бували випадки, що кандидатуру ставила місцева православна шляхта⁸⁹, або що про привілей короля старався дехто з впли-

⁸⁴ Цитат наводжу з Грушевського, Іст. України-Р., т. V, ст. 462.

⁸⁵ Напр., у грамоті Філаретові — Площанський, Прошлое Холм. Р. т. I, ст. 104.

⁸⁶ «Ad praefatorum consiliariorum nostrorum preces et testimonia».

⁸⁷ «Vitae integritatem et morum probitatem».

⁸⁸ Пор. «Освіта», ст. 43.

⁸⁹ Напр., Михайла Копистинського поставила кандидатом на перемиське владиттво місцева православна шляхта.

вовіших її представників⁹⁰. Але коли в королівських грамотах говориться про «мешканців єпархії», що просили за того чи іншого кандидата, не мусіли це бути, як на те виразно вказує грамота єпископові Терлецькому, самі тільки православні⁹¹. Васіяна Баку іменував король холмським владикою на просьбу Яна з Тенчина, сандомірського воєводи, надворного маршала й ін.; Зенько Ілляшевич став холмським єпископом, по всій правдоподібности, завдяки рекомендації латинського єпископа Адальберга Староржепського, що жив у Красноставі⁹²; за сином Зенька, Левком (Леонтій Пелчицький) заступався передусім холмський староста Олександр Лаш⁹³; Збіруйському, що в своєму світському житті був митним писарем у Луцьку, допомогли здобути катедру волинські магнати⁹⁴. Отже, щоб одержати королівську грамоту на владичтво, треба було в XVI ст. в першу чергу забезпечити собі підтримку впливових людей, байдуже чи це були особи тієї самої віри, чи ні; міг це бути навіть латинський єпископ. Але такі протекції не могли не коштувати кандидатів різноманітних видатків і обіцянок, що з свого боку мусіло позначитись опісля на управі єпархією. Натяки на це існують зрештою і в самих номінаційних грамотах. Одержуючи в році 1508 холмську єпархію, єп. Філарет зобов'язувався рівночасно перед королем, що не буде домагатися від перемиського владика відшкодувань за видатки, пороблені під час старань за перемиську катедру⁹⁵.

На просьби і свідцтва своїх підданих король на підставі «своєї королівської ласки»⁹⁶ передавав кандидатові своєю грамотою єпископію, мотивуючи часом з свого боку потребу нової обсади єпархії⁹⁷. Іменування владик належало до короля, тому що він вважався патроном і розпорядчиком церковних бенефіцій. Тому, коли владика Захарія передав грамотою з 3. 6. 1577 р. управу холмської єпархії своєму синові Левкові і звернувся опісля до короля, щоб той потвердив цю грамоту передачі, Сте-

⁹⁰ В позові Угровецьких на єп. Філарета говориться, що він був колись довгі роки слугою і довіреною особою їх предків і за їх старанням став владикою (Площанський, цит. тв., т. I, ст. 120).

⁹¹ «Supplicatum nobis extitit — писав король у своїй номінаційній грамоті, виданій єп. Терлецькому — tam a quibusdam consiliariis quam ab aliis multis subditis nostris illius provinciae, praesertim vero ordinis et ritus ruthenici hominibus» (М. Грушевський, Матеріяли, ч. LXXIX).

⁹² Площанський, цит. тв., т. I, ст. 171.

⁹³ Там же, ст. 204.

⁹⁴ Encyklopedja Powszedna Orgelbranda, т. XVI, ст. 64—65.

⁹⁵ Площанський, op. cit., т. I, ст. 104—105.

⁹⁶ «De gratia nostra regia», «pro benignitate nostra».

⁹⁷ Напр., у грамоті для єп. Терлецького говориться: «Nos itaque attendentes, quod ex defectu capitis reliqua quoque membra variis morbis afficiantur et pastoris negligentia gregem perdere solet, ordo quoque turbatur universi, ubi rectores et praefecti deficiunt, volentesque futuris periculis occurrere et praesenti necessitati quantum in nobis succurrere . . .» (М. Грушевський, Матеріяли, ч. LXXIX).

фан Баторій нагадав Захарії, що він без попереднього королівського рішення не повинен був відмовлятися від єпископії в користь свого сина.

А про те, як трактувалися владичтва в XVI ст., посвідчить декілька прикладів: король Жигмонт передав свою грамотою з 12. 2. 1508 р. холмську єпископію Філаретові, який за те мусів приобіцяти, що залишить в мирнім користуванні перемиським владичтвом Антонія О니кого і не вимагатиме від нього звороту витрат, пов'язаних з заходами, ціллю яких було осягнення перемиської катедри. Івашко Сосновський, усунений рівночасно королем із холмської катедри, мав за всі шкоди, які він наніс єпископським маєткам і самій церкві, винагородити Філарета, а Філарет мав звернути Івашкові всі видатки, які той поробив для єпархії⁹⁸. Перемиська і холмська катедра ставала, отже, об'єктом торгу і виміни, як який-небудь собі звичайний уряд чи маєток. Такий самий характер мала згадана вже грамота Захарії з 1577 р., в якій він зрікався холмської катедри в користь свого сина, трактуючи її немов би своєю власністю. Не зважаючи на те, що в році 1543 видано грамоту на холмську єпископію синові тодішнього холмського владика Йони Сосновського, Михайлові, в той же час одержав таку грамоту Васян Бака. За протекцією впливових осіб королівська канцелярія виставляла, таким чином, привілей на владичтво навіть тоді, коли такий привілей надано вже передтим іншому кандидатові, дбаючи тільки про більший, бо подвійний дохід. Інакше цього зрозуміти не можна, хіба що прийняти припущення, що це робилось свідомо з ціллю поглибити в той спосіб розстрій православної Церкви. Не був це, в додатку, єдиний випадок іменування двох владик на одну єпархію; холмський єп. Теодосій Лазовський одержав грамоту на володимирське владичтво, на яке мав призначення Іван Борзобогатий-Красенський. Але тоді, як Михайло Сосновський не настоював на здійсненні своїх претенсій до холмської катедри, Лазовський і Борзобогатий не хотіли поступитись один одному, і між ними дійшло до збройної, в повному розумінні того слова, боротьби. Немавший заколот постав, коли на холмську катедру претендували на підставі королівських грамот син владика Захарії Лесько (Леонтій Пелчицький) і його зять Дмитро Грицькович (Діонісій Збіруйський) з одного боку і другий зять Захарії, Теодор Омніс-Лаговський, з другого. Боротьба за холмський престіл точилась тоді з перервами поперх 20 років і закінчилася щойно напередодні унії.

Королівські номінаційні грамоти не обмежувались до загальних стверджень передачі номінатам управи єпархією, вони докладно визначували обсяг і характер їхньої влади. Номінати діставали до кінця життя або до моменту осягнення більшої гідності⁹⁹ власть виконувати всі ті чинності і розпоряджатись всім

⁹⁸ Площанський, цит. тв., т. I, ст. 104—105.

⁹⁹ «Usque ad extrema vitae suae tempora vel maioris dignitatis assecutionem».

тим, що належало владикам за правами і давніми звичаями¹⁰⁰, і передусім управу духовними справами (*administratio spiritualium*) та завідування владичими добрами і доходами (*gubernium bonorum cum proventibus universis*), при чому в деяких грамотах катедральні маетки вичислювались поіменно. Крім того король доручав у своїх номінаційних грамотах всім своїм підданам уважати номіната за справжнього і законного владика (*pro vero et legitimo vladica*), а людей грецького обряду зобов'язував номінатові як своєму зверхникові і наставникові у всьому повинуватись (*uti praelato et pastori in omnibus licitis ac honestis pareant et obediant*) та відповідати перед ним за всі ті справи, що належать до єпископської власти. Деколи король звертався ще до відповідних представників місцевої влади, щоб вони допомагали номінатові перебрати без проволоки і труднощів управу єпархією і її маетками. Самого вводу нового владика в єпископію і катедральні маетки довершував, опираючись на номінальну грамоту, звичайно возний.

До чого ж тоді зводилась роля митрополита при виборі владик? Для нього залишався тільки сам акт висвячення. Король повідомляв митрополита про свою номінацію і доручав її потвердити, а далі висвятити номіната в єпископи і ввести від себе в управу єпархією. На початку XVI ст. митрополити не могли ще погодитися з таким обмеженням їхнього впливу на вибір підвладних їм єрархів. Про це свідчать постанови Виленського собору 1509 р., що одверто взивали відмовляти посвячення кандидатам, неправно іменованим. А коли декілька років перед Виленським собором король Олександр, не питаючись згоди митрополита, іменував в році 1504 холмським єпископом свого руського диякона Івашка Сосновського, цей королівський номінат залишався 3 роки не висвячений, аж поки з уваги на те новий король Жигмонт не усунув його своєю грамотою 1507 р. з холмської катедри. Не малу ролю відіграв тут, на мою думку, митрополит, який, мабуть, зволікав із висвяченням королівського кандидата і використав зміну, що відбулась саме тоді на королівському престолі. А вже наприкінці XVI ст. становище митрополита було зовсім відмінне. У 1591 р. на опорожнене перемиське владичтво кандидував Михайло Копистинський. Одначе патріарх, довідавшись, що той живе подружним життям, наказав митрополитові його не висвячувати. Проте, Копистинський, що одержав номінаційну грамоту від короля, дістав теж висвячення від митрополита, який не мав, мабуть, відваги увійти в конфлікт з королівською грамотою¹⁰¹.

¹⁰⁰ «De iure et antiqua consuetudine».

¹⁰¹ Грушевський висуває ще друге припущення, говорячи, що патріарша грамота могла прийти запізно, але з другого боку зауважує: «в препарованій Балабаном з Діонісієм грамоті на митрополита одного з вин митрополичих фігурує се, що він против патріяршого наказу висвятив Копистинського, якого патріярх вважає поставленим неправно» (Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 572).

Впродовж XVI ст. вкорінювався щораз більше звичай іменування владик за життя їхніх попередників. Вже в часи перемиського єпископа Антонія Оникого король іменував іншого владика для Перемишля, але дізнавшись, що це сталось проти волі старого владика, свою грамоту відкликав. Проти такої поведінки заявився Виленський собор 1509 р. Одначе, вже несповна 20 років пізніше, в р. 1528, Олехно Терлецький, дістав грамоту на перемиське владичтво за життя еп. Йоакима. Грамота мотивувала це важкою хоробою старого владика¹⁰², не згадуючи ні словом, чи погодився на те Йоаким; тільки король, хочаби забезпечити останнього, зобов'язав Терлецького удержувати старого владика до самої його смерти на кошт владиччих маєтків¹⁰³. Але вже 9 років пізніше Терлецький сам просив короля іменувати для нього помічником з правом наступства Яцка Радилівського, а той прикликав собі згодом на свого помічника свого братанича Йоана, і вистарав для нього номінаційну грамоту, а коли Йоан помер, вставлявся у короля за Брилинським. Це явище можна б інтерпретувати так, що владика, розуміючи безсилля митрополичої власти, самі хотіли впливати на вибір своїх наступників, щоб запобігти в той спосіб передачі єпархії в руки невідповідних кандидатів, а далі, щоб зберегти катедральне майно і посілості, що в часі вакації катедри нераз переходили в чужі руки, а то й частково пропадали. Але історія холмської єпархії XVI ст. доводить, що єпископи далеко не завжди руководилися такими шляхетними мотивами. В Холмі також широко практикувався в XVI ст. звичай іменування єпископів за життя своїх попередників. В р. 1543 холмську катедру дістав син тогочасного владика Йони Сосновського, в р. 1566 зять тількищо введеного в управу єпархією владика Захарії, в р. 1577 син Захарії Левко. Тут виразно проявляється тенденція зробити владичтво доменею свого роду і ця тенденція завершується династією Красноставських міщан на холмським престолі в останніх десятиліттях XVI ст., а довголітня й завзята боротьба за катедру поміж членами того роду, на жаль, аж ніяк не лежала в інтересах вірних і Церкви.

Ясно, що спосіб, в який обсаджувались у XVI ст. єпископські столиці західньо-українських єпархій, не міг задоволити тих, що прагнули добра для своєї Церкви і розуміли, яку вагу має вибір таких чи інших владик для її майбутнього. Зарадити цьому лихові хотіли вже представники волинської шляхти на Виленському соймі 1566 р. А втім і самі єпископи дійшли до переконання про потребу віднови канонічної форми вибору і усунення наду-

¹⁰² «Gravem aegritudinem incidit, vires corporis et loquellam amisit» (М. Грушевський, Матеріяли до суспільно-політичних і економічних відносин Західньої України, ч. LXXIX).

¹⁰³ «Volumus, constituimus et mandamus, quatenus eundem Ioachimum ipse Olechno novus vladica in omnibus vitae necessariis usque ad finem vitae ipsius de bonis vladicatus premisiensis sufficienter provideat» (Грушевський, Матеріяли, ч. LXXIX).

жить при виборі владик. У своїх артикулах до короля і папи вони поставили як одну з передумов прийняття унії привернення канонічного вибору. Від короля єпископи домагались, щоб кандидати на владцтва й інші церковні гідності обирались згідно з канонами по смерті своїх попередників вільною елекцією духовних, і щоб тільки з 4-ьох вибраних в той спосіб кандидатів король визначував того, якого вважатиме за найбільш здатного до виконання дорученого йому уряду¹⁰⁴. У відповідь король у своїй грамоті з 2. 8. 1595 р., згадуючи про прохання владик, «абы отъ нихъ чотери особы годные до такового владзы оберани, съ которыхъ абы одынь на такови уряды черезъ насъ былъ подаванъ», погоджується на них, під умовою, що єпископи приймуть унію¹⁰⁵. В папи владики просили, щоб єпископи, іменовані королем, не мусіли їздити по затвердженню до Риму, тільки щоб їх, згідно з стародавнім звичаєм, міг висвячувати митрополит¹⁰⁶. У зв'язку з тим папа Климент VIII у виданій в лютому 1596 р. грамоті передав Київському митрополитові власть висвячувати єпископів своєї митрополії¹⁰⁷ при участі двох або трьох владик. Таким чином дезідерати українського єпископату щодо вибору владик були прийняті королем і папою.

¹⁰⁴ «Quoniam vero Canonibus nostris ita sancitum habemus, ut tam Metropolitae quam Episcopi alique huiusmodi officiales prius a spiritualibus, quam a saecularibus Ordinibus eligantur, petimus a Sacra Regia Maiestate, ut libera penes nos maneat eligendi eosdem potestas; salva tamen Sacrae Regiae Maiestatis pro libitu cuius ex electis conferendi auctoritate. Post obitum enim alicuius ex subdictis Officialibus quatuor a nobis posse eligi postulamus, ex quibus uni, qui idoneus videbitur, Sacra Regia Maiestas conferet» (Theiner, Monumenta Poloniae», т. III, ст. 234. Пор. Гарасевич, Annales, ст. 182; Пелеш, Geschichte der Union, т. I, ст. 532; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 209—210).

¹⁰⁵ Гарасевич, цит. тв., ст. 188—189. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 213. Пор. Пелеш, цит. тв., т. I, ст. 534—535

¹⁰⁶ «Pro literis sacrae (consecrationis) Episcopi ritus nostri Romam ut non mittant, sed cum aliquem Sacra Regia Maiestas in Episcopum nominaverit, Metropolitae sive Archiepiscopus more antiquo unumquemque eiusmodi consecrare debet» (Theiner, т. III, ст. 234. Пор. Гарасевич, цит., ст. 179; Пелеш, цит. тв., т. I, ст. 530; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 203).

¹⁰⁷ «Is qui... electus seu nominatus fuerit, a... Archiepiscopo Metropolitae Kioviensi ac Haliciensi nunc et pro tempore existenti auctoritate et nomine Sedis Apostolicae confirmari vel institui, eique munus consecrationis impendi possit et debeat» (Theiner, Monum. Pol., т. III, ст. 261. Пор. Гарасевич, цит. тв., ст. 221; Пелеш, цит. тв., т. I, ст. 627; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 208).

РОЗДІЛ V.

**ДАЛЬШИЙ ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ПЕРЕМИСЬКИХ
І ХОЛМСЬКИХ ВЛАДИК XV—XVI СТ.**

Єпископ управляли звичайно своїми єпархіями до самої смерти, але бували випадки, що вони зрікались владицтва з причини старости, усувались властями, переходили на іншу катедру, або ставали митрополитами. В усіх цих випадках буде тут з'ясований дальший життєвий шлях колишніх перемиських чи холмських владик.

У XV ст. єпископи Перемишля і Холма управляли своїми єпархіями здебільша до кінця свого життя. Можна це з певністю твердити передусім про всіх 4 холмських владик цього періоду а припускати про більшу частину перемиських. Тільки в одному випадку відомо, що перемиський єпископ зрікся свого владицтва, на думку Добрянського, з уваги на свою старість. Був це Атанасій Бірецький, що залишив свій престіл в р. 1467.

Також в XVI ст. перемиські єпископи продовжували свою архиєпископську діяльність переважно до своєї смерті¹⁰⁸; єдиний тільки Антоній Радилівський по 44 роках свого владицтва передав свій уряд в молодші руки. Зате з-посеред 9 холмських єпископів XVI ст. тільки три управляли цією єпархією до своєї смерти, тоді як величезна більшість (шість) покинула холмську катедру в інший спосіб.

Вже на початку XVI ст., в р. 1507, номінат Івашко Сосновський втратив холмську єпархію, яку король Жигмонт передав своєю грамотою в руки іншого кандидата. Король мотивував це своє рішення тим, що Івашко не висвятився в означений час і не виконував повиностей свого зання, хоч володів у Холмі 3 роки. Одначе Сосновський не покидав надії на відзискання втраченого владицтва, а тимчасом стежив за діяльністю свого противника Філарета і займався своїми маєтковими справами, ведучи безупинні спори з свояками і сусідами. Вкінці, по смерті Філарета в р. 1533, він досягнув таки своєї мети і під іменням Йони володів 12 років холмською катедрою. Що з ним сталося опісля, годі

¹⁰⁸ Про двох перших перемиських владик цього століття (Антоній Онисий, Йоаким) можна про це тільки здогадуватись.

з певністю сказати. В останніх роках свого владцтва Йона вів судові процеси за втрачені після смерти Філарета катедральні маетки. Це не подобалось королеві, що відобрав ті маетки сам своєю грамотою, виданою 20. 10. 1533 р. Король вимагав від владика повинуватися королівським грамотам, але мужній владика відповів у холмському суді, що він не може погодитись на таке бажання короля, подаючи причини, які спонукують його до того. Декілька місяців пізніше холмські акти не згадують вже про Йону Сосновського, а в наступному, 1546 р., володів у Холмі Васяян Бака. Тому то й існує припущення, що Йона, попавши в неласку короля, мусів залишити катедру¹⁰⁹. Як-не-як, а під р. 1549 акти розказують вже про вдову покійного Йони¹¹⁰. Можливо, що в зв'язку з тим не засів по смерти батька на холмській катедрі син старого владика, Михайло Сосновський, якого король іменував ще в р. 1543, хоч тут не виключена ще й інша причина¹¹¹.

Всі інші 4 єпископи, що не володіли в Холмі до своєї смерти, це були владики другої половини XVI ст., коли то єдиний Діонісій Збіруйський засідав на холмській катедрі до кінця свого життя. Що ж стало причиною цього? Двох холмських владик згаданого періоду покинуло Холм, щоб перейти на інші катедри — Теодосій Лазовський у Володимир, Леонтій Пелчицький у Пинськ. У XVI ст. поміж українськими катедрами володимирська була поруч луцької найбагатша¹¹²; тому то король говорив про перевід Лазовського на «вищу володимирську катедру»¹¹³. Була це, може, винагорода для цього владика за одержану давпомер в р. 1588). Леонтій Пелчицький перейшов в р. 1585 турківський єпископ Йона Протасович. У Володимирі Лазовський виконував функції владика до р. 1580, коли він передав ту єпархію архим. Мелетієві Хребтовичу (той акт передачі потвердив і король). Хребтович відступив, з черги, управу єпархією за 1000 зол. в аренду Лазовському до кінця його життя (Теодосій помер в р. 1588). Леонтій Пелчицький перейшов в р. 1585 у Пинськ і як єпископ пинський підписав 10 років пізніше заяву про приступлення до унії, але до Берестейського собору він вже не дожив. Із двох інших холмських єпископів другої половини XVI ст., що покинули холмську катедру перед своєю смертю, Захарія зрікся грамотою з 3. 6. 1577 р., потвердженою королем 20. 6. 1577 р., добровільно своєї єпархії з причини своєї слабости та глибокого віку, знеможений до того боротьбою з своїм зятем Теодором Лаговським (кілька років пізніше Захарія помер). А тількищо згаданий Теодор-Терентій Омнис Лаговський, іменована-

¹⁰⁹ Площанський, Прошлое Холм. Р., т. I, ст. 45.

¹¹⁰ Там же, ст. 149.

¹¹¹ Михайло Сосновський був двічі жонатий.

¹¹² Грушевський, Історія України-Р., т. V, ст. 480—481.

¹¹³ Площанський, цит. тв., т. I, ст. 172.

ний грамотою короля з 19. 8. 1566 р. коадьютором Захарії з правом наступства без потреби на те нових королівських грамот, попав у конфлікт з старим владикою і за насильне опанування катедральних маєтків був у травні 1577 р. прогнаний з Холмщини. Покликуючись на грамоту короля з 19. 8. 1566 р., Теодор-Терентій вів завзяту боротьбу за холмську катедру з наступниками Захарії, Леонтієм Пелчицьким та Діонісієм Збіруйським. В охороннім листі в датою 4. 6. 1580, виданім на користь баніта, король називав його знову «холмським коадьютором Теодором», а й деякі холмські акти титулювали Теодора-Терентія «холмським владикою»¹¹⁴. Одначе, Омнисові-Лаговському не вдалося відвоювати холмської катедри і, напередодні унії, в 1595, закінчилась його поперх 20-тилітня безуспішна боротьба: з того часу холмські акти мовчать про нього¹¹⁵.

Замітне, що ніодин із 25 перемиських і холмських єпископів доберестейської доби не став митрополитом. Це й вказує, в якому становищі знаходились ці єпархії в тих часах у відношенні до інших провінцій Київської митрополії: Перемишль і Холм вважались її периферійними частинами, що при обсаді митрополичого престолу не відігравали ніякої ролі¹¹⁶.

¹¹⁴ Так говорив про нього, напр., возний у своїй заяві 22. 4. 1594 р.

¹¹⁵ Площанський, *op. cit.*, т. I, ст. 234.

¹¹⁶ В XVII ст. із перемиських та холмських єпископів стали митрополитами: православні перемиські владика Ісаєя Копинський і Антоній Винницький та холмський православний владика Діонісій Балабан, в XVIII ст.: перемиський уніятський єпископ Георгій Винницький та холмські уніятські владика Ф. Володкович і Теодосій Ростоцький.

РОЗДІЛ VI.

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ПЕРЕМИСЬКИХ І ХОЛМСЬКИХ ВЛАДИК
З ЧАСУ УПРАВИ ЄПАРХІЄЮ

а) Час управління

З уваги на те, що владики продовжували свою діяльність на єпископських престолах звичайно до кінця свого життя, виводити якінебудь висновки з ствердження довшого чи коротшого часу правління єпископів якогось періоду, можна тільки з великою обережністю. А все ж таки інтересно приглянутись і цьому питанню та розглянути в першу чергу статистичні дані, а в найбільше маркантних випадках спробувати інтерпретувати те чи друге явище.

Встановити, як довго правили своїми єпархіями західньо-українські єпископи XV ст., вдається лише у виняткових випадках; часто можна устійнити саму тільки дату смерти владики або саму дату його вступлення на престіл, так, що в основному доводиться користуватись першою й останньою згадкою про даного єпископа в грамотах і актах того часу¹¹⁷. Проте, треба ствердити, що більшість владик XV ст. управляла своїм єпархіям по-верх 10 років.

У XVI ст. картина стає значно докладніша. Починаючи з холмського єпископа Філарета (1507—1533) і перемиського Йоакима (1522—1529), з-поміж 13 єпископів XVI ст.¹¹⁸, лише один володів своєю єпархією менше ніж 5 років¹¹⁹, трьох 5—10 років, шістьох 10—20, і трьох по-верх 20 років¹²⁰. Отже майже половина переми-

¹¹⁷ Напр., для перемиського єпископа Іллі дата 1422 р. означає тільки *terminus non post quem*, він вступив на престіл, а 1440 р. *terminus non ante quem*, він закінчив своє владіцтво.

¹¹⁸ Не береться тут на увагу номінатів Михайла Сосновського і Теодора-Теренгія Омніс-Лаговського, що не були висвячені (дехто з дослідників не враховує їх тому взагалі до холмських владик).

¹¹⁹ Єпископ-помічник Йоан Радилівський, що по двох роках коадюторства помер.

¹²⁰ З них найдовше перемиський єп. Антоній Радилівський, що від часу свого іменування на помічника Л. Терлецькому залишався 44 роки, а від смерти свого попередника 32 роки перемиським владикою.

ських та холмських владик того періоду правила своїми єпархіями 10 до 20 років, а більше ніж дві третини — поверх 10 років. Пересічна довжина правління виносила в XVI ст. приблизно 15 років. Але з холмських єпископів другої половини XV ст. тільки Діонісій Збіруйський управляв тією єпархією дещо понад 15 років, всі три інші менше ніж 15 років. Явище це не випадкове: двох із тих владик перейшло на іншу катедру (Теодосій Лазовський і Леонтій Пелчицький), третій (Захарія) зрікся добровільно холмського престолу.

б) Вік

Вік, в якому єпископи XV—XVI ст. вступали на владичі престолу, можна встановити в небагатьох випадках, і то тільки в загальному. Йона Сосновський одержав королівську номінацію замолоду; підтримує це зрештою факт, що 40 років пізніше він володів ще холмською єпархією. Про вік єп. Філарета можна робити висновок з того, що на Виленському соборі 1509 р., отже після двох років владичтва, виступав він як наймолодший з присутніх там єпархів¹²¹. Зате єп. Захарія вступив на холмську катедру будучи вже стариком, і в декілька місяців після номінації король, беручи на увагу старечі літа владика, погодився назначити йому помічника¹²². В інших випадках не можна навіть вийти поза припущення самих дослідників¹²³, і що-найбільше, опираючись на довгі роки владичтва чи на довге життя після номінації¹²⁴, можна устійнити, що той чи інший єпископ одержав номінаційну грамоту у молодих роках свого життя¹²⁵.

в) Титул

Західньо-українські єпископи називались у грамотах і актах «владиками»¹²⁶, спочатку, мабуть, для відрізнення від латинських єпископів («episcopi»); вказують на те судові акти з першої поло-

¹²¹ Плоцанський, Прошлое Холм. Р., т. I, ст. 107.

¹²² Там же, ст. 173.

¹²³ Напр., Добрянський, говорячи про зречення перемиського єп. Атанасія (середина XV ст.), додає від себе, що той зробив це, мабуть, з причини своєї старости.

¹²⁴ Напр., іменованій в р. 1552 холмським єпископом Теодосій Лазовський помер в р. 1588, отже після 36 років; Теодор-Терентій Омніс-Лаговський, що став номінатом в 1566 р., жив ще в р. 1595.

¹²⁵ В XVII ст. джерела подають вже деколи, хоч теж ще рідко, докладніше вік єпископа. Напр., перемиський єпископ-помічник уніят Павло Овлучинський став єпископом, маючи 33 роки; холмський уніятський єпископ Яків Суша іменованій адміністратором холмської єпархії в 39 році, а єпископом в 42 р. життя; єпископ-уніят Августин Лодята — коадьютором в 30 р., холмським єпископом в 32 році життя, тощо.

¹²⁶ «Vladica» або «wladica».

вини і середини XV ст. та королівські грамоти¹²⁷. Але з боку урядових чинників став вираз «vladica» погірдивим, як зрештою паралельні терміни: «pop», або й «baythko», «synagoga» (замість «ecclesia»), «secta» (замість «ritus»), а в одному холмському акті з р. 1594 судовий писар не завагався навіть написати: «evasio wladyki, alias Hospody romiluy»¹²⁸. Говорить про те також повна титуляція єпископів обох віровизнань: з одного боку — *venerabilis vladica*, з другого — «*reverendissimus in Christo pater*», «*dominus*» або «*Dei gratia episcopus Chelmensis cum suo venerabili Capitulo*». Деколи додавали акти владиці епітет «*religiosus*», як якомусь звичайному монахові. Коли ж в р. 1481 під час спору з польським єпископом Йоаном одна грамота назвала єп. Герасима Бозького «*Reverendissimus Harassimus*», -issim- у слові «*Reverendissimus*» перекреслено¹²⁹. Аж в другій половині XVI ст. подибується холмські акти, що титулюють владик «*Reverendissimus*» і «*Dei gratia*». Берестейські акти вживали, з незначними винятками, терміну «*episcopus*»; так називали себе не тільки самі владики, але й титулювали їх також папські буллі, і навіть королівські грамоти¹³⁰.

Холмські єпископи титулювали себе «холмськими й белзькими»¹³¹, але судові акти обмежувалися здебільша до «*wladica Chelmensis*». Королівські номінаційні грамоти подавали частіше повний титул, який фігурував і в актах, пов'язаних з Берестейською унією: «*episcopus Chelmensis et Belsensis*» (або «*Belzensis*»). Також на декларації унії 1596 р. тодішній холмський єпископ підписався «Діонісій Збіруйський Божою Милістю єпископ владика холмський і белзький».

Перемиські єпископи, почавши від XV ст., титулювали себе «перемиськими і самбірськими». Вперше подибується цей титул в грамоті самбірського старости, Сташка з Давидова, виданій 21. I. 1422 р., в якій говорилося, що «Ілля, владика перемиський і сам-

¹²⁷ І так в Люблинській земській актовій книзі за рр. 1431—1440 єпископ Сава титулувався, напр., «*Sawa Wladica, Episcopus ruthenicalis*» (Площанський, Прошлоє Холм. Р., т. II, ст. 9), холмські акти 40-их рр. XV ст. називали холмського єпископа також «*wladica episcopus ecclesiae ruthenicalis*» (там же, т. I, ст. 88), а в грамоті короля Володислава III, виданій в р. 1443, згадуються «*Episcopi, Praelati et caeterae personae Ecclesiasticae Consuetudinis Romanae Ecclesiae*» і поруч «*Episcopi seu Vladicae, caeterique Praelati et Ecclesiasticae Personae saepe dicti Ritus Ruthenorum*» (Harasiewicz, Annales, ст. 80. Пор. Пелеш, Geschichte der Union, т. I, ст. 375 і 376; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 197).

¹²⁸ Площанський, цит. тв., т. I, ст. 61.

¹²⁹ Там же, ст. 61.

¹³⁰ Натомість холмська шляхта не хотіла допустити до рівноправности навіть у титулі. В інструкції холмського соймика з 1642 р. вона доручала своїм соймовим делегатам домагатися на соймі, «щоб владикам були залишені лише ті права, якими вони здавна користувались, і щоб називались в грамотах тільки „владиками“, а не „єпископами“» (Площанський, цит. тв., т. II, ст. 77). А на своїм синоді в р. 1643 латинське духівництво холмської єпархії постановило, що уніятські єпископи не повинні присвоювати собі титулу «*illustrissimi*», якого вживали єпископи латинські (Грушевський, Іст. України-Р., т. VIII, ч. 2, ст. 102).

¹³¹ Також у XVII і XVIII ст.

бірський жалівся перед королем на Стрільковичі...». Але перемиські акти і навіть королівські грамоти вдовольнялись зчаста самим «vladica premisliensis»; зате Берестейські акти, поскільки вони згадували перемиського владика, дотримувались звичайно повного титулу «episcopus Premisliensis et Samboriensis»¹³².

г) Резиденція

Холмські єпископи XV—XVI ст. перебували звичайно у Холмі, якщо не враховувати їхнього побуту в місцевостях, що становили маєтки холмської катедри. У XVI ст. один тільки номінат Теодор Омнис-Лаговський, посварившись з єп. Захарією, не вернувся більше до Холма, хоч деякі акти й далі титулували його холмським владикою¹³³. Владики проживали в монастирі при соборній Церкві і, коли 4. 6. 1578 р. сталася в Холмі велика пожежа, вогонь знищив, за словами сучасників, все крім замку і руського монастиря, де жив владика¹³⁴. Катедральний собор на Гірці, що залишився до останніх років єпископською катедрою, вважається деякими дослідниками за давню Данилову Богородичну церкву¹³⁵.

В історії перемиського владцтва пам'ятним роком був рік 1412, коли то Ягайло загарбав перемиський собор, передаючи його латинникам¹³⁶. Можливо, що перемиські єпископи перенеслися тоді на деякий час до Самбора. Так чи інакше, в XV ст. перемиське владцтво знайшло притулок при василіянському монастирі на Вовчу, і тільки на початку XV ст. вернулося до міста, на ґрунт, подарований ковалем Кузьмичем, прозваний опісля «Владичем». Перша катедра, збудована на Владичу, згоріла в р. 1535 разом з архівом. Того ж таки року приступлено до будови третього з черги собору св. Івана. Окрім собору побудовано на Владичу, на основі привілею короля Жигмонта Августа, виданого єпископові Антонієві Радилівському, крилошанські будинки. З того часу собор простояв до другої половини XVIII ст., коли перемиський єпископ Атанасій Шептицький (1762—1779) казав його розібрати, щоб поставити новий.

¹³² У XVII ст., почавши від Антонія Винницького, що перебував якийсь час у Сяноці (особливо в рр. 1668—1675), перемиські єпископи титулувались ще й «сяніцькими». З того часу повний титул звучав: «Episcopus Premisliensis, Samboriensis et Sanocensis» (або «Sanotiensis»). В XVIII ст. єп. Єронім Устрицький, перебуваючи часто в Ярославі, звав себе ще «ярославським», але по його смерті ця назва не прийнялась.

¹³³ В XVII ст. не перебував у Холмі тільки православний єпископ Паісій, висвячений патріархом Теофаном в р. 1621.

¹³⁴ Площанський, цит. тв., т. I, ст. 66.

¹³⁵ М. Кордуба, Історія Холмщини й Підляшшя, Краків 1941, ст. 67.

¹³⁶ Добрянський цитує у своїй «Істор. єпископовъ» Длугоша, що пише про передачу собору ось як: «Ecclesiam cathedralem pulcherrimo opere ex petra quadrata fabricatam, in Premisliensis castri medio sitam ritu Graeco hactenus per Pontificem Ruthenorum administrari et officari solitam ejectis extumulatis primum Ruthenorum cadaveribus et cineribus, consecrari in catholicam et latini ritus ecclesiam ordinavit.»

ЧАСТЬ II.

**АРХИПАСТИРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРЕМИСЬКИХ
І ХОЛМСЬКИХ ВЛАДИК XV—XVI СТ.**

АРХИПАСТИРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Познайомившись з особами, що управляли в XV—XVI ст. епархіями західно-українських окраїн, знаючи їхнє походження, освіту і життя до хвилини, коли вони вступали на владичі катедри, прослідивши їхню підготовку до архиерейських чинностей і спосіб, яким вони доходили до керми західно-українських престолів, можна приступити до обговорення їхньої архипастирської діяльності. Тільки шляхом порівняння здатности, спосібности і підготовки майбутніх ерархів до виконування обов'язків керівників Церкви, з одного боку, і їхньої архипастирської праці, з другого, через порівняння, що могли дати єпископи тієї чи іншої доби для своєї Церкви і народу, з тим, що вони в дійсності дали, можна спробувати відповісти на питання, наскільки вони виконали покладене на себе завдання, чи вив'язались вони з обов'язків, які прийняли на себе, чи і в якій мірі здійснили вони сподівання, з якими зустрічало їх доручене їм стадо. Тільки тоді можна як слід оцінити тих представників нашої Церкви, від яких відмежовує нас сьогодні віддаль декількох століть.

РОЗДІЛ I.

ЄПИСКОПИ В ПРОВІДІ СВОЇХ ЄПАРХІЙ

а) Адміністрування.

Єпископи поодиноких епархій були зверхниками духовництва і пастирями вірних. До їх компетенцій належало свячення духовних осіб і церков, обсада парохій та монастирів у межах своєї епархії. Висвячувати або приймати священників із чужих епархій вільно було тільки з відома і за згодою місцевого владика. У місцевостях, що їх власниками були шляхтичі, при наставлюванні священників доходило не раз до конфліктів між світською та духовною владою — траплялися випадки, що дідичі відмовлялись іменувати нового пароха; з другого боку, без благословення владика священник не міг управляти парохією під карою втрати свого священства. І так, напр., коли власник Глуська поставив в р. 1559 парохом священника, переведеного з іншої епархії, єп. Теодосій

Лазовський протестував у холмському суді проти порушення своїх прав¹.

Єпископи виконували дисциплінарну владу над своїм духовництвом, до них належав суд над духовними особами, які були тим самим виняті з-під світської юрисдикції². Однак при тому гостро відчувався брак докладного розподілу компетенцій світського й духовного суду і через те доходило часто до нарікань та спроб поширення своєї юрисдикції, переважно в некористь духовного суду. Світські чинники вдирались нераз і в суд владик над самими духовними особами³. Компетенції єпископського суду обмежувались також через те, що священники вважались одночасно підданими власників маєтків⁴.

Стосунки між владиками і підлеглим їм духовництвом в XVI ст. не були занадто ідеальні. Правда, в багатьох випадках єпископи боронили своє духовництво перед світськими інстанціями і обстоювали його права, але нераз поставали конфлікти, що в останніх десятиліттях XVI ст. доходили до крайніх меж. З того часу, коли то в Холмі засідали єпископи міщанського походження, до яких ставилась шляхта з погордою, а то й зневажливо, даються часті позови владик перед світський суд, що закінчувались, звичайно, пониженням українських єрархів в очах своїх і чужих. Про єп. Лазовського розказували духовні з соборного крилосу, що коли дехто з-поміж них пробував протестувати проти способу господарювання церковними маєтками, владика побив тих, що поважились йому спротивитись. Єп. Леонтія Пелчицького, що в р. 1581 жалівся на холмського бурмістра і радних за напад на священника-члена собору, пізвали крилошани в тім самім році до суду за побої і рани, пошкодження одержі та ув'язнення. Владика, з свого боку, говорив перед судом про образу, відмову здати йому церковні доходи і про зранення ока. Також на наступ-

¹ Площанський, Прошлое Холмской Руси, т. I, ст. 160.

² Юрисдикцію єпископів над духовництвом признавали й королівські грамоти. Напр., грамота кор. Володислава, видана в Буді 1443 р., говорить про те: «Volumus insuper et praesentibus decernimus, quod a modo nullus Dignitariorum, Capitaneorum, Officialium, Terrigenarum et caeterorum subditorum Nostrorum cujuscunque status aut conditionis existunt, et praecipue Regni Nostri Poloniae praedicti, singulariter autem terrarum Nostrarum Russiae et Podoliae et aliarum ipsis annexarum de Jurisdictione praefatorum Episcoporum, Vladicarum et Praelatorum ejusdem Ritus Graeci et Ruthenorum, sed neque de judiciis Sacerdotum seu Plebanorum ipsorum, imo de causis Matrimonii aut divortiorum se deinceps impediunt quoquo modo, non obstante quavis consuetudine ad hactenus in terris praescriptis quomodolibet in contrarium observata.» Гарасевич, Annales, ст. 80. Поп. Пелеш, Geschichte der Union, т. I. ст. 375—376; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 197).

³ Напр., красноставські радні й міщани пробували в р. 1573 вийняти священників Теодора і Василя з-під юрисдикції владика Захарії, за словами єпископа, «з погорди і зневаги для достоїнства холмського владика». Захарія боронив своїх прав і вольностей, «дарованих королями з давніх часів владикам» (Площанський, op. cit., т. I, ст. 196).

⁴ Напр., в р. 1561 савинський плебан Мартин Висоцький жалівся на єп. Теодосія Лазовського за те, що той посадив у тюрму о. Луку, підданого лат. єпископії (Там же, ст. 162).

ника Пелчицького, Діонісія Збіруйського жалувались священники за лайку і зневаги в присутності інших, за удари і рани; крім того Збіруйський, за їх словами, висловився про священників: «я бив і ще буду бити їх, як собак». Нема сумніву, що в усіх тих позовах багато перебільщувань, але це не змінє факту, що в наслідок таких обвинувачень авторитет владик, що й до того часу не стояв занадто високо⁵, мусів ще сильніше потерпіти. В перемиській єпархії відносини наприкінці XVI ст., в часи владцтва Арсенія Брилинського, мало що відрізнялись. Говорить про те проречисто лист еп. Балабана до духівництва городецького повіту, виданий з приводу його ревізії перемиської єпархії після смерті Брилинського в р. 1591⁶.

Обов'язком єпископа супроти вірних був нагляд над їх релігійністю і мораллю. Єпископ міг покликати перед свій суд, а навіть відлучити від Церкви осіб, що провинились проти чистоти віри й моралі. До компетенції єпископського суду належали всякого роду шлюбні справи — розвід, співжиття без шлюбу, двоєнство тощо. У своїй, згаданій вище грамоті 1443 р., виданій по Флорентійській унії, кор. Володислав зараховував подружжі справи і розводи до виключних компетенцій владичого суду⁷. А коли холмський рабін, прийнявши на службу християнку грецького обряду, вів із нею нешлюбне життя і став батьком її сина, еп. Васіян Бака вважав своїм обов'язком піднести цю справу в холмському суді, «щоб зберігати порядок у своїй Церкві і не допустити до збільшення проступків».

Питання про те, в якій мірі виконували свої архипастирські обов'язки владики та на які труднощі вони натрапляли при тому, не може стати тут предметом детальних розслідувань, бо тоді треба б перейти до біографічних нарисів поодиноких владик, а ціллю цієї праці — дати загальний образ українського єпископату західних окраїн. Зате не можна на цьому місці перейти попри питання, на які проблеми, поза суто духовними функціями, звертали найбільше свою увагу владики XV—XVI ст.

Судові акти, що в них виступають владики XVI ст., — з XV ст. зберіглись тільки більше або менше фрагментарні відомості, що не можуть відтворити повної картини тодішніх відносин — рясніють від різних справ єпископів приватного характеру, передусім маєткових, а далі від різних фінансових трансакцій, зокрема холмських владик, які з управою Церкви не мали, часто, найменшого зв'язку. З-поміж єпископів XVI ст. до найбільших розмірів

⁵ Згадати хочби про зневагу еп. Філарета, яку йому заподіяв Лев Скорута, торгаючи владиком за бороду і лаючи його, про що говорить акт з 1. 6. 1526 р., або про присвоєння грамот і дорогоцінностей, що закидали Філаретові в судових процесах Угровецькі.

⁶ Балабан писав у ньому: «Послуху належного пастиреві своему єпископу не чините».

⁷ Гл. вище, прим. 2.

розвинув комерційну діяльність холмський єпископ Філарет (1507—1533), що не тільки скуповував маєтки для своєї рідні, але й позичав гроші шляхті, беручи за те в застав села і землі, а навіть цілі маєтки та з'являвся особисто в суді, наражуючись на різного роду пониження й зневаги. Під час більш ніж 25-тилітнього владництва Філарета не було року, щоб акти не згадували про такі його трансакції⁸, тим більше, що з приводу сіл, заставлених владиці, доходило часто до спорів з дідичами сусідніх маєтків. До того приєднувались ще судові справи за приватні маєтки владики, а вершком всього була торгівля катедральними маєтками, з яких Філарет деякі виміняв, інші продав. А Філарет не був єдиний; також інші владики XVI ст., хоч може і не в таких розмірах, займалися різними фінансовими трансакціями. Але тоді, як напр. Васіян Бака позичав іншим гроші, одержуючи в застав різні дорогоцінні речі⁹, єпископи кінця XVI ст. самі задовжувались: Леонтій Пелчицький позичав часто сам гроші, і то не тільки в шляхтичів, але й у жидів і навіть у польського духовництва; його наступник, Діонісій Збіруйський, перебував теж у фінансових клопотах, маючи труднощі з багатьма кредиторами. Холмські судові акти останніх десятиліть XVI ст. повні довгих записів тодішніх холмських владик-міщан.

Акти XVI ст. час-до-часу натякають більше або менше виразно на залежність єпископів того часу від своїх протекторів, заходами яких вони добились владичих катедр. Найбільш яскраво пробивається ота залежність з одного акту, виданого 18. 2. 1577 р., у якому єп. Леонтій Пелчицький зобов'язувався виплачувати синові холмського старости Олександра Лаща щорічно 100 зол. за те, що староста вставився за Леонтием перед королем і вистарався йому номінаційну грамоту¹⁰. Цікаво, що Пелчицький цього свого зобов'язання по совісті додержувався. А перемиський владики Арсеній Брилинський, що дістав перемиський престіл завдяки старанням перемиського старости, за словами православних панів з р. 1585 «противь оного яко подданий противко пана своего мовити не смѣть»¹¹. Не диво, що львівський єпископ Балабан, який з доручення митрополита переводив по смерті Брилинського візитацію перемиської єпархії, застав її в сумному стані цілковитого занедбання й упадку. «Маємо справу, — писав він — же въ томъ повѣтъъ Городецкомъ великое безчиніе промежку васъ священниковъ и слабость въ законѣ святомъ недбальствомъ вашимъ пастырськимъ дѣтєся. Напередъ, послушенства повинного ко пастыру своему єпископу ни чините, на соборѣ не бываєте, а святости мира святого для крещенія дѣтей не поновляєте, о законъ

⁸ Про самі позики Філарета згадують холмські акти в рр. 1511, 1512, 1513, 1517, 1519, 1520, 1521, 1524, 1526, 1529, 1531. (В деяких роках по декілька разів.)

⁹ Плошанський, *op. cit.*, I, ст. 155.

¹⁰ Там же, ст. 204.

¹¹ Див. «Походження».

святій не дбаєте, беззаконніє браки, кровосмѣшенія, сватства, кумовства спущаєте и благословляєте, хватанья дѣвки вѣнчаєте, малженства законніє роспускаєте, и всѣ беззаконства промежку посполитыхъ людей вашимъ недбалствомъ умножились. Такъ посполитые люди розсвѣрѣпили, же другій и о Господу Богу мало знаєть, вѣрити и молити ся ему не умѣєть, болше волхвами и чародѣями ся бавяць, анежли Богу служать. Штожь еще болшая и горшая вина єсть, же полове по малжонкахъ своихъ съ сего света зошлыхъ блудницъ собѣ держать безпечно, безъ сорому и боязни Божой, а другіи въ второженствѣ будучи смѣють на се патрахель брати и священническія справи дѣйствовати, дѣти крестити и литоргисати»¹².

Не в кращому стані знаходилась в другій половині XVI ст. холмська єпархія. Боротьба за катедру, що тривала поверх 25 років, абсорбувала всю енергію холмських владик того часу. Не було це нове явище в Холмі: вже на початку XVI ст. розгорілась була боротьба за холмський престіл між Івашком Сосновським та Філаретом, і тільки після двох королівських грамот Івашко уступив місце своєму противникові, не покидаючи, проте, й далі надії на владицтво. Тепер, в останніх десятиліттях XVI ст., конфлікту не едалось так легко загасити, і противники не жаліли зусиль і не перебирали в засобах, щоб лише забезпечити собі катедру перед своїми конкурентами. Коли номінацію дістав Збіруйський, контр-кандидат на холмську катедру Теодор-Терентій Омнис-Лаговський доложив усіх старань, щоб не допустити до висвячення Збіруйського, не здержуючися й перед наклепом, немов би той вбив шляхтича Андрія Рембовського. Зрештою, у вбивстві обвинувачували вже й одного з попередників Збіруйського, єп. Теодосія Лазовського, отже це не була новість в історії холмського владицтва.

Цих кілька наведених тут фактів, що не можуть, звичайно, аж ніяк претендувати на повність, можуть послужити тільки ілюстрацією тих стосунків, в яких опинились західньо-українські єпархії в кінці XVI ст. Не означає це в жодному випадку, що всі єпископи XVI ст. клали головну увагу на свої справи чи різні комерційні трансакції або витрачали свою енергію на те тільки, щоб удержатись на катедрі. Були між ними й одиниці, для яких на першому місці стояла праця для єпархії¹³, а й посеред тих, які зуживали багато часу на справи, що ледве чи могли принести користь єпархії, знайшлись, як про це буде мова в дальшому, мужні оборонці не самих тільки катедральних маєтків, а прав Церкви та народу взагалі.

¹² Цитую за М. Грушевським, *Іст. України-Р.*, т. 5, ст. 503, що наводить це місце з *Актів Зап. Рос.* III, ч. 29.

¹³ Згадати хочби перемиського єпископа Антонія Радиловського, або холмського Йону Сосновського, що засівши вдруге на холмським престолі, боронив завзято прав до втрачених маєтків катедри.

І так, єп. Антоній Радилівський не обмежувався лише до сумлінного виконання своїх архиерейських обов'язків. Він з власної ініціативи випросив у Радимні в латинського єпископа площу під церкву, а щоб могли поставити нову церкву в Самборі, вистарався дозволу в кор. Бони¹⁴. Вона дозволила теж, на прохання А. Радилівського, побудувати дома для священників (*domunculos pro roropibus*) і призначила на ту ціль дві жидівські загороди, з яких більшу викупив владика своїм власним коштом. Передумовою всіх тих дозволів королева поставила збудування муру і вежі, що боронили б доступу до міста. Єп. Радилівський, не зважаючи на різні перешкоди й труднощі з боку мешканців міста — латинників, вивпнів і ці вимоги, і вкінці побудував церкву. Того ж року кор. Жигмонт Август дозволив, на просьбу перемиського владика¹⁵, поставити на церковних ґрунтах в Перемишлі дома для ремісників¹⁶, а самим ремісникам заложити окремий цех і торгувати своїми виробами¹⁷. Заходами єп. Радилівського побудовано на Владичу крилошанські будинки; той же владика опікувався братствами¹⁸.

Також інші владики XVI ст. дбали в більшій чи меншій мірі про єпархіяльні потреби. Перемиський єп. Арсеній Брилинський, напр., велів помалювати Свято-Спаську церкву за Старим Містом, холмський єп. Захарія зобов'язався в р. 1572 щороку передавати на ремонт холмського монастиря 300 зол., єп. Михайло Копистинський поблагословив братство в Комарні і надав йому право завідувати школою¹⁹. Інтересам Церкви служив теж до деякої міри добір владиками єпископів-помічників, звичай, що широко практикувався в XVI ст.

Але всі ці, як-не-як, нечисленні факти не поменшують аж ніяк значення того негативного явища, що владики XVI ст., з невеликими вийнятками, присвячували свою увагу здебільша світським

¹⁴ «Admisimus eidem (Antonio Radyłowski) — розказувала у своїй грамоті кор. Бона — *ecclesiam vel synagogam ruthenam in civitate Nostra Nova Sambor, quae nulla illic existebat, exstruere et constituere ad laudem Omnipotentis Dei et in titulum Nativitatis S. Ejusdem Matris V. Mariae*. (А. Добрянський, Короткі записки историческіи о мѣстѣ Самборѣ, Зоря Галицька, 1860, ст. 351).

¹⁵ «Ad supplicationem venerabilis Antoni Radyłowski.»

¹⁶ *Aedificare et denuo constituere in civitate nostra Premisliensi e regione muri per ipsum vladicam Antonium extracti intra et extra circuitum fundi ipsius ecclesiae sancti Ioannis Baptistae, in cuius possessione pacifica hucusque extitit, aedificia et domos pro artificibus et aliis quibuscunque inhabitatoribus pro tempore existentibus, citra tamen occupationem muri premisliensis et viae ex antiqua consuetudine circa murum eundem usitatae.*» (М. Грушевський, Матеріяли до суспільно-політичних і економічних відносин Західної України, ч. CIV).

¹⁷ «*Ipsisque artificibus, quodcunque opificium exercentibus potestatem facimus, ut liceat illis opificibus contubernium proprium a contuberniis et fraternitatibus artificum in civitate Premisliensi agentium distinctum habere. Licebit insuper illis in circulo civitatis Premisliensis et domibus suis opificiorum suorum labores et instrumenta quaevis venum exponere et divendere.*» (Там же, ч. CIV).

¹⁸ В р. 1563 затвердив уставу для братства у Вишні, в р. 1564 вистарав дозвіл від короля на братство в Самборі, тощо.

¹⁹ А. Добрянський, Історія єпископовъ, III, ст. 89.

справам, занедбуючи через те справи своєї епархії. Годі теж дивуватись, що сучасники нарікали на низький культурний рівень сільського духовництва. Дбати про освіту свого клиру не було під силу єпископатові XVI ст. Хіба ж могли про те думати владиками, що самі не мали змоги здобути собі вищої освіти і, зрештою, не дуже то дбали про поширення свого знання. І тільки владиками кінця XVI ст., беручи собі приклад із острозької та братських шкіл, почали й собі старатися про школи та допомагати братствам їх закладати. В р. 1588 Теодосій Лазовський, колишній владика холмський, що перейшов в р. 1565 у Володимир, разом із володимирською капітулою, постановив «за напомненем вел. п. Константина кн. Острозького» направити порядки в соборній церкві, роблячи при тому спеціальну фундацію для школи, «аби ховано два бакаляры такихъ, жеби оденъ училъ по грецку, а другий по словенску»²⁰. Одначе ввесь той плян таки й лишився на папері. Чотири роки пізніше, в р. 1592 стараннями міщан і перемиського єпископа Михайла Копистинського засновано в Перемішлі школу, а в її програму мала ввійти наука грецької, слов'янської і латинської мови. (Учителем в ній був дидакал Александер, вихованець львівської школи)²¹.

Наприкінці XVI ст. самі владиками почали шукати шляхів, що усунули б непорядки в Церкві і привели б її до нового розквіту. Єпископи, зібрані в р. 1590 у Бересті (між ними був присутній і холмський владика Збіруйський) ухвалили з'їжджатись щороку, на те, щоб «рядъ і справи духовные и стародавний добрый светый порядок привести, о справахъ церковныхъ обмышляти, о школах, о науках, шпиталех и о инших добрыхъ справахъ»²². А в своїх артикулах, що становили передумову прийняття унії, владиками висунули цілий ряд домагань, що мали якраз на меті той «стародавний добрый светый порядок привести».

б) Управа катедральними маєтками.

Перебираючи управу епархією, єпископ переймав рівночасно адміністрацію маєтків катедрі, на всіх тих правах і з тими обов'язками, що кожний інший землевласник. Катедральні маєтки знаходились під юрисдикцією владик; цю юрисдикцію потверджували деколи й королівські грамоти²³. У місцевостях, що були переведені на німецьке право, мешканці підлягали судові вїйта, а той судові єпископа. Судові акти повні скарг владик за невиконання

²⁰ М. Грушевський, *Іст. України-Р.*, т. 6, ст. 487—488.

²¹ І. Крип'якевич, *З історії галицького шкільництва XVI—XVIII ст.*, «Рідна Школа», 1933, ч. 2., ст. 25.

²² М. Грушевський, *Іст. України-Р.*, т. 5, ст. 565.

²³ Напр., в р. 1461 кор. Казимир IV вичислив у своїй грамоті, виданій холмському єпископові Григорієві, посілості, що підлягали виключно судові владиками.

суду над своїми підданими, що допускались різних прогріхів (напад, поранення, рабунок, незвернений довг, тощо) і навпаки, жалів владик на тих, що не хотіли на їхнє бажання судити своїх підданих. Подибуються також акти, в яких єпископи домагаються видачі селян, що перейшли до інших місцевостей²⁴; з другого боку, владики мусіли завертати селян, що втікали від своїх панів, наражуючись в противному разі на судові процеси.

Єпископи виступали часто в оборону своїх підвладних за напади, побої, поранення і ограблення їх, за неправне ув'язнення і за притягання селян, що були підданими владик, до різних робіт для інших землевласників, тощо²⁵. Але траплялися й випадки, коли селяни, невдоволені поведінкою владик, шукали захисту в світських інстанціях, а то й жалілись перед королем на утиски єпископів. І так, між владикою Йоною Сосновським і селянами катедрального маєтку Бусно виникли непорозуміння про обов'язки селян супроти владики. Селяни нарікали в суді на єпископа і його сина за побої, поранення й неправне ув'язнення. Видана у зв'язку з тим королівська грамота доручала владиці випустити ув'язнених на волю і не давати в майбутньому причин до подібних скарг на себе. На наступника Йони, єп. Васіяна Баку, жалілися селяни перед королем за утиски і незаконні побори. Король наказав єпископові залишити селян у спокою, а всякі спори між владикою і селянами передав на вирішення старости. Тут треба завважити, що селян підбурювали часто шляхтичі, ворожо наставлені з особистих причин до єпископа; їх то заходами появлялись прихильні для селян королівські грамоти.

Впродовж XV і XVI ст. єпископи західньо-українських окраїн нераз віддавали катедральні маєтки в застав. Вже єп. Григорій (середина XV ст.) заставляв вїтївство в Сліпчі й Космові, потребуючи грошей. Його наступники Сильвестер і Герасим Бозький заставляли вже цілі маєтки катедр; в р. 1480 Герасим дав у застав Жуків, щоб могли викупити Невірків, що 12 років перебував у чужих руках. Отже була це доволі небезпечна практика, що провадила до відчуження катедральних маєтків. Ця небезпека зросла, коли на холмському престолі засіли в другій половині XVI ст. владики міщанського походження. Єпископи-шляхтичі могли в разі потреби виручити себе своїми дідичними маєтками, або шукати підтримки в своєї рідні²⁶. Єпископи-міщани не мали родових маєтків і не могли розраховувати на допомогу своїх родичів, а одночасно трактували катедральні маєтки як свою власність, а то й як

²⁴ Коли бурмістр і радні Городла не хотіли видати втікачів з катедральних маєтків Білополя й Бусна, єп. Леонтій Пелчицький вистарався в р. 1578 грамоту в самого короля.

²⁵ Напр., єп. Леонтій Пелчицький заступався за селян Білополя і Бусна, яких жиди-арендатори обтяжували роботами, непередбаченими в умові.

²⁶ Напр., в р. 1479 за єпископа Герасима Бозького поручився в заплаті 46 угорських зол. довгу його брат Михайло, що віддав під застав свою частину родового маєтку. (Площанський, *op. cit.*, I, ст. 100).

якусь власність свого роду — адже холмський престіл був у другій половині XVI ст. поверх 35 років в руках одного роду красноставських міщан — і за свої довгі відступали на деякий час єпископські добра. Так робив Леонтій Пелчицький, так робив і його наступник Діонісій Збіруйський. Останній пробував боронитись ще в той спосіб, що не допускав до вводу в заставлені маєтки, але це була дуже небезпечна гра: за зорганізування збройного спротиву при вводі в заставлений маєток, Збіруйський двічі засудили на вигнання і владику мало що не втратив своєї катедри.

А деякі єпископи першої половини XVI ст. пішли ще далі: вони вважали себе компетентними вирішати долю єпископських дібр. Відомий із своїх торговельних трансакцій холмський єп. Філарет не зупинився перед обміном і продажем церковних маєтків. В р. 1524 він обміняв за згодою короля села Сліпче, Космів і Чучнево, що перейшли до Грубешівського старости, за королівські села Білеполе і Бусно²⁷, декілька років пізніше село Бутин за королівське село Чешин²⁸. А що робив він це не без користи для себе, свідчить його угода з Вацлавом Замоїським, якому він продав в р. 1525, без відома і згоди митрополита, за 500 гривень катедральні маєтки Жуків і Невіроків²⁹. Цю трансакцію переводив єп. Філарет поступово, боячись спершу опору з боку соборного духовництва. Тому то він одержав насамперед від Замоїського завдаток у формі позики на 100 гривень, хоч владику ніколи за час свого владитства, крім цього єдиного випадку, не задовжувався і того самого дня сам позичив шляхтичеві Олехнові, власникові Чорнієва, 150 гривень, беручи в застав за те від нього село Камінь. Щойно коли Філаретові вдалося переконати своїх крилошан у необхідності продажу згаданих маєтків, він міг виступити з своїм пляном одверто. Раз відчужене майно катедри пропало безповоротно. Надаремне, 10 років пізніше наступник Філарета, Йона Сосновський домагався звороту проданого маєтку, пропонуючи Замоїським ту ж саму суму, 500 гривень, яку їх батько заплатив Філаретові за Жуки та Невірки. Замоїські не погоджувались відступити продані села, а процес, що його розпочав Йона з ними, закінчився для владики безуспішно.

Іншого роду небезпека загрожувала катедральним добрам від протекторів, заходами яких той чи інший владику осягнув єпископський престіл. Бували випадки, що ці, здебільша світські люди, господарювали собі у церковних маєтках, як хотіли, а такі владики, як Арсеній Брилинський, не відважувалися в нічому протиставитись тим, яким вони завдячували свої катедри. Чималих шкод нанесла катедральним добрам Холма в останніх десятиліттях XVI ст. боротьба за холмський престіл, що вив'язалась між членами роду красноставських міщан. Теодор Омніс-Лаговський

²⁷ Площанський, *op. cit.*, т. I, ст. 44 і 50.

²⁸ Площанський, *op. cit.*, т. I, ст. 47.

²⁹ Там же, ст. 49.

не обмежився до старань одержати владництво правним шляхом, він насильно опановував добра холмської катедрі (в рр. 1573-1577), або нападав чи виправляв своїх спільників на них³⁰. Все те аж ніяк не сприяло інтересам Церкви, а навпаки, послаблювало її ще більше.

Була це, одначе, лише одна, негативна, сторінка в управі катедральними маєтками. Проте, не можна забувати, що існувала ще друга сторінка, на якій записались золотими буквами деякі перемиські та холмські владики XV—XVI ст. — була це оборона катедральних дібр перед прерізними претенсіями з боку посторонніх, чужих для Церкви елементів. Почати треба від найменш замітних, але водночас найчастіших процесів, які доводилось вести владикам в обороні цілоти церковних маєтків. Судові акти заливає повинь справ, що відносились до спорів за границі катедральних маєтків або шкод, нанесених у зв'язку з тими спорами, як зорання і засів церковного поля, розкинення огорожі, знищення бджільника, скошення лугів, зруб дерев, викопання сосон із бджолами, захоплення чужого скота, знищення засіяного збіжжя тощо. Процеси за границі між маєтками ставали деколи, як на це вказують скарги владик у суді, причиною нападу на села та пограблення селян. Багато судових справ єпископи вели за вдержання землі, що належала до катедрі, за володіння подарованих чи записаних їй піль, лісів, ставів і за інші права владик, якщо вони оспорювались³¹. Коли претендентами на катедральні маєтки були старости або інші впливові особи, єпископи зверталися з своїми скаргами до короля³². Таким чином спори за церковні маєтки вирішували світські інстанції, не зважаючи на постанову собору 1509 р., на підставі якої, у випадках, коли до церковних маєтків мали претенсії світські власті, рішення належало митрополитові³³. Але як могли здійснюватись ці постанови Виленського собору, коли вел. князь не погодився на просьбу митрополита Йони, щоб виїняти з-під юрисдикції звичайних (земських) судів і перенести на суд вел. князя спори за церковні маєтності.

Окремий розділ становило розграблювання церковного майна після смерті єпископів. Пропадали тоді часто різні дорогоцінні речі, (мітри, чаші тощо), інвентар з фільварків, збіжжя, худоба,

³⁰ І так, 19. 12. 1577 р. Теодор Омніс-Лаговський напав сам на Білополе, 5. 12. 1580 вчинили напад його спільники.

³¹ Напр., за право побирання податків у посілостях, приналежних до катедрі, побудови селянських господарств на тих землях, за присвоєння данини в натурі, призначеної для владик тощо.

³² В р. 1543 королівська грамота заборонувала холмському старості, що виступив з претенсіями на Вовчинець, власність холмської катедрі, непокоїти владу; в р. 1548 кор. Жигмонт Август велів грубешівському старості, що пробував захопити владичі маєтки Білополе і Бусно, залишити їх в спокою.

³³ «А которсе дѣло будетъ мѣти до церковного имѣнья, и онъ нехай правомъ подискиваетъ передъ митрополитомъ (цитую за Грушевським, Іст. України-Р. т., 5, ст. 465).

а то й самі катедральні маєтки переходили в руки родичів покійного владики і новопоставлені єрархи мусіли витрачувати деколи багато зусиль, щоб усе те відобрати й перебрати в свої руки. Не багато помагали їй королівські розпорядки, щоб після смерти єпископа списувати рухоме майно в присутності старости, урядників і представників духовництва і тримати його в запечатанні, поки не буде іменованій новий владики³⁴. Вибір єпископів-помічників з правом наступства, що став звичайним явищем у XVI ст., мав принайменше ту добру прикмету, що запобігав надмірному розбазарюванню майна катедрі по смерті владики. В р. 1589 король погодився на просьбу митрополита й єпископів, щоб на майбутнє крилошани і старше духовенство епархії завідувало вакантними катедрями з їхніми маєтками, як це водилось в польській Церкві³⁵. Таке ж саме прохання заносили королеві наново владики, приступаючи 6 років пізніше до унії³⁶. Король обіцяв здійснити бажання владик³⁷.

Але всі ці вище згадані намагання єпископів XV—XVI ст. не можуть дорівнювати відвазі та сміливості тих деяких західньо-українських єрархів цього періоду, які не завагались опонувати навіть королівським постановам про передачу катедральних маєтків у чужі руки і домагатися звороту тих маєтків.

Добра, які мали в своїм посіданні західньо-українські катедрі, походили ще з надань княжих часів. Пізніше надання згадуються в землях, що входили в склад вел. кн. Литовського, зокрема там, де сиділи княжі або заможні магнатські роди. Тому то луцька й володимирська катедрі стали найбагатшими катедрями на українських землях. В іншому положенні опинились західньо-українські епархії, що дістались під владу Польщі. Не було тут мови про побільшення дотацій владицтв. Про якісь більші надання холмській катедрі востаннє згадує записка на євангелії з р. 1376, розказуючи, що кн. Юрій Холмський надав холмському владицтву 4 села³⁸. З XV ст. відомо тільки про передачу холмській катедрі дворища Бутин, яке записав їй в р. 1416 або 1417 Олехно Дмитрович Сандимович, зобов'язавши при тому своїх потомків у Лукові платити холмському владиці медову данину, та про пода-

³⁴ Розпорядки кор. Жигмонта з р. 1518 і 1532.

³⁵ Грушевський, *Іст. України-Р.*, т. 5, ст. 485.

³⁶ «Post mortem Metropolitanani et Episcoporum ne Capitanei (Starostae) atque Thesaurarii (Intendentes) se in bona Ecclesiastica ingerant, sed more et ordine Romanae Ecclesiae, quoad (в Тайнера надруковано помилково «quod») alter electus non fuerit, Capitulum ea bona administret». (Theiner, *Monum. Pol.*, III, ст. 235. Пор. Гарасевич, *Annales*, ст. 184; Пелеш, *Geschichte der Union*, I, 533; Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 210).

³⁷ «Добра и маєтности церковныи абы по смерти митрополита и иншихъ преложонныхъ духовныхъ въ моци и шафунку капитули закону греческого дотоль зоставали, ажъ отъ насъ оурядъ вакуючи кому поданыи будетъ». (Гарасевич, *op. cit.*, ст. 190. Див. також Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 214.)

³⁸ Але й ця вістка не вважається всіми дослідниками автентичною; про її автентичність див. Грушевський, *Іст. України-Р.*, т. 3 ст. 109—110.

рування Олехном Скорутою з Молодятич катедральній церкві й холмському монастиреві в р. 1478 Костковставу вблизи Покрови³⁹; в XVI ст., коли в Холмщині залишились ще тільки рештки української шляхти, нема вісток і про такі дрібні надання⁴⁰. Тому перед західньо-українськими владиками стояло завдання вдержати принаймні ті посілості, що здавна належали до Церкви. Щоб забезпечити собі й своїм наступникам маєтки катедрі, єпископи добивались час-до-часу королівських грамот на право володіння ними⁴¹. Але королі не завжди грали ролю опікунів української Церкви, деколи вони завдали їй важких ударів.

Для перемиського владитва таким ударом була передача Ягайлом в р. 1412 латинському духівництву перемиського собору. А й ті 20 сіл і дворища в 10 дальших селах та кілька монастирів з ґрунтами, що їх вичисляв як власність перемиського владитва привілей 1407 р., не збереглись на довго при цій катедрі. Число їх мусіло вже до кінця XV ст. значно поменшати; вістки перемиських актів вказують на те, що перемиському владитву було в другій половині XV і в XVI ст. далеко до того багатства, про яке говорив привілей 1407 р.

Для холмської катедрі сумно записався в пам'яті рік 1533, коли то після смерти еп. Філарета король Жигмонт своєю грамотою, виданою у Вильні 20. 10. 1533 р., відобрав від холмського, тоді необсадженого владитва, села Чешин, Стрижів і частину Плаванич та передав їх «на вічні часи» польській холмській катедрі. Король робив це як патрон обох Церков, а свій вчинок мотивував тим, що майже всі його піддані, а зокрема „*insigniores e militari ordine*“ Холмської землі перейшли вже на латинство, а руська Церква опустіла, виявляючись менше корисною для служби Богові. Далі говорив Жигмонт у тій своїй грамоті, що як-

³⁹ Судовий акт з 23. 11. 1478 р. (Плоцанський, *op. cit.*, т. I, ст. 42.)

⁴⁰ Деякі пожертви походили з вел. кн. Литовського; напр., на початку XVI ст. Мих. Глинський записав до всіх православних катедр в. кн. Литовського й Корони по десять кіп на впис до синодиків єпископських і таку ж суму на володимирську катедральну церкву, окрім того, що на синодик; так само на луцьку, холмську й перемиську, на «соборну» церкву св. Миколи в Бересті, Спаса з Люблині тощо (Грушевський, *Іст. України-Р.*, т. 6, ст. 307—308).

⁴¹ Так напр., королівський привілей із 1407 р., а опісля грамота, яку вистарався перемиський владика Атанасій Бірецький в р. 1464, потверджували права перемиських владик на володіння катедральними маєтками. В привілею, виданому по Фльорентійській унії королем Володиславом в р. 1443 для цілої руської Церкви, говорилося: «*Praeterea ut iidem Episcopi seu Vladicae, caeterique Praelati et Ecclesiasticae Personae saepe dicti Ritus Ruthenorum vitae adminiculis sustentati, ad Laudes Deo exolvendas eo commodius intendere possint, insis et eorum Ecclesiis universis in dominiis Nostris ubicumque existentibus omnes villas et possessiones quaslibet, quibuscunque nominibus censeantur, quae ab antiquo ad ipsas Ecclesias pertinere videbantur, et per quascunque personas et in quibuscunque terris et districtibus Nostris in praesens habitas, cum omnibus eorum juribus pia mansuetudine duximus restituendas, et restituimus per praesentes, temporibus in aevum successuris...*» (Harasiewicz, *Annales*, ст. 80; Пор. Пелеш, *Geschichte der Union*, I, ст. 376, а також Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 197).

раз предки тих, що стали вже латинниками, подарували колись деякі маєтки холмській катедрі, з яких зрештою частину на добрій основі відобрали холмським владикам вже Жигмонтіві попередники⁴². Втрата Чешина, Стрижова та Плаванич була для холмської катедрі тим болючіша, що надійшла тільки декілька років після продажу владикою Філаретом катедральних маєтків Жукова і Невіркова. Таким чином при холмським владичтві залишилися, крім посіlostей в самому Холмі, тільки Покрова, Білополе і Бусно.

Не зважаючи на королівське рішення, новий холмський єпископ Йона Сосновський почав з усією енергією старання, щоб відзискати не лише продані Філаретом села Жуків і Невіроків, але й відібрані королем Чешин, Стрижів та Плаваничі. Ці спроби єп. Йони становили центральний проблем часів його другого владичтва і заповнювали впродовж кільканадцяти років холмські акти. Не знеохочений невдачею в процесах з Замоїськими, яким Йона пропонував зворот 500 гривень, тієї самої суми, яку їх батько заплатив Філаретові за Жуків і Невіроків, він вів процеси з польським холмським єпископом Дзядуським та його капітулою за насильне оволодіння» Чешина і Плаванич, і з Тенчинськими за катедральний маєток Стрижків, покликуючись на вистарану для себе в р. 1543 королівську грамоту, що потверджувала українській Церкві всі привілеї та забезпечувала всі ті вольності і права, яким користувалась польська Церква⁴³. Невдоволений постановами холмського суду, Йона шукав справедливості у вищих інстанціях, а вкінці вся справа перейшла в Краків на вирішення короля. Одначе тими процесами владика не тільки нічого не виграв, але через те й попав у неласку короля. В актах нема ніяких слідів, щоб апеляція Йони дійшла до королівського трибуналу, а нужній владика мусів, мабуть, залишити свою катедру.

20 років пізніше справу підняв наново єп. Теодосій Лазовський, домагаючись звороту втрачених в р. 1533 маєтків катедрі, одначе знову безуспішно. На тому намагання холмських владик відобрати колишні катедральні добра на довший час припинились; єпископи останніх десятиліть XVI ст., що походили з міщанського роду, не здобулись на такий, все ж таки відважний крок, тим більше, що велика частина їхніх зусиль зуживалась у довгорічній боротьбі за холмський престіл. Тільки в зв'язку з Берестейською унією питання втрачених катедральних маєтків стало знову актуальне. Українсько-білоруський єпископат використав цю нагоду, щоб домагатись від короля не лише потвердження прав на всі маєтки, що в тому часі належали до Церкви, але й звороту тих церковних дібр, які в будьякий спосіб відчужили-

⁴² Площанський, *op. cit.*, т. I, ст. 135 і 139.

⁴³ Площанський, *op. cit.*, т. I, ст. 138.

лися⁴⁴. Підтримав ці вимоги владик й папа у письмі до Жигмонта III⁴⁵. Король в основному погодився на домагання владик, пишучи в своїй грамоті: «Также и о захованію церквей при давномъ наданю ихъ въ добрахъ . . . позволяемъ абы о таковыя добра отъ церкви отнятыя, которые бы неслушне кто державъ, вольно было позивати, и правомъ ихъ доходити. . . Также и наданя добръ церковныхъ такъ тыхъ на которыхъ права суть, якотежъ тыхъ, на которыхъ бы права не было, а только въ Євангеліяхъ старыхъ найдовалися, вцалъ заховати хочемо. . . Привиліи который отъ насъ даній оуже мають, хочемо имъ въ цѣле заховати, и за по-

⁴⁴ «Quoniam vero multorum ecclesiasticorum bonorum per Antecessores nostros, nescitur quo jure, amissorum, possessione exclusi sumus, quibus nonnisi eo usque quoad Antecessores nostri vixissent, carere debuerimus, petimus ut bona haec Ecclesiis restituantur. Siquidem tanta inopia et egestate sumus constricti, ut non solum necessitatibus Ecclesiarum nos providere, sed etiam sufficientem victum nobis suppeditare non possumus. Inposterum autem ne bona Ecclesiae sine consensu Episcoporum totiusque Capituli conferantur, a S. R. M. contendimus. Privilegia nostra super bonis Ecclesiis Cathedralibus attributa, in quorum possessione pacifica hucusque existunt, ut vires et robur suum perpetuae firmitatis obtineant» (Гарасевич, *Annales*, ст. 183—184; За: Thomae a Jesu, *Opera omnia, Coloniae Agripinae 1684: De conversione omnium Gentium procuranda*, Lib. VI, pag. 140—146; Пор. Пелеш, *Geschichte der Union*, I, 533, а також Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 210).

Дещо відмінно подані ці вимоги владик у Тайнера: «Quia sunt multa bona ecclesiastica ab Antecessoribus nostris aliis saecularibus tradita, quae per temporales possessores occupantur et hoc illegitime, humiliter petimus, ut ad Ecclesias reddantur, quia sedes nostrae tam sunt miserae, ut non tantum cultui divino providere, sed nosmet ipsi miserum victum non habemus. Si quis autem in bonis ecclesiasticis patrimonium haberet, eo mortuo bona Ecclesiae restitui debent: et nemo de bonis ecclesiasticis secundum suum beneplacitum dispensare debet sine consensu sui Episcopi et Capituli. Bona item omnia, quae nunc Ecclesia possidet, Evangelicisque inscripta habentur, etiamsi alia super eis privilegia non extent, ut indubitato iure ad Ecclesiam pertineant, integrumque sit Ecclesiae etiam antiquitus ablata repetere». (Theiner, *Monum. Pol.*, III, 235).

А в тім, вже на конференції єп. Кирила Терлецького з представниками польського духовництва в 1595 р. постановлено, що «Dobra cerkiewne, któreby jakimkolwiek sposobem, przez prawo albo przez gwałt odeszły, mają być przywrócone i wszystkie fundacye i nadania Władcyctwa, Monastyrów zatwierdzone». (Гарасевич, *op. cit.*, ст. 176. Див. також Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 202; Пор. Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 528).

⁴⁵ Про це повідомляв папа владиків у своїм Бреве з лютого 1596 р.: «Sigmundo Regi filio nostro carissimo vos et Ecclesias vestras earumque bona efficaciter commendavimus, atque ab eo petivimus, ut non solum vos et vestra sua ope et auctoritate tueatur, sed etiam ut vos ornet et amplifcet» (Theiner, *Mon. Pol.*, III, ст. 251; Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 217; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 624; Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 206).

Про короля папа писав у письмі з 7. 2. 1596 р.: «Et quia audimus, fructus Ecclesiarum illarum alienationibus valde esse attenuatos, ita ut non solum Episcopi ipsi decenter (que) sustentari non satis queant, sed multa praeterea incommoda consequantur, dum sacrarum aedium sarta tecta curari, et verbi Dei idonei concionatores et scholarum magistri et caetera eiusmodi adhiberi nequeunt, propterea Ruthenorum Episcoporum Ecclesias earumque bona, census et proventus tibi magnopere commendamus, ut, te favente et auxiliante, non modo quae adhuc extant, conserventur, sed etiam illa, quae alienata sunt, etiam Regina confirmatione interposita, gravi cum Ecclesiarum detrimento, quantum fieri poterit, ex iustitiae praescripto recuperentur» (Theiner, *Mon. Pol.*, III, ст. 252—3).

зволениємъ всѣхъ становъ речипосполитой на сеймъ валномъ, вольно то имъ будетъ конституцією собѣ варовати»⁴⁶.

Тому то, зараз же по довершенні унії в Бересті, польське холмське духівництво, боячись втратити загарбані перед декількома десятками років посілості, почало старатися про королівську грамоту, яка їх забезпечила б. І дійсно, вже півтора року по Берестейськiм актi, на весну 1598 р., Жигмонт III видав грамоту, якою потверджував передачу латинській катедрі Чешина й інших маєтків, довершену в р. 1533 Жигмонтом I. Польське духівництво Холма не помилилось: холмські єпископи-уніяти першої половини XVII ст. поновили свої претенсії до втрачених маєтків катедр⁴⁷.

⁴⁶ Гарасевич, *op. cit.*, ст. 190. Див. також Малиновський, *Грамоты*, Зоря Гал., ст. 213—214.

⁴⁷ Атанасій Пакоста почав процеси з Остророгом за Бутин, з Замоїським за Жуків (в 1623 р.), з Захарієм Серним за Стрижів (1624); єп. Теодосій Мелешко почав у р. 1626 процес із Липським за Невірків і Перемиволки та продовжував процес з воєводою Томою Замоїським за Жуків; єп. Терлецький продовжував в рр. 1630—1647 процеси з Остророгами за Бутин (1630—1638), з Серними за Стрижів, з Замоїськими за Жуків, з Липськими за Невірків і Перемиволки (1631—1636) тощо.

РОЗДІЛ II.

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПІСКОПІВ ПОЗА УПРАВОЮ СВОЇМИ ЄПАРХІЯМИ

а) Участь у Соборах. Духовні уряди і функції поза межами єпархії.

Згідно з постановами вселенських соборів єпископи під проводом митрополитів мали збиратись на провінціональні собори, щоб обговорювати та погоджувати на них всі важливіші справи й усувати всі можливі непорозуміння в житті Церкви. Але у Візантії та в Київській Русі роля соборів була невелика і тільки пізніші собори XV—XVI ст. мали більше значення для українсько-білоруської Церкви⁴⁸.

В 1415 р. відбувся славнозвісний Новгородський собор, на якому зібрані єпископи українських і білоруських земель, в тому числі перемиський і холмський, вибрали митрополитом Григорія Цамвлака. Опісля вістки про собори стають дуже скупі і тільки в останніх десятиліттях XV ст. згадується декілька соборів, що їх ціллю був вибір нових митрополитів⁴⁹, однак вісток про участь в них перемиських чи холмських єпископів нема. Щойно на соборі 1509 р., який відбувся у Вільні, і ухвалив цілу низку важливих постанов, що мали на меті уздоровити внутрішнє життя Церкви, виступають між підписаними єпископами перемиський Антоній і холмський Філарет. Виленський собор ствердив, що деякі владики, вимовляючися світськими справами, не приїжджають і не беруть участі в нарадах, та підкреслив обов'язок єпископів правильно збиратися на собори. Проте в XVI ст. собори скликувались лиш зрідка. Що ж до участі єпископів західних країн, то відомо, що перемиський єпископ Лаврентій Терлецький був присутній на львівському соборі в р. 1539. Частіше відбувались єпископські собори наприкінці XVI ст., напередодні унії. На соборі у Вільні 1589 р., під час побуту патріярха Єремії, на грамоті

⁴⁸ Про діяльність соборів в історії українсько-білоруської Церкви див. В. Заикинъ, Участіє свѣтскаго елемента въ церковномъ управленіи, розд. X, ст. 88—122.

⁴⁹ По смерті митр. Григорія в р. 1473, на початку 80-их рр. вибір митр. Симеона, в 90-их рр. вибір митр. Йони і Макарія.

підписались 4 єпископи, між ними Леонтій Пелчицький, що був тоді єпископом пинським; на з'їзді в Белзі й синоді в Бересті 1590 р. був присутній холмський єпископ Діонісій Збіруйський. В Бересті ухвалено відбувати щорічно з'їзди, на які мали приїжджати всі владика, під грошевою карою, а то й під загрозою втрати катедри. На з'їзді єпископів-прихильників унії в Сокалі в р. 1594 з'явилися також владика холмський, Діонісій Збіруйський і перемиський Михайло Копистинський. На Берестейському соборі в жовтні 1596 р. холмський єп. Діонісій Збіруйський підписав декларацію унії, а перемиський Михайло Копистинський заявився по стороні православних.

Крім соборів владика їздили ще по висвяченню до митрополитів, і деколи до королів, щоб випросити собі різні грамоти, дозволи на будову нових церков, тощо.

Єпископи виконували також різні функції в сусідніх єпархіях, зокрема тоді, коли ті єпархії не були обсажені, або при виборі нових єпископів. Холмський єп. Філарет, на доручення митрополита, відбував в рр. 1510—1511 інспекцію львівської єпархії, що в той час взагалі не мала свого власного єпископа, а правилась до р. 1539 тільки митрополічими намісниками, яких на підставі королівської грамоти 1509 р. іменував з того часу львівський латинський архієпископ. Хоч холмський владика міг виказатися королівською грамотою, проте львівський римо-католицький архієпископ Бернард Вільчек казав його арештувати і випустив на волю щойно тоді, коли король видав 27. 2. 1511 р. нову грамоту, в якій повідомляв, що сам судитиме Філарета, якщо той чимнебудь провинився. Декілька тижнів пізніше король звертався до львівського архієпископа, щоб він дозволив холмському владичі висвячувати священиків у львівській єпархії⁵⁰. А коли несповна 30 років пізніше митрополит висвятив Макарія Тучапського на першого єпископа відновленого львівського владичтва і король потвердив його, в числі ксмісарів, що передавали Тучапському управу єпархією був перемиський владика Лаврентій Терлецький, а холмський єп. Йона Сосновський виступав як свідок у грамоті, яку виставив митрополит першому львівському владичі в Новгородку під датою 22. 2. 1540 р.⁵¹. Перемиські владика наглядали в XVI ст. над карпато-українськими церквами; холмський єп. Симеон Бугак, як розказує Супрасльський літопис, брав участь в посвяченні церкви у Володимирі в р. 1494 разом із єпископами луцьким та володимирським: єп. Захарія їздив у січні 1567 р. у Вильно для поставлення нового митрополита; той же владика мав висвятити з доручення митрополита луцького єп. Івана Борзобогатого-Красенського тощо.

Про якісь духовні уряди, які виконували б перемиські та холмські єпископи XV—XVI ст. поза управою своїми єпархіями, або

⁵⁰ Площанський, Прошлое Холм. Р., т. I, ст. 108.

⁵¹ Там же, ст. 147.

відзначення тих владик у формі титулів, тощо, грамоти й акти того періоду майже не згадують. Відомо тільки, що холмський еп. Теодосій Лазовський дістав від короля експектативу на митрополію, але по смерті митр. Вельковича митрополічу катедру одержав в р. 1568 турівський єпископ Йона Протасович. Друга вістка відноситься до холмського єпископа Діонісія Збіруйського, якого по проголошенні унії в Бересті король іменував Лещинським архимандритом. Митрополічий престіг не дістався ні одному з перемиських або холмських владик XV—XVI ст.

б) Участь у світській управі й урядах.

В добі княжої держави єпископи нераз брали участь в дипломатичних місіях, або посередничили між самими князями. Як княжі дорадники, вони відогравали деколи значну ролю в політиці, а часом і з власної ініціативи забирали голос у світських справах⁵². Холмський еп. Іван був дорадником короля Данила. Коли в р. 1259 Бурунда пізвав князів, щоб прийшли його привітати, Данило вислав у заступстві Василька, Лева і єпископа Івана⁵³. Щоб врятувати спадщину по кн. Володимирові Васильковичу, який записав свій уділ Мстиславові, князь Лев вислав від себе в лютому 1288 р. до кн. Володимира, що вмирав, перемиського єпископа Мемнона⁵⁴. В раді Юрія-Болеслава, з участю якої були видані грамоти 1334—35 рр., виступав місцевий єпископ побіч двірського і воеводи⁵⁵.

У вел. кн. Литовським з'їзди урядовців, князів і панів Волинської землі, що полагоджували різні справи землі і вибирали представників на сойми вел. князівства та давали їм відповідні інструкції, відбувалися ще в XVI під керівництвом воеводи і єпископа. Але в раді вел. князівства для православного митрополита й єпископів місця вже не було.

Яку ж ролю відогравали українські єпископи на землях Корони?

В найдавніших холмських актах з XV ст. владики виступали в суді поруч з іншими місцевими достойниками і займали друге місце, зараз по старості⁵⁶, а в тих засіданнях, на яких не було старости, поміщувались на першому місці⁵⁷. В другій половині XV ст. почесне місце в суді займав ще еп. Герасим Бозький; але вже не-

⁵² М. Грушевський, *Іст. України-Р.*, т. III, ст. 290.

⁵³ М. Кордуба, *Історія Холмщини й Підляшшя*, Краків 1941, ст. 70.

⁵⁴ Добрянський, *Історія єпископовъ*, ч. I.

⁵⁵ Грушевський, *Іст. України-Р.*, т. 5, ст. 289.

⁵⁶ Холмський суд відбувався 5. 12. 1429 р., напр., «*praesentibus Wolczkone Capitaneo Chelm., Religioso Choma Namestnik Chelm., Wossio Iudice Chelm. etc.*» (Площанський, *op. cit.*, I. ст. 79).

⁵⁷ Напр., акт із 9. 2. 1432: «... *praesentibus Wladica et Wossio Iudice Chelm...*» (там же, ст. 79).

забаром на місці владик з'являються там латинські єпископи. Останнім холмським владикою, якого акти згадують між предсідниками суду, поруч інших впливових осіб, був єпископ Філарет на початку XVI ст. Пізніше владики виступали в суді вже тільки як позовники або пізвані.

В історії перемиських та холмських єпископів XV—XVI ст. акти розказують лиш один раз про присутність владики на соймаку шляхти. Трапилося це в р. 1446, коли холмський єп. Григорій з'явився 7. 3. того року на з'їзді шляхти у Войславичах⁵⁸. Сталося це, можливо, в зв'язку з Фльорентійською унією 1439 р.; грамота кор. Володислава, видана в Буді 1443 р., отже декілька років по Фльорентійськiм Соборі, говорила саме про зрівняння українсько-білоруського духовництва в правах з духовництвом польським. Автім був це єдиний випадок; в пізніших часах нема ніяких слідів, щоб хтонебудь із перемиських чи холмських єпископів брав участь у соймках місцевої шляхти. І хоч польське духовництво мало широкий вплив на королівськiм дворі і в урядах та вислало своїх представників до сенату, то про будьякий голос в управі державою, про місце в сенаті для українських владик не було мови. Не маючи доступу до соймків, на які збиралась вся шляхта цілої землі, щоб вирішувати всі справи своєї землі, вибирати делегатів на сойм, давати їм відповідні інструкції та вислухувати їхніх звітунвань, владики не брали теж ніякої участі в провінціональній управі.

Приступаючи наприкінці XVI ст. до унії, владики піднесли питання рівноправности з польським духовництвом. Вже на конференції відпоручника українсько-білоруського єпископату, Кирила Терлецького, з представниками польського духовництва в р. 1595 ухвалено, що „Władcykowie w radzie króla Imci między Biskupami mają mieć miejsce naprzód na sejmie“⁵⁹. В своїх артикулах владики вимагали для себе місць у сенаті: „non aliqua commodorum ratione et ambitione ducti, verum ut oves nostrae, quarum curam gerimus, majori nos observantia colant et observent, cum ea dignitate Episcopatus, qua et caeteri Romanae religionis homines fungamur“⁶⁰. При тому владики ясно підкреслювали, що доступ до сенату належить їм вже хоч би з уваги на те, що „eandem dignitatem, officium et characterem cum ritus Romanae Ecclesiae Episcopis gerimus“⁶¹, доказуючи, що однією з головних причин неуспіху Фльорентійської унії було те, що „Episcopi ritus nostri nulla iusiurandi obligatione tenerentur“⁶², тоді як складаючи сенаторську присягу,

⁵⁸ Там же, ст. 88.

⁵⁹ Гарасевич, *Annales*, ст. 176. Див. також Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 201. Пор. Пелеш, *Geschichte der Union*, т. I, ст. 528.

⁶⁰ Гарасевич, *op. cit.*, ст. 183. Пор. Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 533, а також Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 210.

⁶¹ Theiner, *Monum. Pol.*, III, ст. 235. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 180; Пелеш, *op. cit.*, т. I, ст. 530; Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 203.

⁶² *Ibid.*

вони були б далеко тісніше пов'язані з Римом⁶³. Владики вимагали також, щоб їх запрошено на сойм та соймйки⁶⁴ і щоб вони могли висилати двох своїх делегатів до найвищого трибуналу⁶⁵. Папа позитивно поставився до цих дезидератів владик і не лише просив короля надати владикам сенаторську гідність⁶⁶, але й звертався до різних достойників у Польщі, духовних і світських, а саме до кардинала Радивиля, до архієпископів гнзненського і львівського, до єпископів холмського, куявського, перемиського і луцького, до великого канцлера коронного Яна Замойського, до канцлера вел. кн. Литовського Лева Сапіги, до каштеляна краківського кн. Януша Острозького, до віцеканцлера вел. кн. Литовського, до віцеканцлера коронного Яна Тарновського, до воеводи краківського Миколая Фірлея та до кн. олицького Миколая Криштофа Радивиля, щоб вони допомогли владикам одержати місця в сенаті⁶⁷. Король Жигмонт III обіцяв владикам підтримку для їхніх домагань, звертаючи, однак, увагу на те, що такі справи належать до компетенції сойму⁶⁸. Король годився також на те, щоб владики могли висилати своїх далагатів до трибуналу, але не міг вирішити цього питання без згоди польського духовництва⁶⁹.

Однак в дійсності владики-уніяти XVII і XVIII ст. не тільки що не одержали гідности сенаторів, а не допускались і надалі на-

⁶³ «sed cum quisque illorum iuramento Senatorio obligatus fuerit, difficile est, ut aliquis de dissidio et dissensione moliri quideunque audeat» (Ibid.).

⁶⁴ «Literae pro Comitibus generalibus Regni et particularibus Conventibus celebrandis ut ad nos mittantur» (Ibid.).

⁶⁵ «Ad iudicia tribunalis Regni more et consuetudine Provinciae inter Spirituales Romanae Ecclesiae duos quoque ex Spiritualibus religionis nostrae deputari petimus, qui etiam iura et libertates nostras tueantur» (Theiner, Monum. Pol., т. III, ст. 236. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 184; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 534; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 210).

⁶⁶ Папа повідомляв про те у своїм Бреве, виданому 7 лютого 1596 р.: «Sigismundo Regi filio nostro carissimo, vos et Ecclesias vestras... efficaciter commendavimus, atque ab eo petivimus, ut... vos... Senatoribus Regni adscribat» (Theiner, Mon. Pol., т. III, ст. 251. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 217; Пелеш, *op. cit.*, т. I, ст. 624; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 206).

До короля папа писав: «Sed unum illud est, quod a tua Regali magnificentia pro fratribus nostris Episcopis Ruthenis omni studio expetimus et requirimus, ut eos scilicet inter Senatores Ecclesiasticos Regni Poloniae admittas et recipias...» (Theiner, Monum. Pol., III, ст. 253).

⁶⁷ Див. Theiner, Monum. Pol., III, ст. 253—260. — Лист папи Климента VIII до куявського єпископа Героніма поміщений теж у Гарасевича (*op. cit.*, ст. 223—224) та в Малиновського (Грамоты, Зоря Гал., ст. 209).

⁶⁸ «О мѣстце въ Раде, о томъ когда тая едность, дасть П. Богъ статечне ся замкнеть, хочемо, и обещуемо на сеймъ съ Паны Радами нашими и съ Станы Речипосполитой до того належачими трактовати, кгдажь то есть речъ власне сеймови належачая» (Гарасевич, *Annales*, ст. 189. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 213. Пор. Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 535).

⁶⁹ «До судовъ трибунальскихъ абы для перестереганія справъ духовнихъ зъ посредку себе двохъ особъ яко и инные духовные религии римской высажали позволяемо, о чомъ однакъ зъ преложенными духовенства вѣри нашей католицкой зыйтися и порозумѣтся маюгъ (Гарасевич, *op. cit.*, ст. 190. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 214).

віть до участі в соймках місцевої шляхти. Коли в 30-их і 40-их роках XVI ст. холмський єп. Методій Терлецький добивався права участі в нарадах холмських соймків, шляхта вважала це за «присвоєння» прав, які, мовляв, владикам не належалися і в інструкції для своїх делегатів на сойм домагалась, щоб владикам залишено тільки ті права, якими вони здавна користувалися⁷⁰. Щойно в останніх роках існування Речипосполитої вперше засів у соймі тодішній уніятський митрополит Теодосій Ростоцький, що був передтим в рр. 1784—1790 холмським єпископом⁷¹.

в) Літературно-наукова праця.

Поміж перемиськими і холмськими єпископами XV і XVI ст. не знайшовся ніодин, який залишив би сліди будьякої літературної чи наукової праці. Але, трудно було б і припускати, що в XV—XVI ст., в добі загального послаблення літературної діяльності на українських землях, якраз владики тих периферійних єпархій, які в житті Церкви не відігравали ніякої замітної ролі, могли відзначитися літературною творчістю, тим більше, що західно-українські єпископи того періоду не вибивались своєю освітою. Автім перемиські та холмські владики XV—XVI ст. пробували боронити інтересів своєї Церкви й народу іншими засобами, ніж полемічними трактатами.

Послаблення українського культурного життя стало особливо небезпечно в обличчі пожвавлення польського культурного й суспільного життя в другій половині XVI ст., і особливо діяльності єзуїтів, що заложили в останніх десятиліттях XVI ст. цілий ряд своїх колегій, які стали вогнищами їхньої діяльності, та що своїми проповідями та писаннями повели успішну акцію серед протестантських, а далі й православних кругів населення. Але вже у 70—80-их роках XVI ст. почав свою діяльність острозький гурток, що став на чвертьстоліття центром і головним вогнищем наукового і літературно-видавничого руху в Україні, а в р. 1582 появився перший православний полемічний твір⁷². Справжня полемічна боротьба розгорілася щойно навколо унії, що започаткувала нову добу не тільки в історії української Церкви.

Єпископи західних окраїн останніх десятиліть XVI ст. все ще стояли осторонь літературного життя. В Перемишлі доживав останні роки свого життя старий владики Антоній Радилівський, а його наступникові Арсенієві Брилинському було далеко до літе-

⁷⁰ Площанський, *op. cit.*, т. II, ст. 77.

⁷¹ Є. Сакович, Пінський собор 1791 р., Крем'янець 1935, ст. 51, 53—54.

⁷² «Посланіє до Латинь ізъ ихже книгъ» (Грушевський, *Іст. України-Р.*, т. 6, ст. 461).

ратурної праці; в Холмі владики були всеціло заняті боротьбою за холмську катедру⁷³.

До наукової діяльності владик останніх десятиліть XVI ст. можна врахувати хіба їхню постанову на Берестейському соборі з р. 1590, на якому був присутній і холмський єп. Діонісій Збіруйський. Єпископи постановили тоді обговорити на найближчому синоді справу церковних актів; кожний з них мав привезти з собою привілей й документи своєї катедри, щоб їх переглянути й вирішити, де їх переховувати⁷⁴.

⁷³ В XVII—XVIII ст. літературній і науковій праці присвятилось багато перемиських і холмських єпископів. Так, напр., перемиський православний єп. Ісаєя Копинський, якого обрано в р. 1631 митрополитом, залишив декілька теологічних праць («Лѣствица духовнаго в Бозѣ иноческаго жительствова», «Алфавитъ духовный» та ін.); холмський уніятський єп. Методій Терлецький (1630—1649) працював над виправленням релігійних південно-слов'янських книг; перемиський уніятський єп. Антоній Терлецький (1662—69) писав праці різного змісту (катехизм, полемічні й обрядові твори), які однак, не збереглись. Холмський уніятський єп. Яків Суша був автором цілої низки творів, праць про Йосафата Кунцевича («Cursus vitae et certamen martirii V. Josaphati Kuncевичii», Рим, 1665), про М. Смотрицького («Saulus et Paulus Ruthenae unionis sanguine Beati Josaphati transformatus sive Meletius Smotricius», Рим, 1666), про чудотворну ікону холмської Богородиці («Phoenix tertiato redivivus sive imago longe vetustissima Virginis Mariae Chelmensis», що друкувалася в кількох виданнях: в Замості 1646, 1684 і 1689 рр., у Львові в 1653 р., також у польській перекладі). Крім того Суша видав свої поучення «Гереомъ о повинностяхъ іерейскихъ» в р. 1670, вів полеміку з Потоцьким, що закидав йому невдячність супроти католицької Церкви. Відома обширна реляція Суші з р. 1664 римській Конгрегації для поширення віри, написана в латинській мові, що була водночас першою історією холмського владичтва. Єпископ-уніят Іван Малаховський, спершу перемиський, з р. 1691 холмський, відновив у Вільні друкарню і займався виданням друкованого церковно-слов'янського устава, перемиський єп. Юрій Винницький залишив свій записник. Велику цінність для історика мають зокрема описи єпархій, зладжувани деякими владиками (описи перемиської єпархії єп. Онуфрія Шумлянського з р. 1761, єп. Атанасія Шептицького з р. 1772).

⁷⁴ М. Грушевський, *Іст. України-Р.*, т. 5, ст. 566.

РОЗДІЛ ІІІ.

ЕПИСКОПИ В БОРОТЬБІ ЗА ПРАВА ЦЕРКВИ Й НАРОДУ

Єдина верства, що мала голос в стародавній Польщі і могла тим самим стати в обороні своєї Церкви і свого народу, українська шляхта, проходила на західно-українських землях в XV—XVI ст. процес крайнього занепаду. У протигагу до українських земель вел. кн. Литовського, де на протязі XV—XVI ст. існували сильні місцеві магнатські роди, що обсаджували всі уряди і керували управою землі, українське боярство земель, що опинились в XIV ст. у складі польської Корони, швидко відсувалося на другий плян, уступаючи місця шляхтичам-колоністам із Заходу. В середині XV ст., з якого то часу починається тут розгляд поодиноких питань, поміж українською шляхтою коронних земель подібуються ще тільки де-не-де видніші, впливовіші, але й їх не стає впродовж кількох дальших десятиліть, і в XVI ст. українське шляхетство репрезентують виключно дрібношляхетські роди. Однак також вони були протягом XVI ст. в Холмщині в основній масі втрачені для свого народу; на землях перемиської єпархії вони становили вправді й надалі велику частину всього загалу місцевої шляхти, але з уваги на свою незаможність, брак впливів і освіти, не спромагались на оборону національних прав чи прав Церкви.

Хто ж тоді міг боронити інтересів Церкви на західно-українських землях? Українське міщанство коронних земель, не зважаючи на чужоземну колонізацію міст і розвиток німецького права, що скріплювало ці чужоземні елементи і зводило український міський елемент на підрядне становище, все ж таки своєю чисельністю займало поважне місце в національному складі західно-українських міст. Але роля міщанства в Речипосполитій, в якій справжнім «народом» вважався тільки «народ шляхетський», була в загальному зовсім незначна; шляхта дивилася з погордою на «плебеїв». В ще більш незавидному положенні проживало українське міщанство Корони і воно не могло вийти у своїх скаргах і петиціях поза межі своїх, місцевих болів, щоб стати в обороні цілої Церкви. Не могло виконати цього завдання, звичайно, й українське селянство західніх земель, хоч воно зберегло найповніше своє національне обличчя і кількісно перевищувало всі інші

прошарки народу Позбавлене всякого значення в політичному житті, західне українське селянство щораз інтенсивніше закріплювалося, перетворюючися з людини в «бидло».

Таким чином українська Церква на західних окраїнах була здана на свої власні сили, оборона її інтересів, а разом з тим інтересів народу, ставала майже виключним завданням вищого духовництва, єдиного ще незалежного чинника на тих землях. А діялось це в часи, коли «прапором релігійним заступається прапор національний, і під окликами інтересів релігії ведеться боротьба задля інтересів національних, політичних»⁷⁵, в часи, коли «церква руська — се одинока інституція, що носить виразну національну фірму. Це зовсім виразно виступає в XVI ст., а навіть в його початках»⁷⁶.

Прав своєї Церкви і вірних, а тим самим й національних інтересів, єпископат західно-українських земель обстоював по-різному. Перемиський єпископ Антоній (початок XVI ст.) обрав шлях одвертих виступів. На нього йшли скарги до королівського двора за те, що він збирав духовництво, шляхту і навіть підданих на з'їзди «не без зневаги королівської влади»; не зважаючи на заборони, він велів підчас богослуження бити в дзвони, до хорих спішив із запаленими свічками і піднесеними хоругвами, часто влаштовував урочисті процесії по церквах, а в часі богослужень казав деколи кидати собі під ноги білого орла — «почесну відзнаку короля і королівства.» Цей же владика не допускав польського духовництва до юрисдикції над православними і не дозволяв своїм вірним святкувати католицькі свята⁷⁷.

Але здебільша єпископи не наражувались такими різкими виступами і вдоволялися правними засобами. Отвором стояла передусім судова дорога. Між судовими актами цього періоду зустрічаються часто позови єпископів, і то не тільки в обороні своїх підвладних і своїх владичих прав, але й вірних взагалі, а далі в обороні цілості й непорушності церковного майна й катедральних маєтків. Коли ж постанови місцевих судів не вдовольняли владик або коли владика, знайшовшись в конфліктах з впливовішими особами землі, не бачили можливості об'єктивного вирішення своїх скарг на місці, тоді вони зверталися з петиціями до королів, чи то за посередництвом визначніших людей своєї землі або королівського оточення, чи особисто подорожуючи до короля, що у відповідь виставляв, звичайно, свою грамоту. Таким же шляхом владика старалися в найбільш догідних хвилинах одержати королівські грамоти, що забезпечували б їм і цілій Церкві ті права і вольності, які їм належались на підставі давніх традицій і королівських привілеїв.

⁷⁵ М. Грушевський, Іст. України-Р., т. 6, ст. 301.

⁷⁶ М. Грушевський, Іст. України-Р., т. 5, ст. 25.

⁷⁷ І. Крип'якевич, Перемиські владика в XV ст. «Стара Україна», 1924, ст. 165.

В першу чергу владики намагалися зберегти обсяг своїх компетенцій. На скарги перемиського еп. Йони Бірецького, що шляхта вміщується в церковні справи, король видав у р. 1469 перемиському владичтву привілей, яким забороняв такі вміщування. Зокрема часто доходило до конфліктів між владиками й шляхтичами-дідичами при обсаді парохій. Собор 1509 р. постановляв, що колятор повинен протягом 12 тижнів запрезентувати когось на опорожнену парохію, якщо цього не зробить, єпископ має її від себе обсадити⁷⁸. Але дідичі не завжди додержувалися отих постанов і тоді владики протестували проти порушення своїх прав. Бували й випадки, коли єпископи натрапляли не перешкоди при висвячуванні священників. Холмському еп. Філаретові, що з доручення митрополита і за згодою короля переводив в рр. 1510—1511 інспекцію львівської єпархії, ставив труднощі в тому львівський латинський архієпископ. Тоді владика мусів звертатись до короля, що своїм письмом з 2. 4. 1511 р. просив архієпископа, щоб дозволив Філаретові висвячувати священників у львівській єпархії. Королівський привілей перемиській кафедрі з р. 1469 забороняв світським особам самовільно усувати священників і ставити на їх місце інших. Наскільки наболіле було це питання, вказує факт, що й Виленський собор 1509 р. займався ним і виступив проти усування коляторами священників без відома й згоди єпископів та дозволяв владикам на випадок такого самовільного усунення не ставити на те місце нового священника.

Єпископи боронили теж своєї юрисдикції. Вже королівські привілеї першої половини XVI ст.⁷⁹ підкреслювали право владик на духовний суд і виступали проти якихнебудь втручань світських чинників у суди владики. Також привілей перемиської кафедрі з р. 1469 постановляв, що світським урядовцям не вільно позивати перед світські суди духовництва в справах, що належать до духовного суду, ані судити їх, засуджувати чи карати. Однак насправді владики мусіли все наново обороняти права духовного суду, хочби вже з уваги на те, що ніколи не було докладно визначено, де починаються і де кінчаються функції цього суду. Деколи навіть латинське духовництво посягало на юрисдикцію над православними, і перед владиками стояло завдання — не допустити до вмішувань з того боку⁸⁰. Окрім юрисдикції над духовними, королівські грамоти, видані на просьбу єпископів, застерігали для владичих судів справи шлюбні й розводні⁸¹, а також виключну юрисдикцію в посіlostях, що належали до кафедри⁸².

⁷⁸ М. Грушевський, *Іст. України-Р.*, т. 5, ст. 466.

⁷⁹ Привілей для перемиського владичтва 1407 р., для холмського 1443 р. Уривок із привілею кор. Володислава, що говорить про юрисдикцію єпископів, поданий на ст. 52, прим. 1.

⁸⁰ Так поступав, напр., еп. перемиський Антоній, про якого говорилось вище.

⁸¹ Говорить про це, напр., привілей 1443 р., привілей 1469 р., виданий перемиській кафедрі тощо.

⁸² Напр., грамота кор. Казимира IV 1461 р. для холмського еп. Григорія.

Про боротьбу перемиських і холмських владик за вдержання церковного майна і катедральних маєтків була вже мова в одному з попередніх розділів. Там же говорилося про старання єпископів забезпечити собі добра катедри різними королівськими грамотами.

Але зусилля перемиських та холмських єпископів не обмежувались до вдержання своїх компетенцій і оборони своїх підвладних у випадках якихось кривд чи зневаг⁸³. Владики заступались і в загальному за свій клир, добиваючись окремих королівських грамот про увільнення духівництва від податків й інших неправних тягарів⁸⁴, та ставали в оборону своїх вірних⁸⁵. Особливо відзначився в боротьбі за права своєї Церкви й вірних перемиський єп. Антоній Радилівський, що випрощував ґрунти на церкви, здобував королівські дозволи на ставлення нових церков, крилошанських будинків, домів для ремісників, на закладання окремих цехів, братств тощо.

У своїх петиціях до королів владика обороняли отже не самі лише інтереси Церкви. Перемиський єп. Йоаннікій вказував в р. 1497 й на те, що суди вимагали від людей грецької віри вищих оплат і що його вірних примушують святкувати латинські свята. У відповідь владичі король заборонив своєю грамотою всі зловживання. Також видана в р. 1553, на прохання єп. Антонія Радилівського, грамота короля доручала старості не чинити ніяких злсвживань.

⁸³ Так, напр., холмський єп. Григорій скаржився в р. 1447 на Андрушка Угровецького за те, що той хотів покалічити його «руських» людей, відгрозившись їм; перемиський єп. Атанасій Бірецький заступався в р. 1466 перед судом за своїх селян з Валяви, на яких напали люди перемиського старости, як вони верталися з роботи у владичім лісі в Грушовичах; єп. Васіян Бака жалівся в р. 1548 королеві на грубешівського старосту Андрія Дембовського за притягання селян катедральних маєтків Білополя і Бусна до різних тяжких робіт і король своєю грамотою увільнив владичих селян від тих робіт: в р. 1567 єп. Захарія обвинувачував Станіслава Жмодського за напади на селян, побої та ограблення їх; в р. 1581 єп. Леонтій Пелчицький із своїм собором жалівся на холмського бурмістра і радних за те, що на їхнє доручення міські сторожі напали на члена собору, священика церкви Родження і побили його; в р. 1583 той сам владика вніс скаргу на ректора холмської школи Миколу Симоновича за напад на монастирського слугу Івашка Кузьмича; єп. Діонісій Збіруйський скаржився в р. 1587 на шляхтича Гдешинського за напад на монастир в Холмі і на владиче село Покрову, а в р. 1591 на міський магістрат, що силоміць забрав у підданих владики товари та харчі і заборонив, не зважаючи на стародавній звичай, продавати їх в околиці та в Холмі на міській площі ітд. ітд.

⁸⁴ Напр., кор. Бона видала на просьбу єп. Антонія Радилівського в р. 1546 привілей для самбірського клиру, в якому говорилося: «*Bona Dei gratia Regina Poloniae, suprema Dux Lithvaniae etc. . . significamus tenore praesentium, quorum interest . . . quia Nos gratiam specialem omnibus et singulis poponibus, kniazionibus ritus graeci sive ruthenici facere volentes, ipsos a solutione pensionis alias umarszczyzny . . . absolvendos et liberandos esse duximus . . . Quod nemo Capitaneorum bona sacerdotum mortuorum, quod vulgo odumarszczyzny vocant, usurpare sibi se adsciscere debeat . . .*» (цитую за Добрянським, Історія єпископовъ, ч. I).

⁸⁵ Напр., єп. Васіян Бака вставлявся за Марусею, слугою холмського рабіна, яку той збезчестив; перемиський єп. Антоній Радилівський доносив королеві про кривди православних у Сяніччині, внаслідок чого король заборонив своєю грамотою з р. 1565 їх кривдити, тощо.

Привілеї 1407 р. (перемиському владичтву)⁸⁶ і 1444 (холмському) потверджували «на вічні часи» всі ті права і вольності, якими користувалась українська Церква від часів Володимира й Данила, а загальний привілей кор. Володислава III 1443 р., виданий з нагоди Фльорентійської унії, зрівнював її у всьому з польською Церквою⁸⁷. Всі ті три основні привілеї, що їх вистарали владики першої половини XV ст.⁸⁸, єпископи західніх окраїн пізніших часів змогли тільки відновляти, предкладаючи їх час-до-часу до потвердження короля⁸⁹; нові королівські грамоти одержували владики другої половини XV і в XVI ст. лише для означених цілей або для окремих груп людей⁹⁰.

Однак всі ці королівські грамоти і привілеї не давали занадто великих результатів; свідчить про те вже сам факт, що вони мусіли так часто наново підтверджуватись. Тому наприкінці XVI ст. владики домагались у своїх артикулах до короля і папи, що становили передумову приступлення до унії⁹¹, ще раз привернення єпископатові, духівництву і цілій Церкві всіх тих прав та вольностей, якими вони користувалися від найдавніших часів, і зрівняння українсько-білоруської Церкви у всіх правах і привілеях з Церквою польською⁹².

Єпископи прагнули забезпечення повного обсягу своїх компетенцій і зміцнення своєї влади в єпархіях. Вони вимагали під-

⁸⁶ Про автентичність цього привілею і його датування див. Грушевський, *Іст. України-Р.*, т. 5, ст. 448.

⁸⁷ «Universis Ecclesiis earumque Episcopis seu Vladicis, Praelatis, Clero, et caeteris personis ecclesiasticis ejusdemque Ritus Graeci et Ruthenorum haec omnia Jura et Libertates, modos, consuetudines, et immunitates universas duximus in perpetuum concedendas, et praesentibus concedimus, quibus Ecclesiae Regnorum Nostrorum Poloniae et Hungariae etc earumque Archiepiscopi, Episcopi, Praelati et caeterae personae ecclesiasticae Consuetudinis Romanae Ecclesiae uti fruuntur atque gaudent.» (Harasiewicz, *Annales*, ст. 79—80. Пор. Пелеш, *Geschichte der Union*, I, ст. 375, а також Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 197).

⁸⁸ З другої половини XV ст. походить лише привілей перемиської катедрі, виставлений в р. 1469 єп. Атанасієві Бірецькому.

⁸⁹ Перемиські владики в рр. 1467, 1509, 1535 й ін., холмські в рр. 1504, 1543, 1583 тощо.

⁹⁰ Напр., королівський декрет, виданий в р. 1512 внаслідок скарги перемиського владики й православних на претенсії й заборони з боку польських єпископів; грамота кор. Жигмонта I з 1518 р. про зберігання майна катедрі по смерті владик; привілей кор. Бони з р. 1546 для клира самбірської округи, тощо.

⁹¹ «Articuli quorum cautionem petimus . . . priusquam accedamus ad Unionem Romanae Ecclesiae.» (Theiner, *Monumenta Polon.*, III, ст. 234. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 178; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 528; Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 202).

⁹² Папа Климент VIII не тільки погодився на ці домагання владик, але й підтримав їх у своїм письмі до короля Жигмонта III з 7. лютого 1596 р., у якому папа писав: «Tum generatim Maiestatem Tuam paterne hortamur, ut capita et articula a Ruthenis Episcopis oblata iis in rebus, quae ad te praecipue pertinent, pro tua aequitate et animi magnitudine sedulo exequaris, iubebisque, ut tui item diligenter pro sui muneris officio exequantur, quemadmodum iam te benigne pollicitum esse accepimus» (Theiner, *Monum. Pol.*, III, ст. 253).

твердження своєї юрисдикції над священиками, що — за їх словами — відмовляли їм деколи послуху, розраховуючи на підтримку з боку дідичів чи урядовців, для яких передусім розводіві справи становили джерело зиску. З уваги на те, що в адміністративні функції владик встрявали не раз світські чинники, які часто не визнавали, а то й присвоювали собі ці функції, охороняли перед владиками непокірних священиків, знущалися над візитаторами та допускались інших подібних вчинків, єпископи добивалися заборони вміщування світських осіб в адміністрування єпархіями та порушення їхньої юрисдикції над підлеглим їм духовництвом⁹³. Дальшим постулятом владик було, щоб урядовці та дідичі не дозволяли виконувати духовних функцій священикам, виклятим їхніми єпископами⁹⁴. Король, відповідаючи в своїй грамоті на ці постуляти владик, обіцяв дати їм підтримку в своїх посіlostях, видати відповідні накази своїм урядовцям та звернутись із закликом допомагати в тому єпископам⁹⁵.

Владики домагались далі, щоб, згідно з стародавнім звичаєм, підлягали їхній владі монастирі⁹⁶, і щоб таксамо братства, школи та друкарні були їм підчинені⁹⁷. Король пристав і на ці вимоги⁹⁸,

⁹³ «Cathedrales et Parochiales ecclesiae in Civitatibus praecipuis, atque alias ubicunque in Sacrae Regiae Maiestatis dominio sitae, sive aliae Regiae sive Nobilium vel Oppidanorum liberalitate fundatae ac dotatae fuerint, potestati ac administrationi Episcoporum suorum ut subsint; Seculares vero, ne se in curam earum ullo praetextu ingerant» (Theiner, Mon. Pol., III, ст. 236. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 185; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 534; Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 210—211).

⁹⁴ Theiner, *ibid.*

⁹⁵ «А штося дотычеть, абы збытки и непослушеньства, которые ся отъ поповъ нѣкоторыхъ религии ихъ греческой по мѣстечкахъ нашихъ и шляхетскихъ подъ заслоною и обороною нѣкоторыхъ оурядниковъ нашихъ и иныхъ шляхетского стану людѣй дѣють, каратися и гамовати могли, того метрополитомъ, владыкомъ и иннимъ преложонимъ религии ихъ не только не боронимо, жебы въ маестностяхъ столу нашего того перестерегали, и порадки добрые чинили: але тежъ и оурядомъ нашимъ мѣстедъ оныхъ где потреба будетъ, абы имъ въ томъ помочію были прикажемо, и инныхъ абы тому противныи не были, напомнимо. Рядъ и власть ихъ духовная, хочемо абы была цѣло захована, то есть въ мѣстахъ королевскихъ церкви якекольковекъ набоженства ихъ власти метрополитовъ и єпископовъ своихъ подлегали, аникто инный въ тое ся не вдавалъ, што тежъ и оурядомъ нашимъ роскажемо, коли будетъ потреба, абы того Владыкомъ и иннимъ преложонимъ ихъ помагали.» (Гарасевич, *op. cit.*, ст. 191—192; Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 214—215. Пор. Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 535).

⁹⁶ «Archimandritae, Hegumeni, Monachi vulgo Czemycy et Monasteria eorundem Episcoporum obedientiae, in quorum Dioecesi fuerint, pristino more subsint...» (Theiner, Monum. Poloniae, III, ст. 235. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 184; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 534; Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 210).

⁹⁷ «Collegia sive Confraternitates spirituales... integrae et illaesae maneant, sub obedientia Metropolitanum vel Episcoporum eius Dioecesis, in qua sunt.

Liceat nobis item Seminaria et Scholas Graecae et Sclavonicae linguae tenere ubi commodius videbitur, nec non officinas pro imprimendis libris, quae tamen omnia Metropolitanum et Episcoporum subsint arbitrio...» (Theiner, Mon. Pol., III, ст. 236. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 184—185; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 534; Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 210).

⁹⁸ «Братства духовные церковные... абы подъ послушеньствомъ метрополита и иныхъ преложонныхъ своихъ духовныхъ вцалѣ зоставали...»;

але під умовою, щоб у тих друкарнях «ничого . . . противного костелови повшехному недруковано, але все розсудкови его подлегало»⁹⁹.

Не позабули єпископи й про забезпечення і зворот втрачених церковних маєтків¹⁰⁰, про віднову канонічного вибору¹⁰¹ і про справу висвячення в означеному часі¹⁰², що в XVI ст., а особливо в другій його половині так часто занедбувалось. Порушили вони й питання місць в сенаті, доступу до сойму і соймиків та участі у найвищому трибуналі¹⁰³.

Але владики не обмежувалися до себе, вони обстоювали інтереси всього духовництва. Вже на конференції єп. Кирила Терлецького з репрезентантами польського духовництва в р. 1595 ухвалено, що „Czerncy i Duchowni Rusczy od podatkw̄ wszelakich wolni, i do wszelkich wolności przywróćeni będą“¹⁰⁴. У своїх артикулах до короля єпископи домагалися зрівняння всього свого духовництва з духовництвом польським, нав'язуючи до привілею кор. Володислава III з р. 1443¹⁰⁵, і звільнення від всіх податків, які до того часу духовництво мусіло платити, за винятком податків від дідичних маєтків¹⁰⁶. У своїй грамоті з 30. липня 1595 р. Жигмонт III запевняв владиків, що «swobody i wolności potemuż jako Ich Mć. duchowni rzymscy mają, tak i oni mają mieć», і обіцяв своїм королівським словом: «My Król za nas i za najjaśniejszych potomkw̄ naszych królów Ich Mć. polskich i wielkich xiążąt litt», що «we wszystkich swobodach i wolnościach, zacności, uczciwości i Prerogatywach według tego, jako Ich Mć. Stanu duchownego rzymskiego mają, i onych wszystkich zachować mamy . . . gdyż tę wolność z dawna jeszcze od przodkw̄ naszych, a osobliwie od świętej i sławnej pamięci przodka naszego króla natenczas węgierskiego i polskiego, Wielkiego Xiążecia Litt. Władysława nadaną, jako to nam jest poka-

«Зстороны закладанія школъ и семинарій греческого и словенського языка, также абы имъ вольно было друкарни свои мѣти подъ властію метрополи-та и владыковъ позваляемо . . .» (Гарасевич, *op. cit.*, ст. 191; Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 214. Пор. Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 535).

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Пор. ст. 62 і 64—65.

¹⁰¹ Див. «Форма вибору», ст. 41—42.

¹⁰² Пор. ст. 33.

¹⁰³ Див. ст. 70—71.

¹⁰⁴ Гарасевич, *op. cit.*, ст. 176. Див. також Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 202. Пор. Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 528.

¹⁰⁵ «Archimandritae, Hegumeni, Presbyteri, Archidiaconi, Diaconi aliique Spirituales ritus nostri eodem honore et reverentia ab hominibus quo caeteri Religionis Romanae habeantur, libertatibusque et praerogativis a Serenissimo olim piaе memoriae Vladislao Rege sibi concessis fruuntur et gaudeant» (Theiner, *Monum. Polon.*, III, ст. 236. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 184; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 534; Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 210).

¹⁰⁶ «ad Contributiones persolvendas ratione personarum suarum et bonorum Ecclesiae (ut hactenus fiebat) ne adigantur, nisi forte aliqui bona propria habuerint, ex his enim eas persolvere aequae ac alii tenebuntur» (Ibid.).

zano, . . . таја . . .»¹⁰⁷. Повторив цю свою обіцянку король у своїй грамоті з 2. 8. 1595 р.¹⁰⁸.

Вже починаючи від синоду в Бересті 1590 р., отже від самих початків унійної акції, українсько-білоруський єпископат поклав як головну передумову приступлення до унії, *condicio sine qua non*, збереження всіх обрядів східної Церкви¹⁰⁹. Цей дезидерат владик червоною ниткою проходить крізь усі стадії переговорів у справі унії; цей факт вказує на те, яку велику вагу прикладали єпископи до того чи того поладнання цього питання¹¹⁰. Щодо спірних догм, то владики не вирішали їх самовільно, але стояли у всьому на позиціях Фльорентійського собору 1439 р. Папа погодився на ці домагання владик і в своїй булі „*Magnus Dominus et laudabilis nimis*“ з грудня 1595, а опісля в своїх грамотах, виданих у лютому 1596 р. подав цю свою згоду до загального відома¹¹¹. Проголошуючи в Бе-

¹⁰⁷ Гарасевич, *op. cit.*, ст. 187—188. Див. також Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 212.

¹⁰⁸ «Преложные ихъ духовные, почавши отъ зверхного, и которые кольвекъ и на якомкольвекъ стопню духовенства будучие, хочемо абы въ пошанованю и поваженю такомъ, яко и духовные вѣры католицкой были, кгда вже подъ зверхность столицы римской, и подъ послушеньство Отца святого Папижа поддадутся, и прилучатъ, о чомъ также зъ духовными нашими зыйтися и порозумѣти мають.» (Гарасевич, *op. cit.*, ст. 190—191. Див. також Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 214. Пор. Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 535).

¹⁰⁹ В декларації, підписаній в Бересті 1590 р. чотирьома єпископами — ініціаторами унії, з яких два були холмськими владиками (Леонтій Пелчицький, що під ту пору займав вже катедру пинсько-турівську і Діонісій Збіруйський), владики виразно вимагали, «аби нам обряди і всі справи, себто служба божа і весь церковний порядок, як здавна св. східня церква держить, полишений був від найсв. римського папи незмінним, і той порядок до кінця світа ненарушеним лишився» і тільки «за таким запевненням і підтвердженням привілеями зі сторони найсв. папи і й.к.м.» єпископи обіцяли «підлягати зверхности і благословенству найсв. отця папи престолу римського» (подаю в перекладі Грушевського, *Іст. України-Р.*, 5, 567). Повний текст у польській мові поданий у Гарасевича, *op. cit.*, ст. 162—163. Пор. Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 516—517 (в німецькому перекладі).

¹¹⁰ Умовність прийняття унії від згоди папи залишити українсько-білоруській Церкві всі її обряди та звичаї пробивається дуже яскраво в листі владик до Климента VIII, датованого 12. 6. 1595 р. В тому листі владики заявляли що вони висилають до папи двох своїх представників і доручають їм скласти від імені всього єпископату та всієї Церкви «*Sedi S. Petri et Sanctitati vestrae uti summo Pastori Ecclesiae Christi debitam obedienciam*», однак під умовою, «*siquidem Sanctitas vestra administrationem Sacramentorum, ritusque et caeremonias Orientalis Ecclesiae integre, inviolabiliter atque eo modo quo tempore unionis illis utebamur, nobis conservare confirmareque pro se et successoribus suis nihil in hac parte innovaturis unquam dignetur*» (Theiner, *Monum. Pol.*, III, ст. 237—238. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 194; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 537; Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 200).

¹¹¹ У папській булі говорилося: «*omnes sacros ritus et caeremonias, quibus Rutheni Episcopi et Clerus iuxta sanctorum Patrum Graecorum instituta in Divinis Officiis et sacrosanctae Missae sacrificio, caeterorumque Sacramentorum administratione aliisque sacris functionibus utuntur, dummodo veritati et doctrinae Fidei Catholicae non adversentur et communionem cum Romana Ecclesia non excludant, eisdem Ruthenis Episcopis et Clero ex Apostolica benignitate permittimus, concedimus et*

ресті в жовтні 1596 р. акт унії, владики могли таким чином ствердити, що папа «заховуючи намъ обряды и церемонии церквей восточныхъ греческихъ и рускихъ, ани якое отмены в церквахъ нашихъ нечинячи, толко по преданию святыхъ отецъ греческихъ вѣчне оставилъ, што ижъ учинилъ и на то свое привилія и писма послалъ»¹¹².

Приймаючи унію, єпископи не тільки забезпечили всі обряди і властивості своєї Церкви, вони також використали цей догідний момент, щоб добитись запевнення для своїх вірних свободи в виконванні їх релігійних обрядів, що подекуди, і передусім по містах, піддавались великим обмежуванням. Владики виступили проти заборони дзвонити в церквах у Вел. П'ятницю, вимагали, щоб вільно було ходити до хорих прилюдно з св. тайнами і щоб не ставились жодні перешкоди процесіям¹¹³. З другого боку єпископи домогались запевнення, щоб у майбутньому нікого з їхніх вірних не примушувано до участі в процесіях свята Божого Тіла й інших звичаїв західної Церкви¹¹⁴. Хочаби покласти край переходом своїх вірних на латинський обряд, а впарі з тим у польський табір, владики вимагали, щоб не можна було допускати осіб грецького обряду до виконання релігійних практик західної Церкви, що пов'язувалося з зміною обряду, та щоб у випадках мішаних подруж ніхто з подругів не мусів покидати свого обряду¹¹⁵.

indulgemus . . .» (Theiner, Monum Pol., III, ст. 244. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 212—213; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 620; а також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 208—209).

Папське брєве, видане 7. лютого 1596 р., також з'ясовувало це питання: «*ritus enim et caeremonias vestras, quae fidei Catholicae integritatem et mutuum nostram coniunctionem nequaquam impediunt, eadem ratione et modo, quo a Concilio Florentino permissum est et nos quoque vos retinere permisimus.*» (Theiner, Monum. Pol. III, ст. 251. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 217; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 624; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 206).

¹¹² Гарасевич, *op. cit.*, ст. 233; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 217. Пор. Theiner, Monum. Pol., III, ст. 267 (в латинському перекладі); Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 555 (в німецькому перекладі).

¹¹³ «*Pulsatione campanarum in templis nostris die Veneris sancto ne prohibeamur usque a Dominis Latinis. Liceat quoque nobis Sanctissimum Sacramentum ad aegrotantes pro more et consuetudine nostra publice cum hominibus et ornamentis in hoc adhiberi solitis deferre, cum processionibusque diebus festivis atque solemnibus sine omni impedimento progredi*» (Theiner, Monumenta Pol., III, ст. 236. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 180; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 531; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 203).

¹¹⁴ «*Ad processionem pro festo Corporis Christi faciendam ne adigamur . . . Tum et ante festum Paschae ad consecrationem ignis, ac etiam pulsationem asseribus compactis loco campanae et alias caeremonias, quibus hucusque caruimus, ne adstringamur, quin potius secundum ritum et consuetudinem Ecclesiae nostrae integre in omnibus conservemur*» (Theiner, Monum. Pol., III, ст. 234. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 179; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 529—530; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 203).

¹¹⁵ «*Si qui in posterum ritus nostri homines, contempta religione sua et Caeremoniis rituum, (тут, мабуть пропущено: «religionem») et Caeremonias Romanas amplecti voluerint, ne admittantur: siquidem iam omnes in una Ecclesia et sub regimine unius Pastoris erimus.*»

Matrimonia inter Romanae et Graecae religionis homines libera sint illis, nec personae matrimonio iunctae ad capessendam religionem alterius sese invicem compellant:

Другим пекучим питанням, на яке звернули увагу ерархи того часу, це була переміна церков на костели¹¹⁶. У своїй грамоті-відповіді Жигмонт III приобіцяв сповнити й це бажання, однак тільки почасти¹¹⁷.

Не самі тільки інтереси Церкви мали владики також на увазі, коли між своїми постулятами до короля поставили питання братств, шкіл та друкарень. Заявляючись за збереженням широко розгалуженої в останньому часі сітки братств, добиваючись дозволу закладати всюди, де цього вимагатиме потреба, своїх шкіл і друкарень¹¹⁸, єпископи виступали неначе в імені всього народу, висловлюючи загальнонаціональні постуляти. Їхня заслуга тим більша, що король аж ніяк не міг поминути мовчанкою цих домагань і мусів заявити свою згоду на них¹¹⁹. Жигмонт III поставився прихильно також до справи капітул¹²⁰.

Але найбільш яскраво проявили владики своє національне обличчя своєю вимогою до короля, щоб всі духовні уряди, а в тому й митрополія і владичтва передавалися тільки людям «руської» нації та грецької віри¹²¹. А що єпископат кінця XVI ст. цікавився не тільки інтересами своїми, але не чужа була йому доля українського і білоруського міщанства, а то й шляхти, на це вказує най-

nam in una sumus Ecclesia» (Theiner, Monum. Pol., III, ст. 235. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 180; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 530; Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 203).

¹¹⁶ «Monasteria et templa ritus nostri ne in Religionis Romanae templa convertantur. Si quis autem Catholicorum in territorio suo illa devastavit, elaborare teneatur eadem, vel de novo extrui, vel antiqua reformari» (Theiner, Mon. Pol., III, ст. 236. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 180—181; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 531; Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 203).

¹¹⁷ «Што ся дотычетъ абы монастыри и церкви рускіе на костели обоченни не были, того въ добрахъ нашихъ королевскихъ закажемъ, але въ маестностяхъ шляхетскихъ того оучинити не можемо». (Гарасевич, *op. cit.*, ст. 191. Див. також Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 214. Пор. Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 535).

¹¹⁸ «Collegia sive Confraternitates spirituales non ita pridem a Patriarchis institutae, et a Sacra Regia Maiestate confirmatae, uti Vilnae, Leopoli, Brestae et alibi... integrae et illaesaе maneant... Liceat nobis item Seminaria et Scholas Graecae et Slavonicae linguae tenere ubi commodius videbitur, nec non officinas pro imprimendis libris...» (Theiner, Mon. Pol., III, ст. 236. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 184; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 534; Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 210).

¹¹⁹ «Братства духовные церковные такъ яко отъ патріарховъ постановленые суть, и отъ насъ потверженые, абы... вцалѣъ zostавали... позволяемо и оныхъ при правахъ, которые отъ насъ на то мають, заховати хочемо» (Гарасевич, *op. cit.*, ст. 191; Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 214). — Про згоду короля на закладання шкіл і друкарень, див. ст. 86, прим. 98.

¹²⁰ «Абы тежъ до фундованя капитули при церквахъ греческой религии прйти могло, жебы ся тымъ больше хвала П. Бога помнажала и оурядъ церковный тымъ легѣй задерживалъ, коли ся што такогого зъ добръ ихже монастыровъ подасть, рады хочемо быти до того прихильными, однакъ же такъ, абы и фундаціи старые слушною якою частію доходывъ были заховани...» (Гарасевич, *op. cit.*, ст. 192. Див. також Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 215).

¹²¹ Пор. ст. 21: Станове походження.

краще факт, що в умові між представниками польського духовництва і репрезентантом владик Кирилом Терлецьким в р. 1595 м. ін. говориться: „Ruś stanu świeckiego do urzędów ziemskich, w miastach do urzędów miejskich i do wszelkiej wolności przypuszczoną będzie“¹²².

¹²² Гарасевич, *op. cit.*, ст. 176—177. Див. також Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 202. Згадує про це й Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 528.

РОЗДІЛ ІV.

**ЗАГАЛЬНИЙ ПОГЛЯД НА УКРАЇНСЬКИЙ ЄПИСКОПАТ
ПЕРЕМИСЬКОЇ І ХОЛМСЬКОЇ ЄПАРХІЙ В XV—XVI СТ.**

На підставі аналізу складу українського єпископату західних окраїн в доберестейській добі можна ствердити, що:

1. Тоді як в XV ст. перемиською і холмською єпархіями керували місцеві шляхтичі, в тому числі й представники заможніших шляхетських родів, то щодо шляхетського походження деяких владик XVI ст. насуваються поважні сумніви, а холмською катедрою правили впродовж цілої другої половини XVI ст., внаслідок швидкого процесу польонізації місцевої української шляхти, єпископи міщанського походження.

Владики XV—XVI ст. були в багатьох випадках між собою споріднені, а в XVI ст. проявляється тенденція до дідичення катедр.

2. Освіта західньо-українських єпископів XV—XVI ст. була невисока.

3. Владики XV—XVI ст. вступали в духовний стан здебільша в пізніших роках свого життя; велика частина з них жила до часу владичтва світським життям, закладаючи родинні вогнища. Проте, за винятком декількох одиниць в XV і на початку XVI ст., майбутні керівники Церкви не займали в світському житті жодних впливовіших урядів і не виконували будьяких замітніших функцій в державному чи самоуправному житті.

В XVI ст. на владичі престולי Перемишля і Холма часто попадались люди світські й жонаті, що до того часу не брали жодної участі в житті своєї Церкви.

4. Вибір західньо-українських єрархів доберестейської доби не відбувався згідно з канонічними правилами; величезний вплив на обсаду катедр мали посторонні, чужі Церкві чинники.

5. Перемиські та холмські єрархи тієї доби не відіграли великої ролі в житті цілої української Церкви: ніодин із владик західньо-українських окраїн XV—XV ст. не став митрополитом.

Пізнавши, як мало були підготовані до виконання архиєрейських функцій особи, що засідали на єпископських престолах Перемишля й Холма в XV—XVI ст., люди, з життям Церкви органічно не пов'язані, не дивним стає факт, що владики того часу

зуживали багато енергії і часу на справи далекі від інтересів Церкви й вірних, а то й діяли нераз із шкодою для них, занедбуючи, з другого боку, свої архипастирські обов'язки.

Деякі історики Церкви виступають проти занадто великого згущування темних кольорів у змальовуванні тієї доби. Із новіших дослідників цей погляд обороняє В. Заїкін, що протестуючи проти характеристики православного духовництва, а зокрема єпископату XVI ст., поданої польським істориком Ходиніцьким, підкреслює, що «вообще не только характеристика проф. Ходыницкаго, а и мнѣніе другихъ историковъ о тогдашнемъ нравственномъ состояніи православнаго духовенства кажутся намъ нѣсколько преувеличенными»¹²³. Заїкін не заперечує, що «среди тогдашняго духовенства, и высшаго и низшаго . . . встрѣчались пороки и люди порочные», але, на його думку, «нѣтъ никакого основанія распространять выводы объ этихъ единицахъ на все высшее западно-русское духовенство въ цѣломъ»¹²⁴. Причиною цього узагальнення він вважає вплив полемічної літератури на дослідників. «Однаково, можно ли — запитує Заїкін — вполнѣ довѣрять свидѣтельству полемическихъ сочиненій, явно преувеличивающихъ недостатки своихъ противниковъ? Правда, — продовжує він — кромъ полемическихъ сочиненій, матеріалъ для характеристики тогдашнихъ Епископовъ даютъ и судебные акты. Но на основаніи судебныхъ актовъ можно судить лишь объ отдѣльныхъ лицахъ, составляющихъ, несомнѣнно, меньшинство. . . Судебные акты ни въ коемъ случаѣ и никогда не могутъ быть свидѣтельствомъ, характеризующимъ всю среду, все общество, весь данный рядъ людей. Во всякомъ случаѣ, намъ кажется, что необходимо сильно ограничить выводъ о необычайномъ нравственномъ упадкѣ западно-русскаго духовенства наканунѣ уніи»¹²⁵.

Приступаючи до цієї праці я робив це теж у переконанні, що мені доведеться, нехай і до деякої міри, принайменше у відношенні до західньо-українських земель, опрокинути чи пак обмежити ствердження про т. зв. упадок, розстрій української Церкви, а передусім її вищої ерархії в XVI ст. Одначе, хоч я намагався підходити до документів, актів та пам'яток доберестейської доби якнайбільш критично, проте висновки, до яких я дійшов тут, вказують недвозначно на те, що в XVI ст. єпископат західньо-українських окраїн у своїй величезній більшості, поза незначними винятками, не міг виконати тих завдань, які стояли тоді перед ним. Але інакше воно й не могло бути, коли зважити, хто керував перемиською та холмською єпархіями того часу, коли взяти на увагу походження, освіту, духовний стан владик того часу та спосіб, в який вони доходили до свого владичтва, і при-

¹²³ В. Заикинъ, Къ вопросу о положеніи православной церкви въ польскомъ государствѣ въ XIV—XVII вѣкахъ, ст. 42.

¹²⁴ Там же, ст. 42—43.

¹²⁵ Там же, ст. 42—43.

гадати собі, як мало були вони, здебільша, підготовані до виконання архиерейських чинностей. Тому не можна ставити до них таких вимог, як до владик наступних століть, не можна закидувати їм, напр., браку зацікавлення літературно-науковою працею тощо. Визнаючи, що українська Церква на західніх окраїнах української території переживала в XVI ст. стан упадку не без вини своїх ерархів, треба виразно зазначити, що тогочасні владики не поносили в и к л ю ч н о ї відповідальности за той стан, на який зложились різні причини, не тільки внутрішнього порядку. А такі часті справи владик по судах, різні позови і обвинувачення, передусім в маєткових питаннях, цілі гори судових актів, у яких виступають тогочасні єпископи, не були в тих часах чимсь замінним, чимсь особливим — судові процеси становили невід'ємний елемент шляхетського життя тієї доби.

Автім, як гостро й не осуджувати б єпископат західньо-українських епархій доберестейської доби, то все ж таки треба признати, що, не зважаючи на всі свої хиби й недостачі, перемиські і холмські владики XV—XVI ст., поза незначними хіба вийнятками, старались всіма доступними їм засобами боронити прав своєї Церкви та своїх вірних. Не залишились в цій боротьбі позаду й єпископи міщанського походження останніх десятиліть XVI ст. Також в своїх артикулах, що становили передумови прийняття унії, владики не забули про інтереси своєї Церкви й вірних та цілого народу. А треба пам'ятати, що в опрацюванні тих дезидератів брали участь обидва холмські владики міщанського походження, Леонтій Пелчицький, що був тоді вже єпископом пинським, перейшовши туди в р. 1585 із Холма, і Діонісій Збіруйський. Обидва вони належали від самого початку до гуртка чотирьох владик — прихильників унії, мусіли, отже, відограти якусь визначнішу роль при укладанні передумов приступлення до унії.

ДОДАТОК

ПЕРСОНАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ПЕРЕМИСЬКИХ І ХОЛМСЬКИХ ЄПІСКОПІВ XV—XVI СТ.¹

А) ПЕРЕМИСЬКІ:

I. Ілля 1422†—1440†.

1. З дрібної шляхти Самбірщини. В лютім 1440 р. ділить спадщину по матері, половину села Садкович (на північ від Самбора).
6. Вперше згадується в грамоті самбірського старости Сташка з Давидова, виданій 21. 1. 1422, яка перший раз титулує перемиського єпископа «владика перемиський і самбірський»; востаннє в лютому 1440 р.; Крип'якевич датує його владиттво рр. 1421—1440; Шематизм перемиської єпархії з р. 1930 подає: між 1422—1442.

II. Атанасій Дрогойовський 1443†.

1. З заможного шляхетського роду, гербу Корчак. Дрогоїв — місцевість на північ від Перемишля. В XVI ст. Дрогойовські гербу Корчак були вже латинниками і займали видатні посади: Ян, в рр. 1540—1544 перемиський каштелян, опісля єпископ камінецький, холмський, а вкінці куявський; Ян Тома, староста перемиський, †1606; Станислав, в р. 1574 перемиський каштелян; його син Ян Криштоф, від р. 1591 каштелян сянїцький.
6. Згадується в актах тільки в р. 1443. Добрянський кладе роки його владиттва на 1440—1449; Шематизм перемиської єпархії з р. 1930 згадує його під р. 1422.

III. Атанасій (у світському: Олександр) Бірецький 1446†—1467.

¹ Відомості, подавані про кожного єпископа, стосуються 6 розділів першої частини цієї праці. Хрестик при датах означатиме час, в якому владика вперше або востаннє згадується в актах чи в грамотах, тому що дату вибору або смерті не вдалось устійнити.

1. З заможного шляхетського роду з Бірчі. Разом із братом власник половини Бірчі, сусідньої Липи і частини Замойстя.
 5. В р. 1467 зрікся владництва (мабуть з причини своєї старости).
 6. Вперше згадується в р. 1446, востаннє див. ч. 5. Крип'якевич устійнює його час владництва на рр. 1445—1467; Добрянський знає його тільки в рр. 1456—1467.
- IV. **Йона** (у світському: **Іван**) **Бірецький**, від р. 1467.
Добрянський подає його під двома різними йменнями: Йоан Бірецький і Йоан Івонка, думаючи, що це два інші владики. На думку Крип'якевича ім'я «Івонка», в деяких актах «Івона», «Івоня» це перекручене ім'я Йона.
1. Свояк єп. Атанасія Бірецького; родовий герб «Гоздава».
 3. Замолоду служив при війську. В р. 1467 на основі рішення короля одержав гідність єпископа, хоч був тоді світським.
 4. Див. ч. 3.
 5. Час його смерті невідомий.
 6. Номінаційна грамота з р. 1467; коли помер невідомо. Добрянський кладе владництво Йоана Бірецького на роки 1467—69, Йоана Івонки на рр. 1469—1476; Шематизм згадує Йоана Бірецького між рр. 1468—1476; Крип'якевич датує владництво Йони (Івана) Бірецького роками 1467—1493.
- V. **Йоаннікій**, до р. 1497.
Крип'якевич вважає Йоаннікія і Антонія Онікого, наступника попереднього, за одну особу, стверджуючи, що цей владика зветься в актах звичайно Антоній або Онікий. На його думку Антоній це світське ім'я владики, Онікий це скорочене Йоаннікій.
1. Про походження нема ніяких вісток.
 5. Площанський: «перемиська катедра була вакантна зі смертю Йоаннікія в 1497 р.» (Прошлое Холм. Р., I, 104).
 6. Згадується у привілею кор. Яна Альбрехта в 1497 р. Добрянський знає Йоаннікія в рр. 1491—1497; Шематизм перемиської єпархії називає роки його владництва 1491—1498; Крип'якевич, приймаючи Йоаннікія й Антонія Онікого за одну особу, датує їх правління єпархією рр. 1497—1520.
- VI. **Антоній Онікий** 1497[†]—1520[†].
Крип'якевич ототожнює цього владика з його попередником.
1. Нема даних.
 6. Згадується востаннє в р. 1520. Добрянський подає відомості про нього від р. 1499 до р. 1518; Шематизм приймає часи його владництва: 1499—1521.

VII. **Йоаким** 1522†—1529†.

1. Про походження нема відомостей.
5. В р. 1528 іменований його наступник, з уваги на важку хоробу Йоакима, що втратив мову.

VIII. **Лаврентій** (також Арсеній, у світському: Олехно або Олександр) **Терлецький** 1528—1549.

1. З дрібної шляхти перемиської землі, гербу «Сас».
3. Висвятився по смерті жінки.
4. Королівська номінаційна грамота, видана у Вильні 3. 12. 1528 за життя еп. Йоакима, що був важко хорий і втратив мову, на просьбу королівських дорадників і людей перемиської землі, передусім «руського обряду».
6. Іменований королем 3. 12. 1528; номінаційна грамота короля з 6. 3. 1549 р., видана для наступника Терлецького, розказує, що Л. Терлецький недавно передтим помер.

IX. **Антоній** (у світському Яцко або Яків [Hiacynthus]) **Радиловський** (1537) 1549—1581.

1. З дрібної шляхти перемиської землі.
2. В номінаційній королівській грамоті говориться, що він мав „litterarum peritiam et honestam et laudabilem inter homines conversationem“.
4. На прохання еп. Л. Терлецького до короля стає в р. 1537 помічником того владики з правом наступства. По смерті Терлецького одержує королівську номінаційну грамоту, видану в Кракові 6. 3. 1549 р.
5. В р. 1581 зрікається владицтва в користь Арсенія Брилинського.
6. В р. 1537 стає помічником еп. Л. Терлецького, 6. 3. 1549 р. король видає для нього номінаційну грамоту. В р. 1581 зрікається владицтва. Шематизм перемиської єпархії з р. 1930 визначає часи його владицтва: 1549—1586 (отже до його смерті).

X. **Йоан Радиловський**, єпископ-помічник 1578—1580.

1. Братанич еп. Антонія Радиловського; про походження див. Антоній Радиловський.
3. З світського клиру.
4. В р. 1578 призвав його на свого помічника з правом наступства Антоній Радиловський; іменував його й король, прокладаючи митрополитові до затвердження.
6. В р. 1578 став єпископом-помічником Антонія Радиловського; в р. 1580 помер.

XI. **Арсеній** (у світському Стецько або Стефан) **Брилинський** 1581—1591.

1. Добрянський: «із роду дворянського, гербу «Сас» (Истор. еписк.) Королівська грамота: „nobilis“.
Православні пани в листі до митрополита в р. 1589: «ти-

вун Брилинський Стефан, підданий перемиського старо-сти».

Грушевський: «Дуже правдоподібно, що се був рід Брилинських крайників» (Іст. України-Р., т. 6, ст. 264).

3. Тивун, підданий перемиського старости (див. ч. 1).
4. Спочатку помічник еп. Антонія Радилівського. В р. 1521 на просьбу А. Радилівського іменував його король, просячи митрополита потвердити й ввести його в уряд.
6. Спершу помічник еп. Антонія Радилівського, що в р. 1581 відступив йому єпископство. Помер в р. 1591.

XII. Михайло (у світському Матей) Копистинський 1591—1610.

1. З дрібної шляхти перемиської землі, гербу «Лелива». Сво-як еп. Арсенія Брилинського.
3. Живе в подружому житті і по номінації.
4. Кандидат місцевої православної шляхти. Королівська номінаційна грамота з 20. 5. 1591 р. Митрополит висвя-тив, не зважаючи на заборону патріярха (причина: Копи-стинський жонатий).
6. Номінаційна грамота 20. 5. 1591 р., помер в р. 1610.

Б) ХОЛМСЬКІ:

I. Григорій Депольтицький (названий так Площанським) 1446†—1467†.

1. Шляхтич, дідич Депольтич (село кілька км. на півд.-захід від Холма).
3. Площанський: «Не той же Грицько (руський писар Ягай-ла, що на засіданні суду в Красноставі 16. 2. 1430 р. ви-ступив в оборону священика з Черничина в присутности короля), став опісля холмським владикою Григорієм або Георгієм(?). Івашко або Йона Сосновський також походив із руських писарів короля на початку XVI ст.». (Прошлое Холм. Р., т. I, ст. 84).
4. А. Ziegler: Митр. Исидор висвячував ок. 1442/43 холмсько-го єпископа (А. Ziegler, Die Union des Konzils von Florenz in der russischen Kirche, Würzburg 1938, ст. 115).
5. В акті з 16. 8. 1468 р. говориться: «після смерти владики Григорія» (Площанський, *op. cit.*, I, 92).
6. Вперше згадується в холмських актах 7. 3. 1446 (до того часу холмські акти не називали владику по імені), во-станне 6. 4. 1467 р. Висловлюючи здогад про те, що еп. Григорій це, можливо, колишній руський писар короля Грицько, що виступав на засіданні суду в Красноставі в 1430 р. в обороні священика з Черничина, Площанський здогадується, що Григорій це світське ім'я цього владики,

а Юрій або Георгій, як називав король холмського єпископа в грамоті 1444 р., його владиче ім'я. Але, на мою думку, тут можлива ще інша розв'язка: Холмський владика Григорій згадується вперше в холмських актах 7. 3. 1446 р. До того часу холмські акти 40-их років згадували владика, не подаючи його імені. З другого боку Петрушевич, говорячи про діяльність митр. Ісидора по його повороті з Флорентійського собору 1439 р., називав тодішнього холмського єпископа Юрієм або Георгієм (А. Петрушевич, Краткое извѣстiе о Холмской епархіи и ея святителяхъ); також королівська грамота, видана у Варадині, в р. 1444, потверджувала давні вольності і привілеї холмському єпископові Юрієві. Тому можна припускати, що мова тут про двох єпископів: Георгія або Юрія, який приймав в себе в р. 1440 митр. Ісидора (можливо, що й сам Ісидор його тоді висвятив)² і про якого згадувала королівська грамота з 1444 р. та холмські акти 40-их років, не подаючи його імені, і Григорія, названого Площанським Демольтицьким, якого згадують холмські акти, починаючи від р. 1446, раз-у-раз по імені і то постійно називають його „Gregorius“, не додаючи ніколи другого імені (напр., Григорій або Юрій чи Георгій або навпаки), тоді як про його наступників пишуть „Sawa alias Sylvester“, чи „Sylvester alias Sawa“, а єп. Герасим Бозький виступає раз під іменем Герасим, то знову Грицько. В такому разі після смерті єп. Сави в р. 1439 або 1440 правив би в Холмі спочатку єп. Георгій-Юрій (між рр. 1440 і 1444), а опісля єп. Григорій (від р. 1446).

II. Сильвестер (Сава) 1468†—1470†.

1. Площанський здогадується, що це свояк єп. Григорія Демольтицького (у холмських актах згадується деколи, напр. в р. 1442, Савка з Демольтич).
2. Крилошанин (por de Crylos). В р. 1460 виступав як довірена особа єп. Григорія Демольтицького в спорі за границі маєтків Демольтичі і Жданне з Гнатком Жданським.
3. Вперше згадується в актах 16. 8. 1468 р., востаннє 22. 1. 1470. Площанський датує його владичтво: 1468—1471.

² Якраз в р. 1439 або 1440 помер холмський владика; у красноставській актовій книзі земського суду, за роки 1429—1464, в одному акті з 1440 р. говорить про записку на 50 гривень, знайдену в Гришки Несторової, що одержала її від Матвія Смока. Цю записку бачив Грицько Кердій Поморянський, воевода подільський і староста холмський в скрині після смерті владика («vidit in cista post obitum wladicae»). Матвій Смок був холмським стольником від р. 1437, а Грицько Кердій Поморянський став воеводою, як він титулується в тім акті, щойно в р. 1439, отже смерть владики могла наступити тільки 1439 або 1440 р., коли був зладжений той акт.

III. Герасим (у світському Грицько Окушкович), **Бозький** 1471†—1489†.

1. Шляхтич, дідич частини села Бозок (ок. 15 км. на півн.-зах. від Холма). Його брат Михайло мав половину маєтку Бозок. В XVI ст. Бозькі були вже латинниками (напр. Євфимій Окушкович Бозький († 1516) був в рр. 1504—1512 єпископом плоцьким).
3. В р. 1457 виступав між членами суду. За життя свого попередника ручив у суді, що здобуде для нього (єп. Сави) королівську грамоту про передачу в застав Невіркова. Жонатий з Марусею з Чорткович Сосновською, мав 4 дітей: синів Федька, Ісачка, Станька та дочку Анну (віддану за Луковського).
6. Згадується в холмських актах вперше 4. 11. 1471 р., во-станне 16. 3. 1489; холмський акт з 4. 3. 1494 говорить про нього вже як про покійного («після смерти владики...»). Тому Площанський подає час управління цього владики: 1471—1494, а в дужках 1471—1489.

IV. Симеон Бугак 1490? (1494†) — 1504? (—1501?).

1. Про його походження не розказують нічого холмські акти.
6. Петрушевич: Римо-католицький єп. холмський Матвій з Ломжі переселився з Грубешова в Красностав (а сталося це в р. 1490) в часи Симеона.
За Супрасльською літописсю єп. Симеон брав участь в посвяченні церкви у Володимирі в р. 1494.
Єп. Модест покликується на один акт 1501 р., за яким холмською єпархією управляв тоді Філарет (єп. Симеон вже не жив?).
Грамота кор. Олександра з 24. 10. 1504 р. іменувала «на вакантне місце після смерти Симеона Бугака» холмським єпископом Івашка Сосновського.

V. Філарет (Площанський: у світському правдоподібно Фелікс) **Облазницький** 1507—1533.

1. В королівській номінаційній грамоті 1508 р. названий Облазницьким; в інших грамотах і актах згадується лише по імені. Площанський пробує утотожити його з шляхтичем Феліксом з Тернова, що виступає в холмських актах в р. 1492 р. Угровецькі називали Філарета у процесі з ним «службою і довіреною особою» своїх предків, за старанням яких він став владикою. Отже, Філарет прийшов, мабуть, колись з Облазниці (село на схід від Стрия) в Холмщину (правдоподібно не перед 1497 р., коли він робив заходи одержати перемиську катедру) і перебував у якомусь службовому відношенні до Угровецьких, поки їхніми заходами не став холмським владикою. На Холм-

щині придбав Філарет частину маєтків Тернів і Тернівська Воля (на півн.-зах. від Холма).

3. Спершу вів родинне життя, мав 2 синів (Богдана і Труша). По смерті жінки став монахом, опісля архимандритом. По смерті еп. Симеона Бугака управляв холмською єпархією як адміністратор, перед тим в р. 1497 старався за перемиську катедру, але безуспішно.
4. Королівські грамоти з 27. 10. 1507 р. (видана у Гродні) і з 12. 2. 1508 р. (видана в Кракові). Король покликувався на просьбу мешканців холмської єпархії і зобов'язував Філарета залишити в мирнім користуванні перемиську катедрую Антонія Онікого і не вимагати від нього покриття видатків, які мав Філарет у стараннях за перемиську єпархію. Філарет мав звернути Івашкові Сосновському відшкодування за всі витрати, які той поробив для єпархії, а Івашко повинен був, з свого боку, винагородити Філарета за всі втрати, нанесені ним катедрі. В позові Угровецьких на Філарета говорилось, що той владику дістав єпископство за старанням їх предків.
6. Іменованій королівською грамотою 27. 10. 1507 р., фактично вступив в управу єпархією після вирішення спору з Івашком Сосновським, королівською грамотою з 12. 2. 1508 р. В холмських актах вперше згадується в р. 1510, востаннє 5. 5. 1533 р. В королівській грамоті з 20. 10. 1533 згадується вже як покійник. Час його управління подає Площанський: 1508—1533.

VI. Йона (у світському Івашко) **Сосновський** 1504—1507 і 1533—1545; (в деяких актах: Sossnkowski).

1. Шляхтич, дідич частини Сосновиці (у півн.-зах. закутку холмської єпархії). Свояк еп. Герасима Бозько. Брат владики й інші родичі вже латинники. (Брат владики Георгій був плебаном у Люблині, а опісля в р. 1520 холмським каноніком, сестра Анна вийшла заміж за поляка Бартка Вежбовського, син другої сестри владики, хрещений в латинському обряді [хоч батько й мати були православні], став опісля коморником холмської землі, а його син Йосиф був в р. 1578 холмським каноніком і помер в р. 1599 як латинський київський єпископ. Також обидві внучки старшого брата Йони повіддавались за шляхтичів-латинників).
2. У своїй номінаційній грамоті назвав його король досвідченим в руській грамоті.
3. Руський писар кор. Олександра. Жонатий з Милюхною або Філомією, мав синів Остапка (Євстафій), Михайла і Константина та дочки Федору й Анастасію. По своїй номінації жив далі у подружньому житті і не висвячувався; це було й одною з причин його усунення з катедри 1507 р.

По вступленні вдруге на владичий престіл жив далі в подружжі, щойно пізніше його жінка вступила до манастиря як монахиня Теоктиста (під тим іменем згадує її акт з 1544 р.).

4. Іменованій без відома й згоди митрополита королівською грамотою з 24. 10. 1504 р.
5. За те, що Івашко в час не висвятився і не виконував обов'язків свого звання, король усунув його своїми грамотами з 27. 10. 1507 і 12. 2. 1508 рр. з владицтва. Ставши вдруге холмським єпископом, вів процеси за відібрані королем маєтки холмської катедри і через те попав у неласку короля та мусів, мабуть, залишити катедру.
6. Номінаційна грамота короля з 24. 10. 1504 р., вперше згаданий в холмських актах 18. 11. 1505 р., усунений королівськими грамотами з 27. 10. 1507 і 12. 2. 1508 р.
Вдруге згаданий владикою в королівській грамоті з 20. 11. 1533 р., і в холмському акті з 31. 8. 1534 р. Востаннє згадується в холмських актах 7. 9. 1545 р., а в р. 1549 говорять вони вже про вдову покійного Йони.

VII. Михайло Сосновський 1543[†], номінат холмський.

1. Син єп. Йони Сосновського. Про походження див. Йоана Сосновський.
3. Двічі жонатий (із Марією з Щитовецьких та Оксимою, дочкою єп. Теодосія Лазовського), мав з першого подружжя сина Далмата, з другого Івана.
4. Королівська грамота виставлена за життя батька в р. 1543.
6. У королівській грамоті з 30. 11. 1543 р. говорилось про «теперішнього владику Михайла(?) Сосновського». Плоцанський: «Крім Йони (Івашка) Сосновського іншого єпископа того імени не було в Холмі» і «Йону на початку 1546 р. заступив єп. Бака». (Прошлое Холм. Р., I, 149).

VIII. Васіян (у світському Василь) Бака 1546—1552.

1. Шляхтич гербу «Вукри».
3. Монах.
4. Королівська номінаційна грамота, виставлена у Велавсі за вставленням Йоана з Тенчина, сандомірського воеводи, надворного маршала й ін., хоч того самого року була видана також грамота на холмське владицтво Михайлові Сосновському.
6. Номінаційна грамота з 30. 11. 1543 р.. Вступив на владицтво за рукописсю митр. Кишки 6. 4. 1546 р.. Згадувався ще в холмських актах в половині жовтня 1552 р., 1. 12. 1552 р. іменованій вже його наступник. Плоцанський: отже міг вмерти в першій половині листопада.

IX. Теодосій Лазовський 1552—1565.

1. Королівська грамота з 8. 3. 1566 р. назвала його «Теодосієм з Берестя». Правдоподібно походив з Берестя, з міщанського роду. Прізвище «Лазовський» із шляхетством здобув пізніше (так назвав його лише один акт з 1588 р.). Споріднений з еп. Йоною Сосновським (дочка Теодосія Оксима віддана за Михайлом Сосновським).
3. Жонатий, в актах згадується його дочка Оксима. В пізнішій віці монах, архимандрит берестейського монастиря.
4. Королівська номінаційна грамота з 1. 12. 1552, видана у Вильні.
5. В р. 1565 перейшов на володимирську катедру. Актом з 15. 1. 1580 р. Лазовський передав володимирську єпископію архим. Мелетієві Хребтовичу; цей акт передачі потвердив король листом, датованим 16. 4. 1580 р. Мелетій введений в управу єпархією 20. 4. 1580, а грамотою з 22. 4. 1580 р. Хребтович передав управу єпархією в аренду еп. Теодосієві за 1 000 зол. до кінця його життя. Теодосій помер в р. 1588.
6. Іменований королем 1. 12. 1555 р., 15. 9. 1565 р. заняв володимирську катедру.

X. Захарія (у світському Зенько Ілляшевич) 1566—1577.

1. Міщанин з Красноставу.
2. В номінаційній грамоті Жигмонт Август покликувався м. ін. на його вченість.
3. В р. 1562 був радним Красноставу. Жонатий, мав 3 синів (Левка, Петра й Луку) і 4 дочки (Марію, заміжню за Кіндратом Сехенієм, Анну, віддану за Дмитром Грицьковичем, Уляну, за Теодором-Терентієм Омнисом і Марту, за Яцком Куземкою).
4. Номінаційна грамота Жигмонта Августа, видана у Вильні 8. 3. 1566 р. завдяки рекомендаціям деяких впливових осіб (в першу чергу, мабуть, латинського єпископа Адальберта Собіюського Старожепського, що жив у Красноставі). Митрополитові доручав король висвятити Захарію в єпископи і ввести в управу єпархією.
5. Грамотою з 3. 6. 1577 р. зрікся єпископії в користь свого сина Левка; на цю передачу погодився король у своїй грамоті з 20. 6. 1577 р.
6. Іменований королівською грамотою з 8. 3. 1566 р. У своїй грамоті з 19. 6. 1566 р. Жигмонт Август, «беручи на увагу старечі літа владики», погодився на назначення Захарії помічника. Грамотою з 3. 6. 1577 р. відступив холмську єпархію своєму синові Левкові, покликуючись м. ін. на свою старість. Помер в р. 1581.

XI. Теодор-Терентій Омніс-Лаговський, номінат від 1566 р.

1. Зять еп. Захарії, красноставського міщанина.
3. Жонатий з Уляною, дочкою владики Захарії.
4. Королівська номінаційна грамота Жигмонта Августа з 19. 8. 1566 р. назначувала його помічником еп. Захарії з правом наступства без вимоги на те нових королівських грамот.
- 5 і 6. Іменованій королем помічником еп. Захарії 19. 8. 1566 р. Претендент на холмську катедру до р. 1595 (востаннє згадує про нього акт з 26. 10. 1595 р.).
В р. 1569 почав спір з владикою Захарією (6. 1. 1569 р. напав на Білополе), актом з 19. 12. 1569 р. замирився з ним: Захарія признав Лаговського знову своїм помічником з правом наступства, його вводять знову в управу катедральними маєтками, як коадютора Захарії. Але незабаром конфлікт поновився. Актом з 9. 11. 1573 р. Захарія пізвав Лаговського за насильне оволодіння владичих маєтків, грамотою з 31. 7. 1576 р. король проголосив його банітом, 15. 3. 1577 р. проголошено шляхетське ополчення проти баніта, а в травні вигнано його з Холмщини (того ж таки 1577 р.). Після того Лаговський напав на слуг новго еп. Леонтія (11. 6. 1577 р.), на катедральні маєтки Білополе і Бусно (в грудні 1577 р. сам, 5. 12. 1580 р. напали його спільники) і вкінці на самого владику Леонтія (21. 6. 1580). Тимчасом 4. 6. 1580 р. король видав охоронний лист для недавнього баніта, в якому назвав Лаговського «холмським коадютором Теодором». В р. 1586 Лаговський став, мабуть, ініціатором наклепу на тодішнього холмського владику Діонісія Збіруйського, якому приписувалось вбивство шляхтича Рембовського. 20. 6. 1593 р. Жигмонт III виставив новий охоронний лист Лаговському, в якому признавав його єпископом і давав повну свободу домагатися на підставі старої грамоти про його коадюторство усунення судовим шляхом Збіруйському з катедри і занятих ним церковних маєтків. Але холмський суд 17. 1. 1594 р. не вважав себе компетентним вирішати справи Лаговського. Останні сліди діяльності Лаговського подібуються при кінці 1595 р., коли то 26. 10. зладжено акт про доручення позову Збіруйському, що мав з'явитись на суд короля. Дальших вісток про долю Лаговського і його претенсій до холмської катедри Площанський не подає.

XII. Леонтій (у світському Левко Зенькович або Захарієвич чи Ілляшевич) **Пелчицький** 1577—1585.

1. Син еп. Захарії, красноставського міщанина. Опісля став шляхтичем і одержав прізвище «Пелчицький» (під цим

- прізвищем згадується вперше в холмських актах в р. 1585).
3. Жонатий з Анною з Пижецьких; розвівся з нею ок. року 1581. Висвятився тільки в р. 1580.
 4. Грамотою з 3. 6. 1577 р. еп. Захарія зрікся владицтва в користь Левка (Леонтія). Стефан Баторій у своїй грамоті, писаній в таборі під Гданськом 20. 6. 1577 р. говорив, що еп. Захарія не повинен був цього робити без попереднього дозволу короля, але на прохання своїх дорадників Баторій виявив свою згоду на передачу катедри. Король повідомив у своїй грамоті з 20. 6. 1577 р. про це своє рішення митрополита і велів йому висвятити Леонтія в єпископи та з свого боку передати управу духовними справами й катедральними мастками Леонтієві. Крім старань батька діяли в користь Леонтія деякі впливові особи Холма, зокрема холмський староста Олександр Лаш.
 5. В р. 1585 перейшов на пинську катедру (королівська грамота про його перехід видана 8. 7. 1585 р., насправді ж він перейшов туди не раніше жовтня: вперше згадується в пинських актах 4. 11. 1585 р., а в акті холмським з 10. 12. 1585 називається вже холмський номінат Збіруйський). Як єпископ пинський підписав заяву про прийняття унії, але до Берестейського собору вже не дожив. Помер в р. 1595.
 6. Катедру передав йому еп. Захарія своєю грамотою з 3. 6. 1577 р. Потвердила цю передачу королівська грамота, видана 20. 6. 1577 р., внесена в холмські актові книги 11. 7. 1577 р. Про перехід Леонтія в Пинськ див. ч. 5.

XIII. Діонісій (у світському Дмитро Грицькович) Збіруйський (в актах також Збирульський) 1585—1603.

1. Зять еп. Захарії, красноставського міщанина. В акті з 1579 р. названий „homo impossessionatus“; на судовій розправі в р. 1586 названий шляхтичем Рембовським «плебей». Холмський суд вирішив того ж року, що Діонісій, не маючи дідичного маєтку, повинен підлягати судові старости, а не духовному судові. Ставши пізніше шляхтичем, названий Збіруйським. Посвоячений теж із нащадками еп. Філарета.
3. Митний писар у Луцьку. Жонатий з Анною, дочкою еп. Захарії, мав сина Михайла. Висвятився тільки вкінці 1586 або на початку 1587 р.
4. Катедру допомогли йому осягнути, мабуть, волинські магнати.
6. Вперше згадується як холмський номінат в акті з 10. 12. 1585 р. Востаннє виступає в актах як номінат 24. 11. 1586 року, вперше як дійсний холмський владика 25. 2. 1587 р. Помер 18. 11. 1903 р.

З М І С Т

Від Видавництва	5
Від Автора	7
Вступ	9
Джерела та література	13
Введення	15

ЧАСТЬ I.

ПЕРСОНАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ПЕРЕМИСЬКИХ І ХОЛМСЬКИХ ВЛАДИК XV—XVI СТ.

РОЗДІЛ I: Походження Перемиських і Холмських владик	21
а) Станове походження	21
б) Територіальне і національне походження	28
в) Споріднення	31
РОЗДІЛ II: Освіта Перемиських і Холмських владик	33
РОЗДІЛ III: Життєвий шлях Перемиських і Холмських владик до часу владцтва	36
а) Світські заняття й уряди	36
б) Духовний стан	38
РОЗДІЛ IV: Форма вибору Перемиських і Холмських владик	43
РОЗДІЛ V: Спосіб відходу і дальший життєвий шлях	50
РОЗДІЛ VI: Загальні відомості з часу управи єпархією	53
а) Час управління	53
б) Вік	54
в) Титул	54
г) Резиденція	56

ЧАСТЬ II.

**АРХИПАСТИРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРЕМИСЬКИХ
І ХОЛМСЬКИХ ВЛАДИК XV—XVI СТ.**

РОЗДІЛ I: Єпископи в провіді своїх єпархій	59
а) Адміністрування	59
б) Управа катедральними маєтками	65
РОЗДІЛ II: Діяльність єпископів поза управою своїми єпархіями	74
а) Участь в соборах. Духовні уряди і функції поза межами єпархії	74
б) Участь у світській управі й урядах	76
в) Літературно-наукова праця	79
РОЗДІЛ III: Єпископи в боротьбі за права Церкви й народу	81
РОЗДІЛ IV: Загальний погляд на український єпископат Перемись-	
кої і Холмської єпархій в XV—XVI ст.	92

Д О Д А Т О К

**ПЕРСОНАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ПЕРЕМИСЬКИХ
І ХОЛМСЬКИХ ЄПИСКОПІВ XV—XVI СТ.**

А) Перемиські єпископи	95
Б) Холмські єпископи	98

„ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI“

Ex Sectione tertia „DOCUMENTA . . . ex ARCHIVIS ROMANIS“

DOCUMENTA BIO-HAGIOGRAPHICA

- Vol. I.** S. Josaphat — Hieromartyr. Documenta Romana Beatificationis et Canonizationis, vol. I: 1623—1628, Romae 1952. — Pretium 2 100 Lit. (= 4 dol. am.).
- Vol. II.** S. Josaphat — Hieromartyr . . ., vol. II: 1628—1637, Romae 1954. — Pretium 2 100 Lit. (= 4 dol. am.).

DOCUMENTA S. CONGREGATIONUM

- Vol. I.** Acta S. C. de Prop. Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantia, vol. I: 1622—1667, Romae 1953. — Pretium 2 100 Lit. (= 4 dol. am.).
- Vol. II.** Acta S. C. de Prop. Fide . . ., vol. II: 1667—1710, Romae 1954. — Pretium 2 100 Lit. (= 4 dol. am.).
- Vol. III.** Acta S. C. de Prop. Fide . . ., vol. III: 1710—1740, Romae 1954. — Pretium 2 100 Lit. (= 4 dol. am.).
- Vol. IV.** Acta S. C. de Prop. Fide . . ., vol. IV: 1740—1769, Romae 1955. — Pretium 2 100 Lit. (= 4 dol. am.).
- Vol. V.** Acta S. C. de Prop. Fide . . ., vol. V: 1769—1862, Romae 1955. — Pretium 2 100 Lit. (= 4 dol. am.).
- Vol. I.** Litterae S. C. de Prop. Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantes, vol. I: 1622—1670, Romae 1954. — Pretium 2 100 Lit. (= 4 dol. am.).
- Vol. II.** Litterae S. C. de Prop. Fide . . ., vol. II: 1670—1710, Romae 1955. Pretium 2 100 Lit. (= 4 dol. am.).

DOCUMENTA PONTIFICUM ROMANORUM

- Vol. I-II.** Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia, vol. I-II: 1075—1953 (pp. 708 + 680), Romae 1953-1954. — Pretium 7 200 Lit. (= 12 dol. am.).

DOCUMENTA METROPOLITARUM, EPISCOPORUM, etc.

- Vol. I.** Epistolae aliaeque scripta Metrop. Kioviensium: H. Potij et J. Velamin Rutskyj (1595—1637), Romae 1955 (sub prelo). — Pretium 2 100 Lit. (= 4 dol. am.).
- Vol. II.** Epistolae Metrop. Kioviensium: R. Korsak, A. Sielava, G. Kolenda (1637—1674), Romae 1955 (sub prelo). — Pretium 2 100 Lit. (= 4 dol. am.).

Alia plurima volumina parata vel parantur.